

कविकल्पलता ।

श्रीमता देवेश्वरेण विरचिता,

तेनैव कृतया टीकया च संहिता,

श्रीशरच्चन्द्रशास्त्रिणा

सम्यादिता ।

वङ्गदेशीयासियाटिकसोसाइटीनामधेय-

समाजानुमत्या

कलिकातानगर्यां

व्यापटिष्ठमिशन-यन्त्रे मुद्रिता ।

शकाब्दाः १८३४ ।

S.V.O. College
Library,
TIRUPATI.
Acc. No. 1230
Date. 21.6.67.

कविकल्पलता ।

ॐ नमो गणेशाय ।

ङ्गावारिभिरुक्षिताः फणिफणैरुत्पल्लवास्तच्छिखा-
त्रैः कोरकिताः सुधांशुकलया^१ स्मरैकपुष्पश्रियः ।
नन्दा^२ सु^३ ताक्षि हुतभुग्धूमैर्मिलदोहदा
ल्लयं कल^४ : फलं ददतु^३ बोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १ ॥
लवेन्द्रमहामात्यश्रीमहागमटनन्दनः ।
वेश्वरः प्रतनुते कविकल्पलतामिमाम् ॥ २ ॥
तिभाभावितात्मानः कवित्वं के न कुर्वते ।
न्यत्र कविताधानकुशला विरलाः पुनः ॥ ३ ॥
दन्यैर्वत्स न क्षुसां तत्र सञ्चरतो मम ।
दे पदे प्रखलतः सन्तः सन्ववलम्बनम्^४ ॥ ४ ॥

ॐ नमो गणेशाय । इदानीं दृष्ट्वा जनवर्तमानुसरणेन निजग्रन्थस्य
रमाणं निदर्शयति ।

१ श्रीगणेशाय नमः (A).

२ सितांशुकलया (S).

३ दधतु (S).

४ विचारकाः (S).

कविशिखाशतं वीक्ष्य कवीन्द्रान् उपजीव्य च ।
 निबद्धेयं मया धीरास्त्वरितश्लोकसिद्धये ॥ ५ ॥
 सुवृत्तरम्यस्तवका सदालिपरिशौलिता ।
 कविकल्पलता सेयममला परिशील्यताम् ॥ ६ ॥
 शब्दश्लेषकथार्थाख्याश्चत्वारस्तवका इह ।
 ते चतुः पञ्चषट्सप्तकुसुमैरन्विताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 तत्राद्यस्तवके^१च्छन्दोऽभ्यासः सामान्यशब्दकः ।
 वर्णस्थितिरनुप्रासः कुसुमानि यथाक्रमम्^२ ॥ ८ ॥

(५) कविशिखाशतं इत्यादि । ओ धीराः कविशिखाशतं इत्यं कवि-
 कल्पलता मया निबद्धा, किमर्थं? त्वरितं शीघ्रं श्लोकानां सिद्ध-
 सम्यक्तये, किं कृत्वा कविशिखाशतं वीक्ष्य, कवयः शिष्यन्तेऽव-
 इति कविशिखा कविलोपायग्रन्थश्लेषां शतम् असंख्यातं
 कवीन्द्रान् कविश्रेष्ठान् उपजीव्य अनुशील्य च तेभ्यः
 कविलोपायप्रसरमिति यावत् ।

(६) सुवृत्तेत्यादि । शोभनं यद्वृत्तं पद्यं तेन रम्यः स्तवः
 ग्रन्थपरिच्छेदो यस्याः सा तथा । सताम् आलिः श्रेणी
 परिशीलिता समभ्यस्ता या सा तथा । पक्षे सुवृत्तोऽत्यन्तवच-
 रम्यः स्तवको गुच्छो यस्याः (सा), सर्व्वदा अलिभिर्भ्रमरैः प-
 शीलिता अनुसेविता ।

छन्दोऽभ्यासप्रसूनेऽत्र नेत्रभूते^१ विपश्चिताम् ।
 कथ्यन्ते केऽपि शब्दा यैश्छन्दो मन्दोऽपि विन्दति ॥ ९ ॥
 श्रीर्लक्ष्मीः कमला पद्मालया च हरिवल्लभा ।
 दुग्धाब्धिनन्दिनौ^२ क्षीरसागरापत्यमित्यपि ॥ १० ॥
 क्षीरपाथोधितनयेत्येवमेकाक्षरादिकम् ।
 आदौ साध्यं पदं स्थाप्यं शेषं कुर्याद्विशेषणैः^३ ॥ ११ ॥
 विशेष्योऽर्योवर्णाकाराधाराधेयक्रियागुणैः ।
 सादृश्यपरिवाराद्यैः क्रियते सविशेषणैः ॥ १२ ॥
 यत्र सुधांशुर्धवलोऽतिवृत्तः
 क्रान्तान्तरिक्षो^४ हरिणं दधानः ।
 महत्तमो घ्नन् जनतापहारी
 मृगेन्द्रवद्राजति ऋक्षमध्ये ॥ १३ ॥

(११) कवित्वरचनाप्रकारमाह आदाविति प्रथमतो वण-
 नीयत्वेनापेक्षितं यत् साध्यं विशेष्यं पदं तदेव स्थापनीयं, शेषं
 पश्चात् तदेव विशेषणैरुपलक्षितं कुर्यात् ।

(१२) अमुमेवार्थं प्रपञ्चयति विशेष्योऽर्थ इत्यादि अस्त्रैवोदा-
 हरणमाह यथेति सुधांशुश्चन्द्रो राजति कदव मृगेन्द्रवत् सिंहद्व
 सोऽपि ऋक्षाणां भल्लूकानां मध्ये शोभते उभयोर्विशेषणमाह

१ नेत्रमूला (S).

२ दुग्धाब्धिनन्दना (S).

३ विशेषणम् (S).

४ क्रान्तान्तरिक्षः (S).

बन्धुश्चौरः सुहृद् वादी कल्पः प्रत्यः प्रभः समः ।
 देशीयदेश्यरिघाभसोदराद्या इवार्थकाः ॥ १४ ॥

धवलः शुक्लोऽतिवृत्तोऽत्यन्तवर्तुलाकारोऽतिक्रान्तचरित्रश्च क्रान्ता-
 न्तरौचः प्राप्ताकाशो हरिणं मृगं दधानः पक्षे उत्सुत्याक्रान्ता-
 न्तरौचः सन् हरिणं विभ्रदित्यर्थः । महत्तमो घ्नन् महान्धकारं
 नाशयन् पक्षे महत्तमोऽतिमहान्, घ्नन् हिंसात्मक इत्यर्थः ।
 जनतापहारी जनानां तापं तपादिजन्यक्लेशमपहर्तुं शीलमस्येति
 पक्षे जनताया जनसमूहस्य अपहारी अपहर्तुं क्षमः । अथ
 क्रमेण धवलादिविशेषणपदैर्वाद्याकारादीनामुदाहरणं कृतम् ॥

(१४) सादृश्यप्रस्तावे तदभिधायकान् ~~इति~~ अभिधत्ते
 बन्धुरित्यादि बन्धुपर्यायास्तेन बान्धवदायादादयः । चौर इति
 चौरपर्यायास्तेन तस्करमोषकारापहारकादयः । सुहृदिति सुहृ-
 त्पर्यायास्तेन मित्रमख्यादयः । वादीति वादिपर्यायास्तेन वावदूक-
 वदावद-वाचाट-वक्तृ-प्रतिवक्तृप्रभृतयोऽप्युच्याः । कल्प इति कल्प-
 प्रत्ययः प्रत्यइति स्वरूपं प्रभ इति स्वरूपं सम इति समानार्थाः
 समान-सदृश-सदृच-सदृक्-तुल्य-प्रतिभोपमादयः । देश्यदेशीयौ
 प्रत्ययौ । रिपुरिति रिपुरपर्यायास्तेन वैरि-सपत्ना-रि-विदेषि-
 प्रतिमल्ल-प्रत्यनीक-प्रतिभठप्रभृतयः । सोदर इति सोदरपर्यायास्तेन
 सगर्भ-सहज-सोदर्य-सनाभि-सपिण्डादयः । अत्र आदिशब्दाज्जित
 निन्दकोपहासकानुकारकविडम्बकादयः प्रतिबोद्धव्याः । अत्र केचन
 शब्दा अभिधातृत्वेवार्थमभिदधति । केचित्तु लक्षणावृत्त्या बन्धु-
 चौरसुहृत्सोदरादयः । तथा च मुखार्थवाधे तद्योगे यथान्योऽर्थः

यथेन्दुबन्धुमुक्ताश्रीचौरो हारत्रयः सुहृत् ।
 कुन्दवादी हंसकल्पः श्लौरप्रस्थो हिमप्रभः ॥ १५ ॥
 गङ्गासमोऽजदेशीयः शेषदेश्यः सुधारिपुः ।
 विसाभस्तेजसोराशिः कैलासोदरसोदरः ॥ १६ ॥
 कथानगरसर्वार्थनित्यकृत्यादिवर्णनैः ।
 लोकानां दृष्टचेष्टाभिच्छब्दोऽभ्यासक्रमो यथा ॥ १७ ॥
 आसीद् दशरथो राजा चत्वारस्तस्य सूनुवः ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता इति विश्रुताः ॥ १८ ॥
 ध्वस्तध्वान्तभरं रत्नवेश्मविस्मेररश्मिभिः ।
 राजधानी दिनस्येव तत्पुरं द्योतते सदा ॥ १९ ॥

प्रतीयते रूढेः प्रयोजनादासौ लक्षणा शक्तिरर्पिता । एतानेवोदा-
 हरति यथेति विसाभः विसं गृणालं तत्सदृशम् अन्यत् स्पष्टम् ।

(१९) राजधानी तत्पुरमिति तत्प्रसिद्धं पुरं नगरं तस्य
 कस्यचिज्जनस्य वा पुरं तत्पुरं द्योतते किम्भूतं तत् रत्नवेश्मनां
 मणिमयगृहाणां विस्मेरैः प्रकाशमानैरश्मिभिः किरणैर्ध्वस्तध्वान्त-
 भरं निरस्ताम्बकारातिशयं केव द्योतते दिनस्य राजधानी ।
 रत्नवेश्मनां किरणैर्निरस्ताम्बान्ततया राजधानी यथा दिवसे
 भाति रात्रावपि तथेदं भातीत्यर्थः सप्तम्यर्थे सम्बन्धमात्रविवक्षया
 दिनस्येति षष्ठी ।

प्रत्यर्थिपृथ्वीहृदयाधिनाथ
 ध्वान्तौघविध्वंसनवासरेशः ।
 सन्नीतिवस्त्रीवनवारिवाहो
 विश्वम्भराया दयितो विभाति ॥ २६ ॥
 दुर्द्धरारिधरणीधरोद्धत
 ध्वान्तमण्डलविखण्डनांशुमान् ।
 नीतिवस्त्रीवननूतनाम्बुदो
 मेदिनीपरिवृद्धो विराजते ॥ २७ ॥

यतिभङ्गे नामधातुभागभेदे भवेद् यथा ।
 पुनातु नरकारिश्चक्रभूषितकराम्बुजः ॥ २८ ॥
 दिविषहृन्दवन्द्यं वन्दे गोविन्दपदद्वयम् ।
 स्वरसन्धौतु न श्रौशोऽस्तु भूत्यै भवतो यथा ॥ २९ ॥
 न स्याद्विभक्तिभेदे भात्येष राजेति कुञ्चित्^१ ।
 क्वचित्तु स्याद् यथा देवाय नमश्चन्द्रमौलये ॥ ३० ॥

(२८) नामधातुभागभेद इति । नामानि प्रातिपदिकानि
 वृत्तञ्चादयः शब्दाः, धातव इति क्रियापदानि भवति जयति
 प्रसृतयोऽनयोर्भागो विभजनं तेन यो भेदो विच्छित्तिप्रकारस्तत्र
 भागभेदे विगेषे वा । स्वरसन्धाविति स्वरा अचक्षेष्वा यः सन्धिः
 संहितकार्यं पूर्वरूपापादनादिति तत्र ।

स्थाली भात्यन्नपूर्णैर्यमर्णाभिः^१ शोभते घटः ।
 पटः संलक्ष्यते सूक्ष्मः साक्षात्सूक्ष्मैरियं बधूः ॥ २० ॥
 प्रातः कृतप्रमः स्नातोऽर्चितदेवो हृतानलः ।
 भुक्तान्नः श्रुतसच्छात्रः सायं शय्यागृहं ययौ ॥ २१ ॥
 पुष्पाणि पाणिदेशेऽसौ कृत्वा क्रीडति कामुकः ।
 ताम्बुलिकोऽत्र ताम्बुलमस्य पश्यार्पयत्यसौ^२ ॥ २२ ॥
 तदर्थान्यपदैः स्वान्यश्लोकस्य^३ परिवर्तनात् ।
 तत्रैव च्छन्दस्यभ्यस्येदथछन्दोऽन्तरे यथा ॥ २३ ॥
 प्रत्यर्थिपृथिवीपालतमोजालदिवाकरः ।
 नोतिव्रततिपर्जन्यो राजते जगतीपतिः ॥ २४ ॥
 प्रत्यनीकावनोकान्तध्वान्तविध्वंसनांशुमान् ।
 नयवल्लीवनाभोदः शोभते भूमिवल्लभः ॥ २५ ॥

(२४) तदर्थत्यादि एव पूर्वकृतकाव्याभिधेयीकृतधेयीकृतः
 स एव विवक्षितो वाक्यार्थः । किन्तु पदान्यानि तैः पदैः स्वस्यात्म-
 कृतस्य अन्यकृतस्य वा श्लोकस्य परिवर्तनात् परिवृत्तैश्चैव अन्य-
 रचितश्लोकस्य छन्दसि छन्दोऽन्तरे वा अभ्यासं कुर्यादित्यर्थः ॥

१ अम्भोभिः (S).

२ पाम्बुलैर्पयत्यसौ (S)

३ तदर्थान्यपदैरेव श्लोकस्य (S).

चादयो न प्रयोक्तव्या विच्छेदात् परतो यथा ।
 नमः शिवाय कृष्णाय च दानवविनाशिने ॥ ३१ ॥
 एकस्वरोपसर्गेण विच्छेदः श्रुतिसौख्यकृत् ।
 यथा पिनाकपाणिं प्रणमामि स्मरशासनम् ॥ ३२ ॥
 एवं यथा यथोद्वेगः सुधियां नोपजायते ।
 तथा तथा मधुरता निमित्तं यतिरिष्यते ॥ ३३ ॥
 अबुद्धार्थापि मधुरा मनोहरति भारतौ ।
 तमोनिचयसङ्काशा मञ्जुला^१ देवकोकिला ॥ ३४ ॥

(३२) एकस्वरोपसर्गेणेति एकस्वरो यस्य एवभूतो य उपसर्गः
 प्रादिस्तेन ।

इति प्रथमस्तवके कन्दोऽभ्यासो नाम प्रथमं कुसुमम् ॥

सामान्यशब्दाः कथ्यन्ते क्रमादेकाक्षरादयः ।

एकाक्षरम् ।

श्री भो हे हि नु नि प्र त्वं ।

वि प्राग् आ सत् सु सं तथा ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण भो केशव हे हरे द्राङ्

निष्पीडितारे सुमतिं प्रयच्छ ।

निकाममासेव्य विभासि नु त्वं

सद्योगिनां चेतसि सङ्गतो हि ॥ २ ॥

द्व्यक्षरम् ।

स्फुटं स्फुर्जत् स्फुरत् स्फारं सारं तारं वरं परम् ।

प्राग्रं^१ प्राज्यं प्रियं ज्येष्ठं प्रेष्ठं श्रेष्ठं मुहुर्वहु ॥ ३ ॥

कीर्त्यं काम्यं कर्म कान्तं मञ्जु मङ्क्षु महन्मिलत् ।

गाढं वाढं दृढं प्रौढं बलत् बलाल्ललल्लुलत् ॥ ४ ॥

स्वैरं सम्यक् सदा शश्वत् सत्यं नित्यं भ्रुवं द्रुतम् ।

धुर्यं वर्यं पुनः प्रायः सुष्टु सद्यो मृशं लसत् ॥ ५ ॥

ननु नाम किल क्रीडच्चञ्चत् चारु जवात्^२खलु ।

श्रीमदुच्चैः^३ शनैर्माद्यद्रङ्गद्रिङ्ग^४च्चिरं परि ॥ ६ ॥

(१) स्फुटमित्यादि स्फारं महत्, तारं प्रउद्धं, प्राज्यं प्रचुरम् ।

(४) कर्म कमनीयं, मञ्जु श्रीघ्नं, वल्गु श्रीभनं, सुष्टु श्रीभनं,
माद्यत् ह्य्यत् ।

१ प्राज्ञं (S). २ यथा (S). ३ प्रोच्चैः (S). ४ राजत् (S).

त्र्यक्षरम् ।

झटिति प्रकटं सपदि प्रसभं^१
 निविडं रूचिरं सुभगं प्रचुरम्^२ ।
 विकसद्विहसद्विचरद्विलसद्^३
 विभलं सकलं बहुलं^४ प्रवलम् ॥ ७ ॥
 सर्वदा सर्वथा सर्वतः शीघ्रतः
 सत्वरं सन्ततं निश्चितं वेगतः ।
 उच्चकैरञ्जसा नित्यशः सुन्दरं
 पेशलं मञ्जुलं प्रोक्ष्मद्विस्फुरत् ॥ ८ ॥
 प्रोद्दाम विभ्राज दुत्तुङ्ग विस्फुर्ज्ज
 दुत्तान शोभाद्य विस्फार विक्रीडत् ।
 सच्छाय सच्छोभ निःशङ्क निःशेष
 मित्यं बुधैस्त्यक्षरं वै प्रयोज्यम्^५ ॥ ९ ॥

चतुरक्षरम् ।

मनोरमं मनोहरं समन्ततः समीहितम् ।
 वरद्युति स्फुरत्प्रभं महोज्ज्वलं^६ घनच्छवि ॥ १० ॥

(८) अञ्जमा तत्त्वेन ।

-
- १ प्रभृति (S). २ प्रवरं (S). ३ विसरत् (S).
 ४ बहुलं (S). ५ बुधैस्त्र्यक्षराणि प्रयोन्यानि (S).
 ६ घनोज्ज्वलं (S).

रयाद्देव जवाद्देव सर्व्वकालं सुनिश्चितम् ।
 स्फारशोभं प्रभायुक्तं स्फुरच्छायं श्रियायुतम्^१ ॥ ११ ॥
 वराभोगं बहुश्रीकं लसत्कान्ति स्फुरद्दयशः ।
 घनच्छायं झटित्येव शोभायुक्तं विकस्वरम् ॥ १२ ॥

पञ्चाक्षरम् ।

प्रवरश्रीकं रूचिरच्छायं स्फुटलक्ष्मीकं वहलश्रीमत् ।
 कलयायुक्तं विकसद्रोचिः प्रचुरज्योतिर्द्युतिरोचिष्णु ॥ १३ ॥
 विलसच्छवि प्रसरत्प्रभं^२ प्रसरद्रसं सुषमामयम् ।
 बहुवैभवं रूचिभासुरं कलयान्वितं मलवर्जितम् ॥ १४ ॥
 स्फुरितोदयं खचितं श्रिया विकटोच्छ्रयं प्रमदालयम् ।
 घनविभ्रमं भुवनाद्भुतं वरद्वीधिति द्युतिसुन्दरम्^३ ॥ १५ ॥

षडक्षरम् ।

अद्भुतवैभवमक्षिमहोत्सव
 मुञ्ज्वलभातति भूरितरद्युति ।

- (१२) वराभोगं वरः श्रेष्ठ आभोगः परिपूर्णता यस्य तत् ।
 (१४) सुषमामयं परमशोभायुक्तम् ।
 (१५) खचितं व्याप्तं, उच्छ्रय उन्नतिरुद्भेको वा ।

१ श्रियान्वितं (S).

२ प्रभवत्प्रभं (S).

३ स्फुरद्वीधिति (S).

कान्तिनिकेतनमिद्वतमाकृति
 चारुतरच्छवि सुन्दरदोधिति ॥ १६ ॥
 मनोहरच्छायमुदञ्चितद्युति
 स्फुरत्प्रभाचारु घनश्रिया युतम् ।
 समुल्लसत्कान्ति विभाविभासितं
 निवेश्यमित्यन्तु षडक्षरं पदम्^१ ॥ १७ ॥

अष्टाक्षरम् ।

समुल्लसितशोभाढ्यो रोचिर्निचयरोचितः ।
 चारुचञ्चत्कलाशाली कान्तकान्तिनिकेतनम् ॥ १८ ॥
 वल्लगुवलद्वपुर्लक्ष्मी र्महामहिममन्दिरम्^२ ।
 आभासभारसंशोभौ दीप्तिमण्डलमण्डितः ॥ १९ ॥
 प्रभाप्राग्भारसारश्रीरुच्यद्वयतरद्युतिः^३ ।
 मनोरमतमच्छायो विभावैभवशोभितः ॥ २० ॥

(१६) दोधिति दीप्तिः इद्वतमो दीप्ततमः । उदञ्चितम् उद्वतम् ।

(१८) कला नृत्यवादित्रादिलयकौशलम् ।

(१९) वलद् उदञ्चत् ।

१ गियोज्यमेवन्तु षडक्षरं पदम् (S).

२ वल्लगुवर्णवपुर्लक्ष्मीर्महामहिममन्दिरम् (S).

३ प्रभाप्राप्तावसारश्रीरुच्यद्विद्युसमद्युतिः (S).

षोडशाक्षरम् ।

चमत्कारकरस्फारप्रभाप्राग्भारभासुरः ।
मनोरमतमक्रीडत्कान्तिमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥
मनोहरतर'स्फूर्जदूजंभलकलोज्ज्वलः ।
अत्यद्भुतवपुर्लक्ष्मीक्षोभितक्षितिमण्डलः ॥ २२ ॥
मनोहारितरोच्छ्रायकायच्छायचयान्वितः ।
प्रीतिस्फीतिकरप्रेङ्खत्प्रभासंहतिसंहतः ॥ २३ ॥
विस्फुरद्रश्मिविस्मेरविस्मयाविष्टविष्टपः^१ ।
नयनानन्दनोहामरामणीयकमन्दिरम् ॥ २४ ॥
अवनीतलवर्त्तिदृशाम्
अमृतांशुः सम्मदैककुलगेहम्^२ ।
चित्ताकषमहौषधिर्
अधिवासः कान्तिकेतव्याः ॥ २५ ॥

(२१) प्राग्भारः समूहः ।

(२२) स्फीतिकरो वृद्धिकरः ।

(२४) रश्मिविस्मेरो रश्मिप्रकाशः स्मेरशब्दोऽत्र भावप्रधानः ।

यथा कुन्दाभामलमन्दस्मेरसुधानिन्दितसुहृदानन्दमिति शङ्करा-
चार्योक्तिः । रामणीयकं रामणीयत्वम् ।

१ मनोरमतमस्फूर्जत् (S). २ विस्मयाविष्टविष्टपः (A).

३ अवनीतलवर्त्तिदृशोरमृतांशुसम्मदैकलब्धकुलगेहम् (S).

परिस्फुरत्कान्तिभरप्रचारकः
 स्वपीडनेनापि परोपकारकः^१ ।
 समीपभाजां हृदयैकहारकः
 स्वभावसौन्दर्यविशेषभूषकः ॥ २६ ॥
 जगत्प्रमोदोदयदानसज्जनः
 शुभौघलक्ष्यप्रवलप्रशंसनः ।
 नियन्त्रितानेकमनस्तुरङ्गमः
 स्थिरीकृतालोककहृद्विहङ्गमः^२ ॥ २७ ॥
 प्रमोदपात्रीकृतसर्व्वभूतलः
 प्रतिक्षणाक्षीणगुणोर्मिशैतलः ।
 समुल्लसद्दीधितिपुञ्जमञ्जुलः
 समस्तचित्तोत्सवकृत्वभावतः ॥ २८ ॥

श्लोकत्रयेऽपि पादान्ताचरलोपेन कन्दोऽन्तरं ज्ञेयम् ।

जगत्त्रयैकान्तमनोज्ञताभू-
 रनन्यसाधारणकान्तिकान्तः ।

(२८) समस्तचित्तोत्सवकृत्वभावो यस्त्येकं पदम् । पदान्ता-
 चरलोपपक्षेऽन्यत् स्पष्टम् ।

१ स्वपीडनेनापि वृद्धोपकारकः (S).

२ स्थिरीकृतालोककहृद्विहङ्गमः (S).

अव्याजमाधुर्यसुधानिधानम्
 मनोविहङ्गानयनैकपाशः^१ ॥ २९ ॥
 निरवद्यसमुद्यदुज्ज्वल-
 स्वगुणश्रेणिमनोहराकृतिः ।
 चिजगज्जनचित्तचिचक्र-
 नयनानन्दसिताभवर्तिका ॥ ३० ॥
 अवनीतलवर्तिलोचना-
 मृतवर्तिः प्रमदैकमन्दिरम् ।
 घनविस्मयचिचशालिका
 हृदयाभोरुहभानुमण्डलः ॥ ३१ ॥
 हृद्यतरद्युतिवारिपयोधि-
 लोकाविलोचन^२शीतमयूखः ।
 चारुतमापघनौघनिवेशो
 भ्रूवलयस्थितविस्मयहेतुः^३ ॥ ३२ ॥

(२९) अव्याजमनौपाधिकं स्वाभाविकं यन्माधुर्यं सौन्दर्यं
 तदेव सुधा । चारुखादुमतोर्मधुरः ।

(३०) निरवद्यम् अनिन्द्यं सिताभवर्तिका कर्पूरवर्तिका ।

(३२) अपघनौघनिवेशोऽङ्गनिवहसंस्थानभेदः ।

१ मनोविहङ्गाहरणैकपाशः (S).

२ विलोकनशीतमयूखः (S).

३ भ्रूवलयस्थितविस्मयहेतुः (S).

मुख्यास्थानी सम्पदां सम्मदानां
 लीलाशाला भाविता भावितानैः ।
 पुंसां नेत्रश्लेत्रपीयूषवृष्टि-
 विश्वोद्दामाश्चर्य्यहर्ष्यक्षगैलः ॥ ३३ ॥
 उद्यदुज्ज्वलगुणौघमेदुरो
 रामणीयकविलासमन्दिरम् ।
 सुन्दरावयवसन्निवेशनं
 कान्तकान्तिभरभासुराकृतिः ॥ ३४ ॥
 गुणमणिप्रकरैकमहोदधिः
 सकललोकविलोचनचन्द्रमाः ।
 विलसदुज्ज्वलकान्तिनिकेतनम्
 सहृदयौघचमत्कृतिकारणम् ॥ ३५ ॥
 लसदङ्गरुचिप्रचयेन युतो
 नयनौघमधुव्रतफुल्लवनम् ।
 हृदयाब्जविजृम्भणतीक्ष्णकरो
 घनविस्मयसम्मदवासगृहम् ॥ ३६ ॥

(३३) भावितानैर्दीप्तिविस्तरैर्भाविता घटिता । उद्दामं
 अद्देवाश्चर्य्यं चमत्कारस्तद्देव हर्ष्यक्षः सिंहस्तस्य गैलः क्रीडापर्व्वतः ।

(३४) मेदुरः स्निग्धो मनोज्ञ इति यावत् ।

तडित्पुञ्जमञ्जुप्रसरत्प्रतीक^१
 प्रभापूरदूरावधूतान्धकारः ।
 मनोमीनहर्षप्रहर्षैकवर्षं
 दृगम्भोरुहानन्दसन्दोहहेतुः ॥ ३७ ॥
 अखिलजगद्वेक्ष्यमाणलक्ष्मीः
 स्वगुणविराजिभिरङ्गकैः प्रशस्यः ।
 वसतिरतिवलक्षहंसपक्षप्रकर-
 विजित्वरकीर्तिकौमुदीनाम् ॥ ३८ ॥
 निःशेषलोकपरितोषकरस्वरूपः
 शोभान्वितावयवसुन्दरसन्निवेशः ।
 दूरं निरस्तखलदुर्वचनावकाशो
 व्याजृम्भमाणगुणसंग्रहणप्रवीणः ॥ ३९ ॥
 प्रव्यक्ततत्तदखिलावयवानवद्यः
 प्रोद्यन्निजोज्ज्वलगुणप्रकराभिरामः ।
 आनन्दिभिः सहृदयैरभिनन्द्यमानः
 स्वप्रक्रियाभिरभितश्च विराजमानः ॥ ४० ॥

(३७) प्रतीकं शरीरम् ।

(३८) वलक्षपक्षिणो हंसाः ।

१ प्रसर्पत्प्रतीकप्रभापूरदूरावधूतान्धकारः (S).

२ वसतिरतिवलक्षपक्षचन्द्रप्रकरविजित्वरकीर्तिकौमुदीनाम् (Λ).

कुतुकतरलचित्तैः सज्जनैः स्तूयमान
 स्त्रिभुवनजननेत्रक्षेत्रपीयूषदृष्टिः ।
 प्रतिकलसमुद्ञ्चद्रूपसम्पन्निधानं
 सकलमलविमुक्तः साधुवादेन युक्तः ॥ ४१ ॥
 मुखरखरखलोक्तिध्वान्तविध्वंसनेन्दु-
 विलसदमलकायव्यायतानन्तकान्तिः ।
 अनणुगुणमणिश्रीश्रेणिविश्रामधाम
 क्षपितसकलदोषः^१ सर्वसन्तोषहेतुः ॥ ४२ ॥
 समुद्यत्प्रत्यङ्गप्रसृमरमनोज्जद्युतिभरो
 मनोमौनारुष्टिप्रवलवडिशं काममृगयोः ।
 घनाश्चर्यस्थानं जगति कुतुकोत्तानितदृशां
 नराणामानन्दामृतलहरिदुग्धाम्बुधिरयम् ॥ ४३ ॥
 उच्चैश्चेतोहरिणहरणाखर्वगन्धर्वगीतं
 तत्तन्नेत्राबलिमधुलिहां माकरन्दः प्रवाहः ।
 सर्वाश्चर्यप्रदसमुद्यद्रूपसम्पन्निधानं
 चञ्चद्रोचिःप्रचयसिचयच्छन्नसम्पन्नगात्रः ॥ ४४ ॥

(४१) प्रतिकलसमुद्ञ्चदतिकलसं पूरयित्वा प्रतिकलं प्रत्य-
 वयवं समुद्ञ्चदिति वार्थः ।

(४२) काममृगयोर्मदनलुब्धकस्य ।

(४४) माकरन्दप्रवाहः पुष्परसनिस्थन्दः । सिचयं वस्त्रं ।

सकलजनताचित्ताश्चर्यप्रदप्रकटोल्लस-
 न्मधुरिमपरीपाकोद्रेकस्फुरद्द्युतिसुन्दरः ।
 नयननलिनानन्दोल्लासग्रहाधिपमण्डलो
 मिलदवयवश्रीरोचिष्णुर्निजान्वयभूषणम् ॥ ४५ ॥
 लसद्वनरसच्छटानयनमौनयोर्जन्मिना-
 मुदच्चदतिसुन्दरप्रसृमरप्रभाभासुरः ।
 अमन्दगुणमन्दिरं^१ सुभगतालतामण्डपः
 समस्तजनविस्मयप्रदसमुल्लसत्स्वाकृतिः ॥ ४६ ॥
 अवयवसन्निवेशजितसर्वमनोज्ञचयो
 घनवसुधाजनेक्षणसुधारससेचनकम् ।
 सहृदयमानसाम्बुजविजृम्भणतीक्ष्णकरो
 द्युतिभरभासिताकृतितया^२तिचमत्कृतिकृत् ॥ ४७ ॥
 सर्वावद्यविनाकृतः कृतपरौरम्भः समस्तैर्गुणै-
 रानन्दैकनिदानमानदपतिश्चावासिराशिस्तुतः^३ ।

(४ ५) मधुरिमपरिपाकोद्रेकः सौन्दर्यपरिणामातिशयः ।

(४ ६) घनरसच्छटा जनश्रेणी । जन्मिनां प्राणिनां । प्रसृमरः
 प्रसरणश्रीलः । भासुरः शोभनः । सुभगता श्रीः ।

१ अनन्तगुणमन्दिरं (S).

२ द्युतिभरभाविताकृतितया (S).

३ समग्रैः (S).

४ मानवपतिश्चावासिराशिस्तुतः (A).

उन्मीलन्निकान्तिकेतकसमाकृष्टाक्षिपुष्यन्धयो
 विद्वन्मानसराजहंसविसरावासाय सौधं सरः ॥ ४८ ॥
 सान्द्रानन्दसुधासमुद्रलहरीसाम्राज्यमग्न्यात्मभिः
 सर्वैः सर्वकलाकलापकुशलैः साकाङ्क्षमुद्दीक्षितः ।
 उद्यद्बृद्यतरोरुकान्तिपटलीविन्ध्यासरम्याकृतिः
 साधारण्यपदव्यतीतसहजोन्मीलत्तनुश्रीभरः ॥ ४९ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गरङ्गत्प्रचुरतरमहाकान्तिभाराभिरामः
 निर्व्याजभ्राजमानानणिमनिजगुणग्रामविश्रामधाम^१ ।
 लोकैरालोक्यमानः प्रमदजलपरिषृक्तनेत्रारविन्दैः
 आनन्दस्यैकसौधं^२ सकलवसुमतीमण्डलीसारभूतः ॥५०॥

(४८) आनन्दपतिर्नन्दपतिः समुद्रस्तत्पर्यन्तं ये ज्ञावासिनो
 लोकाः । अक्षिपुष्यन्धयश्चक्षुर्भ्रमरः ।

(४९) स एवं सुधासम्बन्धि सरः कासारः लहरी साम्राज्यं
 [तव ज्ञातिः वकः?] साधारण्यपदव्यतीतम् असाधारणमित्यर्थः ।

(५०) अङ्गप्रत्यङ्गेति अङ्गं हस्तपदादि, प्रत्यङ्गं अङ्गुल्यादि,
 रङ्गत् प्रसरत् । निर्व्याजभ्राजमानोनिर्गर्गमण्यैः अनणिमनि-
 जगुणग्रामः अणोर्भावोऽणिमा अत्यल्पपरिमाणत्वं तेन रहितो यो
 निजगुणानां ग्रामः समूहः ।

१ निर्व्याजभ्राजमानानुषमनिजगुणग्रामविश्रामधाम (S).

२ आनन्दस्यैकसारः (S).

एवं साधारणैः शब्दैरौचित्येन निवेशितैः ।

दक्षैश्छन्दःसु सर्वेषु कर्त्तव्यं पद्ययोजनम् ॥ ५१ ॥

अथ संस्कृतप्राकृतयोः समाः ।

अथोच्यन्ते मया केऽपि संस्कृतप्राकृते समाः ।

अन्यत्र वितताः शब्दा वालानां बुद्धिहेतवे ॥ ५२ ॥

अत्रादौ पुल्लिङ्गाः ।

हाराहारविहारसारसरसाः^१ सम्भोगरोगासुराः

संहारासरवारवारणगणाष्टङ्कारतारारणाः^२ ।

लोलोल्लासविलासवायसहराहङ्कारहीराङ्कुराः

नीहारोरगरागतालतरलागोविन्दकन्दोदराः ॥ ५३ ॥

तरुणतरणिदासामोहसन्दोहभासाः^३

खुरखरतरुघासा कासरारम्भहासाः ।

करकरिकिरिकौराः कोलकल्लोलधीरा

मलमलयकरीरा वामदेवासिवीराः ॥ ५४ ॥

(५३) हाराहारेत्यादि भाषाद्वये समाः समानरूपाः शब्दा-
द्वयार्थः । उल्लोलस्तरङ्गः । वायसः काकः । हीरो हीरकः ।
नीहारो हिमं । कन्दो मूलं ।

(५४) कासरौ महिषः । किरिः शूकरः । करीरो वंशाङ्कुरः ।

नरनरककरङ्गा दण्डचण्डालरङ्गाः
 दरसरलकलङ्गाः कखलाकारपङ्गाः ।
 खलवहलकुरङ्गा देहसन्देहसङ्गाः
 परकुररतरङ्गाश्चार^१सञ्चारभङ्गाः ॥ ५५ ॥
 अरि-हरि-परिणाहाः कण्ठकुण्ठाहिदाहाः
 परिसरञ्जरहाहामञ्जुमञ्जीरवाहाः ।
 अचलकुलकुमाराः कुम्भकुम्भीरमाराः^२
 विरलकवलजाराः सुन्दरोदारपाराः ॥ ५६ ॥
 जम्बीरकेशरि^३वराहमुरारिकालाः
 काकोलकुन्तलचमूरुविरामवालाः ।
 आरोह^४राहुरणसङ्गरचोलतालाः
 संसारकेरलसमीरणटङ्गभालाः ॥ ५७ ॥

(५५) करङ्गो हस्तिपञ्जरः । झुररः पक्षिभेदः ।

(५६) परिणाहो विशालता । कुण्ठो मन्दः । झरः प्रवाहः ।
 हाहा देवगायनः । मञ्जीरो नूपुरः । मारः कालः । कवलः घासः ।
 जारः उपपत्तिः । उदारो दाहमहतोः ।

(५७) काकोलो द्रोणः काकः । कुण्डलः केशः । चमूरुमृग-
 भेदः । आरोहो नितम्बः । सङ्गरौ युद्धम् । चोलो देशभेदः ।

१ सङ्गारश्महासाः (S).

२ चार (S).

३ केशरि (A).

४ आलोलवाहुरणसङ्गरचोरभालाः (S)

आसारचामरतुरङ्गकुलीरशूराः
 कङ्कालकन्दलकरालविलासपूराः ।
 हेरम्बकम्बुविधुसिन्धुबुधान्धवन्धाः^१
 कुन्देन्दुमन्दरसमीरसमूहगन्धाः ॥ ५८ ॥
 भौमाङ्गसङ्करकिरीटतमालकुञ्जाः ।
 हिन्तालतोमरमहौरुहविम्बपुञ्जाः ।
 हिण्डीरपिण्डवरसञ्चर^२कोणकाणाः
 संरम्भसोमपरिरम्भविकारवाणाः ॥ ५९ ॥

वसन्तासववेशन्तवासवावासवासराः ।

कासारसारसरसाः किरणारुणवारणाः ॥ ६० ॥

तालः शब्दभेदस्तृणभेदो वा । केरलो देशभेदः । टङ्कः पाषाण-
दारणः । भालो ललाटं ।

(५८) आसारो धारासम्प्रातः । कुलीरः कर्कटः । शूरः
सूर्यः । कङ्कालो मध्यं । कन्दलस्तृणभेदः । करालो दन्तुरे तुङ्गे ।
पूरःप्रवाहः । कम्बुःशङ्खः ।

(५९) सङ्करो मिश्रणं । तोमरो वाणभेदः । विम्बः
फलभेदो मण्डलं वा । सम्बरोऽसुरभेदः ।

(६०) वेगन्तः चुद्रसरः ।

एते पुंलिङ्गाः ।

हेला खेला कला माला रमाला काहला चला ।
 कीलालीलाऽवलावालाऽलालादोलालसामसौ ॥ ६१ ॥
 धरणी धारणा गोणी रोहिणी रमणी मणी ।
 वीणा वाणी रसा वेणी रौढा गङ्गा तरङ्गिणी ॥ ६२ ॥
 कदली लहरी नारी रामा भेरी वसुन्धरा ।
 कालीकरालीचामुण्डारण्डारम्भातुलामही ॥ ६३ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ।

जलफलपलमूलंवारिकीलालतूलं
 वलपललदुकूलंलिङ्गगभीरकूलम् ।
 सलिलकमलचीरं तुच्छराजीवनीरं
 हलरजतकुटीरं दारुनालं पटीरम् ॥ ६४ ॥

(६१) रमाला पक्वान्नभेदः । काहला वाद्यभेदोऽचला पृथ्वी । कीला वज्रिज्वाला । मसौ कालिका ।

(६२) धारणा योगाङ्गभेदः । गोणी त्रीहिस्थापनशोणादि सूत्रमथः पात्रभेदः । रोहिणी नक्षत्रभेदः । मणीतिलिङ्गद्वये अस्त्र वृत्तिः । रसा पृथ्वी । वेणी प्रवाहः केशसंस्कारो वा । रौढा श्रवमानना ।

(६३) कदली रम्भा मृगभेदो वा । भेरी वाद्यभेदः । रण्डा विधवास्त्री ।

(६४) कीलालं जलवत्तयोः । पललं मांसं । चीरं वल्कलं ।

कारणं रोहणं चेलं कुहराम्बरमन्दिरम् ।
 कुद्वलं मण्डलं तामरसं कुण्डलमङ्गदम् ॥ ६५ ॥
 पुरारविन्दलोहाङ्गतडागं करणं कुलम् ।
 तोरणं मरणं तुङ्गमानसागारभासुरम्^१ ॥ ६६ ॥

एते नपुंसकलिङ्गाः ।

भण गच्छ देहि संहर कुरु चोरय मारयावगच्छेहि ।
 अवलोकयावचिन्तय खादेति धातुजं विद्धि ॥ ६७ ॥

अथ निरोष्ठ्याः ।

नीहारहारहरिणाङ्गराट्टहास-
 कैलासकासरदनारदसिंहसङ्गाः ।
 श्लेषाहिहंसघनसारहरीन्द्रनाग-
 हिण्डीरनिर्जर^२शरद्वघनचन्द्रकान्ताः ॥ ६८ ॥
 शृङ्गारसागरतडागजडागयाग-
 हर्यक्षतक्षकनखक्षतदौक्षिताक्षाः ।

(६५) तामरसं पद्मम् ।

(६७) धातुजं क्रियापदं विद्धि जानीहि ।

(६८) घनसारः कर्पूरः ।

(६९) तडागो रत्नादिरचितालङ्कारः । जड़ोमूर्खः । अगः

सर्वतोवृत्तकः । कीचको वंशभेदः । चारणः परिचारकः ।

१ तुङ्गमलमागारभासुरं (A).

२ निर्भरशरद्वघनचन्द्रकान्ताः ।

नाराचकाचकचकीचकचञ्चरीक-
 चाणक्यचारणगणक्षणकाणशोणाः ॥ ६९ ॥
 संसारसारसरसारिरसालशाल-
 कङ्कालकालकलिशैलखलालकार्काः ।
 किञ्जल्ककल्ककरशङ्करकीरहीर-
 लङ्केशकेशगरकेशरदेशलेशाः ॥ ७० ॥
 आनन्दनन्दनधनञ्जयखञ्जरीटाः
 कौटामिकण्टककटाहकटाक्षयक्षाः ।
 दक्षान्नयज्ञजनकाञ्जलियत्नयन्वा-
 रत्नाकरान्धकधराधरधीरसीराः ॥ ७१ ॥

एते पुंलिङ्गाः ।

गङ्गा गीता सती सीता सिद्धिः सन्ध्या गया गदा ।
 आशीः काशी निशा नासा कान्तिः शान्तिर्दशा रसा
 ॥ ७२ ॥

(७०) रसाल आद्यः कल्को मानभेदः कीरः शुक्रः ।

(७१) कटाहो खौहपात्रभेदः सीरो लाङ्गलम् ।

(७२) आशीः भाग्यं शुभाशंसनं वा । काशी वाराणसी,
 नासा नासिका, दशा अवस्था वस्त्रैकदेशो वा, रसा पृथ्वी, आर्द्रा
 नक्षत्रभेदः, दृक् चक्षुः, कारा बन्धनगृहम्, सारी सारिका पक्षि-
 पासको वा, दरी गृहम् । घटिका सुहृत्तः, खटिका कठिनी,
 कचा काञ्ची ।

आर्द्रानिद्राहरिद्राहृग्द्राक्षालाक्ष्माधृतिः कृतिः ।
 छायाजायाकथाकान्ताधात्री रात्री रतिर्गतिः^१ ॥ ७३ ॥
 कन्धराधारणाधाराताराकाराजराधरा ।
 आजीराजीरजन्धर्त्तिः कीर्त्तिः कन्या तटी नटी ॥ ७४ ॥
 नारीसारीदरीदासीघटिकाखटिकाजटा ।
 कक्षारक्ष्माशिखासंख्याकालिन्दीकलिकाकला ॥ ७५ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ॥

चरणकरणचक्रं श्लेचनश्लक्ष्णतक्रं
 रजतशतशरीरं क्षीरनौराक्षितौरं ।
 धनकनकनिधानं ध्यानसंस्थानदानं
 नलिन^२नगरगीतच्छत्रनेत्रास्थिगात्रम् ॥ ७६ ॥
 अलिङ्गनस्नानशिरश्चरित्रं
 जलस्थलस्थानकलत्रचित्रम् ।
 कीलालजालालकनालदैर्न्यं
 लिङ्गाङ्गनारण्यहिरण्यसैन्यम् ॥ ७७ ॥
 अङ्गनाजिनयानासृक्काञ्चनाननकाननं ।
 हाटकं नाटकं नाट्यं तैलं चैलं^३ रसातलम् ॥ ७८ ॥

(७७) नालं पद्मदण्डः, अङ्गनं चलराजिरे, हिरण्यं सुवर्णम् ।

(७८) अजिनं चर्म, असृक् शोणितं ।

१ कृतिः (S). २ गरुडगात्रं कृत्रनेत्रास्थिदात्रं (S). ३ चैलं (S).

अदनं मदनं ज्ञानं^१ निदानं दधि चन्दनं ।

अक्षरं लक्षणं लक्ष्यं शस्त्रं शास्त्रं दलं हलम् ॥ ७६ ॥

एते नपुंसकलिङ्गाः ॥

आशास्तेऽस्ति चकास्ति निन्दति सृजत्याशंसति क्रौडति
ध्यायत्यर्चति याचते व्यतिहरत्याराध्यति चस्यति ।

प्रेते गच्छति यच्छतीच्छति नयत्यायाति हन्तीहते

ऽश्नाति स्नाति ददाति याति जयतीत्याद्याः क्रियाश्चिन्त-
येत् ॥ ८० ॥

इति प्रथमस्तवके सामान्यशब्दोनाम द्वितीयं कुसुमम् ॥०॥

अथ वर्यानि कथ्यन्ते तानि यानि कवीश्वरैः ।
 महाकाव्यप्रभृतिषु प्रबन्धेषु बबन्धिरे ॥ १ ॥
 राजा राजवधूः पुरोहितकुमारामात्यसेनाधिपाः
 देशो ग्रामपुरीसरोऽब्धिसरिदुद्यानाद्यरण्याश्रमाः ।
 मन्त्रो दूतरणप्रयाणमृगयाश्वेभर्त्विनेन्दूद्याः
 वीवाहो विरहस्वयम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् ॥ २ ॥
 नृपे कीर्त्तिः प्रतापान्नादुष्टशास्तिविवेकिताः ।
 धर्मप्रयाणसंग्रामशास्त्राभ्यासनयश्चमाः ॥ ३ ॥
 प्रजारागोऽरिश्चैलादिवासोरिपुरश्चन्यता ।
 श्रौदार्यधैर्य्यगाम्भीर्य्यशौर्य्यैश्चर्य्योद्यमादयः ॥ ४ ॥

(१) मृगयाश्वेभर्त्विनेन्दूद्या इति मृगया च अश्वश्च इभश्च
 चतवश्च इनेन्दूद्यौ च ते तथा । वीवाहइति उपसर्गस्य घञ-
 मन्तुष्येभ्यो बङ्गलमितिदीर्घः, स्वयम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् इति
 स्वयम्बरश्चसुरापुष्पाम्बूनिच खेला च रतञ्च तेषां समाहारस्तथा ।

(२) नृपइत्यादि आज्ञा शासनम् इदमहमवश्यं करिष्यामि
 इति दृढनिश्चयः, विवेकिता सदसद्विचारः, श्रौदार्यं दातव्यं
 तथाच उदारो दातव्यमहतोः, धैर्य्यं पाण्डित्यं, गाम्भीर्य्यमनवगाह्यहृद-
 यत्वं, शौर्य्यं शूरत्वं, आश्चर्य्यं चमत्कारित्वं, उद्यमः परजयोत्साहः ।

देव्यां सौभाग्यलावण्यशीलशृङ्गारमन्मथाः ।
 त्रपाचातुर्यद्वास्त्रिण्यप्रेममानव्रतादयः ॥ ५ ॥
 वेणीधम्मिल्लसौमन्तभालश्रवणनासिकं ।
 कपोलाधरनेत्रध्रुकटाक्षरदभाषणम् ॥ ६ ॥
 गण्डबाहुकरोरोजनाभीमध्यवलिचयं ।
 रोमालिश्रोणिजङ्घोरुगतिक्रमनखंक्रमात् ॥ ७ ॥
 पुरोहितो हितो वेदस्मृतिज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।
 ब्रह्मण्योविमलाचारः प्रतिकर्तापदामृजुः ॥ ८ ॥
 कुमारे शस्त्रशास्त्रश्रीकलाबलगुणोच्छ्रयाः ।
 वात्यालीखुरलीराजभक्तिः सुभगतादयः ॥ ९ ॥
 मन्त्री भक्तः शुचिः शूरोऽनुद्धतो बुद्धिमान् क्षमी ।
 आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदी स्वदेशजः ॥ १० ॥
 सेनापतिर्जितायासः स्वामिभक्तः सुधीरभौः ।
 अभ्यासी वाहने शस्त्रे शास्त्रे च विजयी रणे ॥ ११ ॥

(५) सौभाग्यं पतिश्चेहः, शीलं सदृत्तं, मानसित्तसमुन्नतिः ।

(९) वात्यालीखुरली वादित्रघटाम्बासः ।

(१०) आन्वीक्षिक्यादिकुशलः तर्कनीतिशास्त्रादिनिपुणः
 परिच्छेदी कार्याकार्यनिर्णता ।

देशे'रत्नखनिद्रव्यपण्यधान्याकरोद्भवाः ।
दुर्गग्रामजनाधिक्यनदीमातृकतादयः ॥ १२ ॥
ग्रामे धान्यलतावृक्षसरसोपशुपुष्टयः ।
श्लेचावहट्टंकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः ॥ १३ ॥
पुरे ऽट्टपरिखावप्रप्रतोलौतोरणध्वजाः ।
प्रासादाध्वप्रपारामवापीवेश्यासतीत्वरी ॥ १४ ॥
सरस्यम्भो लहर्यम्भो गजाद्यम्बुजषट्पदाः ।
हंसचक्रादयस्तीरोद्यानस्त्रीपान्यकेलयः ॥ १५ ॥

(१२) नदीमातृकता नद्यम्बुपालितत्वं आदिशब्दाद्देव-
मातृकता च ।

(१३) अवहट्टं हट्टं चुट्टविपणिस्थानं, ग्रामेथी नापित्यादि-
स्त्री तस्याः सुखविभ्रमाः सुखविलासाः ।

(१४) अट्टं दृष्टकागट्टं, वप्रः प्राकारः, प्रतोलौ रथ्यातोरणो
वह्निद्वारं, अध्वा राजमार्गः, प्रपा पानीयशालिका, आराम उपवनं
वापी दीर्घिका, सती साध्वी, इत्वरी गुप्तवेश्या ।

(१५) अम्भोगजादि जलवारणादि आदिशब्दाञ्जलमानुष
जलसिंहादयः । हंसचक्रादयः हंसः ख्यातः, चक्रः चक्रवाकः,
आदिशब्दात्भट्टगुकारण्डवादि ।

१ बहुखनिद्रव्यपण्यधान्याकरोद्भवाः (S).

२ श्लेचावषट्टकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः (A).

अर्धौ द्वीपाद्रिरत्नोर्मिपोतयादो'जलस्रवाः ।
 विष्णुः कुल्यागमश्चन्द्राष्टद्विरौर्वोऽभ्रपूरणम् ॥ १६ ॥
 सरित्यम्बुधियायित्वं वीच्यो जलगजादयः ।
 पद्मानि षट्पदाहंसचक्राद्याः कूलशाखिनः ॥ १७ ॥
 उद्याने सरणिसर्व्वफलपुष्पलताद्रुमाः ।
 पिकालिकेलिहंसाद्याः क्रीडावाप्यध्वगस्थितिः ॥ १८ ॥
 शैले मेघौषधीधातुवंशकिन्नरनिर्झराः ।
 शृङ्गपादगुहारत्नवनजीवाद्युपत्यकाः ॥ १९ ॥

(१६) द्वीपाः सिंहलादयः अद्रयो मैनाकादयः, पोतो
 नौकाप्रभेदः, यादो जलजन्तुः, जलस्रवो जोधार इति ख्यातो
 जलप्रवाहः, जलशय्यागतो विष्णुः, कुल्या नदी, कुल्यमस्थि कुल्या-
 नीरप्रतोलिका तामामागमः प्रवेशः, और्व्वो वड़वानलः, अभ्रपूरणं
 मेघजलपूरणं ।

(१७) अम्बुधियायित्वं समुद्रप्रवेशः ।

(१८) सरणिः पङ्कतिः ।

(१९) धातुर्गैरिकादिः, निर्झरो वारिप्रवाहः पादाः, प्रत्यन्त-
 पर्व्वताः, वनजीवादि सिंहव्याघ्रादि, आदिना किरातादयः,
 उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिः ।

अरण्येऽहिवराहेभयूथसिंहादयो द्रुमाः ।
 शुक्रकाककपोताद्याभिल्लभल्लदरादयः ॥ २० ॥
 आश्रमेऽतिथिपूजैणविश्वासो हिंस्रशान्तता ।
 यज्ञधूमो मुनिसुता द्रुसेको वल्कलं द्रुमाः ॥ २१ ॥
 मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः ।
 उदया^१श्चिन्तनीयाश्च स्थैर्यैर्नान्त्यादिसूक्तयः ॥ २२ ॥
 दूते स्वस्वामितेजःश्रीविक्रमौन्नत्यल्लद्वचः ।
 शत्रुश्लोभकरौ चेष्टा धार्ष्ट्यं दाक्ष्यमभीरुता ॥ २३ ॥

(२०) भिल्लभल्लौवनमानुषभेदौ ।

(२१) एणविश्वासो हरिणविश्रम्भः, हिंस्रशान्तता हिंसाणां
 व्याघ्रादीनां शान्तता शशकादिभिः सिंहाद्यवस्थानात्, द्रुसेको
 द्रुमाणां सेचनं ।

(२२) पञ्चाङ्गानि विपत्प्रतीकारदेशकालविभागादयः, तिस्रः
 शक्तयः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः, षड्गुणा एव षाड्गुणं सन्धिविग्रह-
 यानासनादयः उपायाः सामदानभेददण्डाः, मन्त्रोत्साहप्रभाव-
 जास्तिस्रः सिद्धयः, सूक्तयः शोभनवचनानि ।

(२३) स्वामिनो नृपादेशेजः प्रतापः श्रीः सम्पत् विक्रमः
 श्रौष्ट्यं श्रौतव्यं महत्त्वज्ञैतानि करोति यद्वर्णनां धार्ष्ट्यं निस्त्रपत्वं
 दाक्ष्यं राजकार्यं दक्षता ।

१ उदर्काश्चिन्तनीयाश्च (Δ).

युद्धे तु वर्मवलचाररजांसितूर्य-
 निस्वाननादशरमण्डपरक्तनद्यः ।
 द्विन्नातपचरथचामरकेतुकुन्ति-
 मुक्ताः सुरीवृतभटाः सुरपुष्पवृष्टिः ॥ २४ ॥
 प्रयाणे भेरिनिस्वानभ्रुकम्पवलधूलयः^१ ।
 करभोमध्वजच्छत्रवाणशकटवेसराः ॥ २५ ॥
 मृगयायां श्वसञ्चारो वागुरालीकवेषता^२ ।
 भटहक्का^३मृगचासः सिंहयुद्धं गतित्वरा ॥ २६ ॥
 अश्ववेगित्वमौन्नत्यं तेजः सल्लक्षणस्थितिः ।
 खुरात् खातरजोरूपं जातिर्गतिविचित्रता ॥ २७ ॥

(२४) युद्धकार्यं वर्मं सन्नाहः, चारश्च गूढपुरुषः, तूर्यं
 वाद्यमाण्डं तस्य निस्वानो निनादः, नादः हेति-हननेत्यादिशब्दः
 सुरीदेवस्त्रीजनस्तेनवृता भटाः ।

(२५) करभः उष्ट्रः, उच्चाणो वृषभाः, वेसरो गर्हभ्यामश्वतो
 जातोऽश्वः ।

(२६) श्वसञ्चारः शूनो भषकस्य भ्रमणं, वागुरा मृगबन्धनी-
 रज्जुः, अलीकवेषता मृगधारणार्थं कपटवेषः, नीलवेषेति च पाठः
 भटहक्का योधकत् हक्काशब्दः, भट्टक्रेति च पाठः ।

(२७) औन्नत्यम् उच्छ्रायः, सल्लक्षणस्थितिः देवमणिप्रभृतीनाम्

गजे सहस्रयोधित्वमुच्चत्वं कर्णचापलम् ।

अरिव्यूहविभेदित्वं कुम्भमुक्तमदालयः ॥ २८ ॥

सुरभौ दोला कोकिलमारुत-

सूर्य्यगतितरुदलोद्भेदाः^१ ।

जातीतरपुष्पचयाम्रमञ्जरी

अमरझङ्काराः ॥ २९ ॥

ग्रीष्मे पाटलमल्लीतापसरः

पथिकशोषवातोल्काः ।

सक्तुप्रपास्त्रीमृगतृष्णा-

म्नादिफलपाकाः ॥ ३० ॥

आवर्त्तरूपाणां प्रगस्तलचणानां स्थितिः, रूपं सौन्दर्यं, जातिः कौलिन्यं, गतिविचित्रता राधादिगमवैचित्र्यम् ।

(२८) सहस्रयोधित्वं सहस्रेण सार्द्धं युद्धव्यमत्वम्, उच्चत्वं औन्नत्यं, कर्णचापलं कर्णयोश्चाच्चल्यं, अरिव्यूहविभेदित्वं अरीणां व्यूहो बलविन्यासः समूहो वा तद्भेदित्वं, मदालयो मदजलपायिनो भ्रमराः ।

(२९) सुरभौ वसन्ते, दोला हिन्दोला, सूर्य्यगतिः रवेरुत्तरायणं, जातीतरः मालत्या अन्यः । तथा च न विकसति वसन्ते कोऽहेतुरिति ।

(३०) शरः, पथिकयोः शोषः, वातो सञ्ज्ञामारुतः, उल्का

१ अश्रगतितरुदलोद्भेदाः (S).

वर्षासु घनशिखिस्रयहंसगमाः

पङ्ककन्दलोद्भेदै^१ ।

जातीकदम्बकेतकञ्जानिल-

निम्नगालिप्रीतिः ॥ ३१ ॥

शरदीन्दुरविपटुत्वं जलाच्छता-

गस्यहंसवृषदर्पाः ।

सप्तशुद्धपद्मसिताभ्रधान्य-

शिखिपद्ममदपाताः ॥ ३२ ॥

अग्न्युत्पातः, प्रपा पानीयशालिका, प्रपास्त्री तद्वर्तिनी मृग-
दृष्णामरुमरौचिका ।

(३१) घनशिखिस्रयो घनो मेघः, शिखी मयूरो घन-
मयूरयोः स्रयो गर्वः, हंसगमाः हंसगतं, हंसानां गमो मानससरः
प्रतिगमनं, पङ्कः कर्दमः, कन्दलस्तृणभेदस्तयोरुद्भेद उद्गमस्य ।
जाती मालती, कञ्जानिलः उत्कटवातवाहिलं, निम्नगा नदी,
अस्त्रिनः वृषकाक्षेपां प्रीतिः ।

(३२) जलाच्छता वारिनैर्भ्रम्यं, अगस्यसुनेहंसस्य वृषभस्य च
[दर्पाः] पद्मः, सिताभ्रः शुक्लमेघः, शिखिनो मयूरस्य मदपन्नयोः
पातः पतनम् ।

१ पङ्कजकर्दमोद्भेदै (S).

हेमन्ते दिनलघुता शीतयवस्तम्ब-
मरुवका हिमानि ।

करीषं पुष्पधूषरिकुन्दाभ्रजदाह-
शिशिरोत्कर्षाः ॥ ३३ ॥

सूर्य्यरुणता रविमणिचक्राम्बुज-
पथिकलोचनप्रीतिः ।

तारेन्दुदीपकौषधि-
घूकान्तमञ्चौरकुमुदकुलटार्त्तिः ॥ ३४ ॥

चन्द्रे कुलटाचक्राम्बुजग्लानि-
विरहितमोर्त्तिरौज्ज्वल्यम् ।

जलधिजलनेत्रकैरवचकोर-
चन्द्राश्रमदम्पतिप्रीतिः ॥ ३५ ॥

(३३) मरुवकं पुष्पभेदो मरुचा इति ख्यातः, करीषं शुक्ल-
गोमयं तद्भूमः, अम्बुजदाहः पद्मक्लानिः ।

(३४) अरुणता लौहित्यं, रविमणिः सूर्य्यकान्तः, घूकः प्रेचकः ।

(३५) औज्ज्वल्यं प्रसन्नता, कैरवं कुमुदं, चकोरः पक्षिभेद-
अन्द्राश्रम चन्द्रकान्तमणिः दम्पती जायापती ।

विवाहे स्नानशुभ्राङ्गभूषोलूलुचयीरवाः ।
 वेदीसङ्गीततारेक्षा लाजमङ्गलवर्तनम् ॥ ३६ ॥
 विरहे तापनिःश्वासचिन्तामौनकशाङ्गताः ।
 अब्दसंख्या निशादैर्घ्यं जागरः शिशिरोष्णता ॥ ३७ ॥
 स्वयम्बरे शचीरक्षामच्चमण्डपसज्जनं ।
 राजपुत्रीनृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनम् ॥ ३८ ॥
 सुरापाने विकलता खलनं वचने गतौ ।
 लज्जामानच्युतिः प्रेमाधिक्यं रक्ताक्षताभ्रमाः ॥ ३९ ॥

पुष्पावचये पुष्पावचयः
 पुष्पार्पणार्थिता दयिते ।
 माना गोत्रस्यलनेर्षा-
 वक्रोक्तिसंभ्रमाश्लेषाः ॥ ४० ॥

(३६) शुभ्राङ्गः निर्मलाभ्यङ्गः, लूलुजिक्काध्वनिः, चयीरवः वेदध्वनिः, वेदी परिष्कृता भूमिः, तारेक्षा अरुन्धतीदर्शनं, लाजा मृष्टधान्यम् ।

(३७) अब्दसंख्या वत्सरगणनम् ।

(३८) नृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनं नृपाणामाकारो रूपम् अन्वयो वंशश्चेष्टा इहितम् एषां प्रकटनम् ।

(४०) पुष्पार्पणार्थिता दयिताया नायकविषये पुष्पाणाम् अर्पणे आसक्तिः, गोत्रखलनेर्षा सपत्नीनां नामखलनेन दयित-

जलकेलौ सरःश्लोभश्चक्रहंसापसर्पणम् ।

पद्मम्नानिपयोविन्दुदृग्रागो भूषणच्युतिः ॥ ४१ ॥

सुरते सात्त्विका भावाः सीत्काराः कुङ्कुलाक्षता ।

काञ्चीकङ्कणमञ्जीररावोऽधरनखक्षते' ॥ ४२ ॥

वर्णेषु वर्णभावानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

सुधीभिश्चिन्त्यमानानां भवत्येवमनन्ता ॥ ४३ ॥

विषये ईर्ष्या, सुरतादिनिमित्तं रहोनय नायकं प्रति नायिकाया इदमितोपि दूरे रयणीयं कुसुममारामं विचिनुव इत्यादि-
वचनभङ्गी वक्रोक्तिः, भ्रमरादिझङ्कारं श्रुत्वा साध्वसच्छलेन
नायकालिङ्गनं सम्भ्रमाक्षेपः ।

(४१) चक्रहंसापसर्पणं चक्रवाकहंसयोः पलायनं, दृश्यागश्चु-
लौहित्यं, भूषणच्युतिः भूषणानां वलयादीनां जले करतालि-
कादिना च्युतिः पतनम् ।

(४२) सात्त्विक भावा सत्त्वोद्रेकभावा भावविकारास्तथाच
स्तम्भः खेदोऽथ रोमाञ्चः गात्रहर्षोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रुप्रलय-
मित्यष्टौ सात्त्विका मताः । कुङ्कुलाक्षता आकुञ्चितनयनलं, काञ्ची
मेखलादाम, कङ्कणो वलयः, मञ्जीरं नूपुरं, एषां रावो ध्वनिः,
काञ्चीशब्दस्तु सुरतवैपरीत्ये भवति रदनखक्षते दन्तनखरथोर-
धरस्तनादौ दंशनाघातौ ।

(४३) वर्णेषु वर्णनीयेषु वर्णभावानां वर्णनीयपदार्थानाम् ।

असतोऽपि निबन्धेन निबन्धेन सतोऽपि वा^१ ।
नियमेन च जात्याद्देः कवीनां समयस्त्रिधा ॥ ४४ ॥

असतोऽपि निबन्धे यथा ;—

रत्नानि यत्र तथाद्द्रौ^२हंसाद्यल्पजलाशये ।
जलेभाद्यं नभोनद्यामम्भोजाद्यं नदीष्वपि ॥ ४५ ॥
तिमिरस्य तथा मुष्टिग्राह्यत्वं सूचिभेद्यता ।
अञ्जलिग्राह्यता कुम्भोपवाह्यत्वं शशित्विषः ॥ ४६ ॥
शुक्लत्वं कौर्त्तिहासादौ काष्ण्यं चाकौर्त्तिपापयोः ।
प्रतापे रक्ततोष्णत्वे रक्तत्वं क्रोधरागयोः ॥ ४७ ॥

(४४) असतोऽपि वस्तुतोऽविद्यमानस्यापि सतोऽपि वस्तुतो
विद्यमानस्यापि, जात्यादेर्जातिगुणक्रियाद्रव्यस्य समय आचारः
सम्प्रदायक्रमः, तथाच समयः प्रपञ्चाचारकालसिद्धान्तयुक्तिष्विति ।

(४५) यत्र तत्राद्द्रौ रोहणादिगिरिरन्यत्रापि गिरौ, अल्प-
जलाशये पल्लवादाँ, जलेभाद्यं जलवारणादि, नभोनद्याम्
आकाशगङ्गायाम् ।

(४६) सूचिभेद्यता सूचिः सूक्ष्मशलाका तथा विदार्यता,
कुम्भोपवाह्यत्वं कलसैः पूरणीयत्वं, शशित्विषः ज्योत्स्नायाः ।

(४७) कौर्त्तिहासादौ आदिशब्दात् गुणसाधुमनः-प्रभृतयः,
अकौर्त्तिपापयोः कुकौर्त्तिपापादौ आदिशब्दात् अगुणदोष-
खलमनः-प्रभृतयः ।

विभावर्यां भिन्नतटाप्रयणं चक्रवाकयोः ।
ज्योत्स्नापानं चकोराणां चतुष्कलं पयोनिधेः ॥ ४८ ॥

सतोऽप्यनिबन्धो यथा ;—

वसन्ते मालतीपुष्पं फलपुष्पे च चन्दने ।
अशोके च फलं ज्योत्स्नाध्वान्ते कृष्णान्यपक्षयोः ॥ ४९ ॥
कामिदन्तेषु कुन्दानां मुकुलेषु च रक्तता ।
हरितत्वं दिवा नीलोत्पलानाञ्च विकसिता^१ ॥ ५० ॥
वर्णयेन्नसदप्येतन्नियमोऽथ प्रकाशयते ।
भूर्जत्वग्धिभवत्येव मलये ह्येव चन्दनम् ॥ ५१ ॥
सामान्यग्रहणे शौक्लं ह्यत्राभःपुष्पवाससाम् ।
कृष्णत्वं केशकाकाहिपयोनिधिपयोसुचाम् ॥ ५२ ॥
रक्तत्वं रत्नबन्धूकविम्बाम्भोजविवस्वताम् ।
तथा वसन्त एवान्यपुष्टानां कलकूजितम् ॥ ५३ ॥

(४८) विवर्यं सदसदप्येतद् इत्यत्र चतुष्कलं पयोनिधेः ।

(४९) ज्योत्स्ना च ध्वान्तञ्च ते ।

(५०) कामिदन्तेषु रक्तत्वं कुन्दानां मुकुलेषु च हरितत्व-
मित्यन्वयः ।

(५१) (५२) (५३) भूर्जत्वगित्यादि जातिनियमः शौक्ल-
मित्यादि गुणनियमः कूजितमित्यादि क्रियानियमः कमलेत्यादि-
क्रियाद्रव्यनियमः ।

वर्षास्वेव मयूराणां रुतं नृत्यं च वर्णयेत् ।
 नियमस्य विशेषोऽथ पुनः कश्चित् प्रकाशयते ॥ ५४ ।
 कमलासम्पदोः कृष्णहरितोर्नागसर्पयोः ।
 पीतलोहितयोः स्वर्णपरागग्निशिखादिषु ॥ ५५ ॥
 चन्द्रे शशैणयोः कामध्वजे मकरमत्स्ययोः ।
 दानवासुरदैत्यानामैक्यमेवाभिसम्मतम् ॥ ५६ ॥
 बहुकालजन्मनोऽपि शिवचन्द्रस्य वालता ।
 मानवा मौलितो वर्णा देवाश्चरणतः पुनः ॥ ५७ ॥

इति प्रथमस्तवके वर्णस्थितिर्नाम
 तृतीयं कुसुमम् ॥

(५५) कमलासम्पदोर्लक्ष्मीराजसम्पत्तोः, कृष्णहरितोः अक्षित-
 पलाशवर्णयोः, स्वर्णं कनकं, परागः कौसुमरेणुः, अग्निशिखादि-
 स्थिति आदिशब्दात् सूर्य्यकराणाञ्च ।

(५६) शशैणयोः शशहरिणयोः, दानवा दनुतनया असुराः
 सुरविरोधिन्ः, दैत्या दितिपुत्राः, ऐक्यमित्यनेन कमलादेः सर्व्व-
 स्यान्वयः ।

अथ कथादिके राजवर्णनाद्युपयोगिनः ।
 अनुप्रासस्य सिद्धयर्थं^१ वर्णान् कतिपयान् ब्रुवे ॥ १ ॥
 वर्णानामनुवृत्तिर्या नातिदूरान्तरस्थितिः ।
 अनुप्रासः स तेनैव सनाथा काव्यपद्धतिः ॥ २ ॥
 गतालङ्कारशङ्कोऽपि काव्यबन्धो विराजते ।
 वर्णाः सद्योऽर्णवोऽङ्गीर्णसुधाविस्पर्द्धिनो^२ यदि ॥ ३ ॥
 मृगनाभिसनाभिः श्रीकण्ठाकुण्डकण्ठरुक् ।
 सतो यतो यदच्छायो घनाघनघनद्युतिः ॥ ४ ॥
 स्वधुनी ते धुनीतेऽघं निर्यन्निर्जरनिर्झरा ।
 मेदुरापा दुरापात्वामक्षता रक्षतात् क्षतात् ॥ ५ ॥

(१) अथ कथादिके आख्यायिकादौ प्रस्तुतकथास्तवके वा ।

(२) अनुवृत्तिः पञ्चावृत्तिः, अनु पञ्चात् प्रकर्षेण आसनं
 क्षेप इति कृत्वा ।

(३) सद्यः तत्काले अर्णवात् उङ्गीर्णा उद्यता सुधा तां
 विस्पर्द्धितुं शीलान्ते ।

(५) ते तव अघं पापं धुनीते नाशयति, कीदृशी निर्यन्-
 निर्गच्छन् दून्लगतावित्यस्य धातोः प्रतरि रूपं, निर्जरो निर्मलो
 निर्झरो वारिप्रवाहो यस्याः सा, तथा सा किम्भूता पुनर्मेदुरापा

१ शिक्षार्थम् (S).

२ सद्योऽर्णवोदौर्णसुधाविस्पर्द्धिनः (S).

अर्थ्यमावर्थ्यमाहात्म्यः कौकशोकविमोककृत ।
 कौनाशभीनाशकरः प्रवालप्रवलच्छविः ॥ ६ ॥
 घनाभोगे नभोगे त्वां सेवते देवतेश्वरः ।
 वन्देऽहं गतसन्देहं विमलं कमलं तव ॥ ७ ॥
 स्फुर्जदूर्जटिसङ्काशः कोपे गोपतिकेतनः^१ ।
 वैरिमर्दी कपर्दी च निस्तन्द्रश्चन्द्रचूडवत् ॥ ८ ॥
 रणे गणेशसंकाशो गतार्तिः कार्तिकेयवत् ।
 श्रीमान् रामाभिरामश्रीः स त्रिविक्रमविक्रमः ॥ ९ ॥
 विश्वरूपसरूपश्रीः^२ क्रतुपूरुषपौरुषः ।
 श्रीवत्सलाञ्छनच्छायो धरणीधरदुर्द्धरः ॥ १० ॥

स्निग्धजला अः समासान्तः, दुरापा दुष्प्रापा त्वां चतात् चयात्
 रचतात् रचतु, कौटुम्भी अचता न विद्यते चतं चयो यस्याः सा ।

(६) अर्थ्यमा सूर्थ्यः, कौकशकवाकः, कौनाशो यमः, तस्मात्
 या भीस्तस्य नाशकरः प्रवालो विद्रुमः, नवपल्लवे ।

(७) नभोगे गङ्गे घनाभोगे घनो निविड आभोगः परिपूर्णता
 यस्याः घनभोग इति च पाठः कमलं वारि अलम् अत्यर्थं वा ।

(८) गोपतिकेतनः वृषभध्वजः कपर्दीव शिव इव निस्तन्द्रः
 निरालस्यः ।

(९) त्रिविक्रमः वामनः त्रयो विक्रमास्तेन सहितः ।

(१०) क्रतुपूरुषो विष्णुः ।

१ कोपगोपतिकेतनः (S).

२ विश्वरूपसरूपश्रीः (S).

विष्टरश्रवसाविष्टश्छद्मना पद्मनाभवत् ।

रराज राजराजश्रीः पितामहमहा महान् ॥ ११ ॥

कश्चित् दुश्रवनप्रायः पाकशासनशासनः ।

श्रीमानिन्द्र इवोन्निद्रः समन्युः शतमन्युवत् ॥ १२ ॥

निविड़ौजा विड़ौजोवदनघो मघवानिव ।

जम्भदम्भजिदारम्भः प्रत्यूहव्यूहवर्जितः ॥ १३ ॥

महौमहौयान् संसारसारः शक्रपराक्रमः ।

सङ्कल्पकल्पवृक्षश्रीः प्रज्ञावज्ज्ञातवाग्यतिः ॥ १४ ॥

(११) विष्टरश्रवसा कृष्णेण विष्टः कृतावेशश्छद्मना कैतवेन,
राजानो यत्नास्तेषां राजा कुवेरः तद्वत् श्रीरथस्य, पितामहो ब्रह्मा
तदन्महस्तेजो यस्य ।

(१२) दुश्रवनप्राय इन्द्रतुल्यः पाकशासन इन्द्रस्तद्वत् शासनम्
आज्ञा यस्य, उन्निद्रो निरालसः, समन्युः सन्नोघो यज्ञसहितो वा ।

(१३) निविड़ौजा निविड़मौजो यस्य स तथा विड़ौजा
इन्द्रस्तद्वन्न विद्यते अघं पापं यस्येति अनघः जम्भोऽसुरस्तस्य दम्भ-
जित् इन्द्रस्तद्वदारम्भो यस्य, प्रत्यूहो विघ्नस्तस्य व्यूहो वृन्दम् ।

(१४) सङ्कल्पो मनोरथः ।

श्रीरङ्गरङ्गदङ्गश्रीर्बलिर्बालिबलाद्वली ।
 नयञ्जयञ्जपुरुषः शिपिविष्टनिविष्टधीः ॥ १५ ॥
 स्मरघस्मरसङ्गाशो भाग्यसौभाग्यभाग्यसौ ।
 धुर्य्यमाधुर्य्यसारश्रीः^१ कुशली मुषली यथा ॥ १६ ॥
 रुचिरो रुचिरोचिष्णुः क्षमया क्षमया समः ।
 का^२ससंकाशसत्कीर्त्तिः सर्व्वदा सर्व्वकामकृत् ॥ १७ ॥
 प्रीणाति प्राणिनामेष मनोहरमनोहरः ।
 महादेवमहादेवः करुणावरुणालयः ॥ १८ ॥
 तनयो विनयोपेतः केतकश्चेतकीर्त्तिमान् ।
 राजते राजतेजोभिः कविराजिविराजितः ॥ १९ ॥

(१५) श्रीरङ्गः कृष्णस्तद्वत् रङ्गन्ती उद्यन्ती अथवा श्रीः श्रीभा
 रङ्गः खेला ताभ्यां रङ्गन्ती अङ्गश्रीर्घस्य, शिपिविष्टः कृष्णः ।

(१६) स्मरस्य घस्मरो भक्तो महादेवः, भाग्यसौभाग्ययो-
 र्भागोऽस्यास्तीति स तथा धुर्य्यं धुरीणः तस्य यन्माधुर्य्यं लावण्यं
 तेन सारः श्रीर्घस्य, कर्मधारयो वा सुषली बलभद्रः ।

(१७) क्षमया च्यान्त्या क्षमया पृथ्व्या समः ।

(१८) हरवन्मनोहरः अयं देवो राजा महादेववन्महो अस्मेति
 तथा करुणा कृपा तस्या वरुणालयः समुद्रः ।

१ धुर्य्यमाधुर्य्यसारश्रीः (S).

२ सर्व्वदानकृत् (S).

मणिद्युमणिदुष्प्रेक्ष्योज्ज्वलदुज्ज्वलभूषणः ।
 उहामधामकामश्रीर्धर्मकर्मणि शर्मभाक्^१ ॥ २० ॥
 भूखण्डाखण्डलः काण्डचण्डकोदण्डपण्डितः ।
 प्रचण्डकुण्डलोद्दण्डगण्डमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥
 सन्निधानं निधानं तेऽकरवं नरवन्दितः ।
 नितरां वितराम्बूनि राजसे राजसेवक ॥ २२ ॥
 हारमणौ रमणीया नाकनायकनायिका ।
 भाविता भावितानेन कलिता ललितालकैः ॥ २३ ॥

(२०) मणिश्च युमणिः सूर्यश्च तद्दृष्ट्यो दुर्दर्शः, शर्म सुखं
 भजते इति शर्मभाक् भजो णिः ।

(२१) भूखण्डाखण्डलः भूमिन्द्रः काण्डेन शरेण चण्डः
 कोदण्डः धनुस्तत्र पण्डितः ।

(२२) सन्निधानं सान्निध्यं, निधानं धनं, अकरवं करोमि
 स्म नितरामतिशयेन अम्बूनि वितर देहि ।

(२३) हारमणौभिः रमणीया रम्या नाकनायक इन्द्रस्तस्य
 नायिका, भावितानेन दीप्तिवृद्ध्या ललितालकैः शोभन-चूर्ण-
 कुन्तलैः ।

कान्ता कान्तालकान्तासौ प्रेयसी प्रेयसौ मृगम् ।
 कन्दः कन्दर्पदर्पस्य पाटलापाटलाधरा ॥ २४ ॥
 खर्वीकृतोर्वशीगर्वा निर्वासितरतिद्युतिः ।
 रमणी रमणीयासौ सुमनस्सुमनःस्मिता ॥ २५ ॥
 श्वरी कवरौरभ्या प्रवराः श्वरास्तथा ।
 सर्वतः पर्वतः श्रीमानधुनामधुना मतम् ॥ २६ ॥
 बुधा मुधा सुधाबुद्धिर्मुग्धा मुग्धाधरेऽधरे ।
 सारवं सारवं तोयं रुचिरं सुचिरं न किम् ॥ २७ ॥
 अमुना यमुनातीरे शैशवं कैशवं पुरा ।
 स्फुरदक्षेण दक्षेण स्फुटं दृष्टमदृष्टतः ॥ २८ ॥

(२४) कन्दो मूलं पाटला पाटलपुष्पं तदत् पाटलो लोहितो
ऽधरो यस्याः सा ।

(२५) तथा निर्वासिता दूरीकृता रतेः कामपत्न्या द्युतिः
सौन्दर्यं यथा, सुमनसो देवास्तेषां पुष्पं पारिजातं तदत् स्मितं
हासो यस्याः सा ।

(२६) प्रवराः श्रेष्ठाः श्वरा वन्यमानुषाः मधुना वसन्तेन ।

(२७) भो बुधाः ! मुग्धाः मूढाः । मुग्धायाः सुन्दर्याः अधरे
सुधाबुद्धिः मुधा मृषा वृथेत्यर्थः किम्भूतेऽधरे तुक्के सारवं
अरघूसम्बन्धि सारवं आरवसतितच्च ।

(२८) कैशवं केप्रवसम्बन्धि शैशवं शिशुवं स्फुरदक्षेण
स्फुरन्ती अक्षिणी अस्थेति दक्षेण कुशलेन अदृष्टतः सुकृतवशात् ।

उग्रोग्रो गिरिगिरिशः शम्भुशोभाच्युताच्युतः ।
 कृष्णकृष्णो हृद्यविद्यः सूर्यशैथ्यो रविच्छविः ॥ २९ ॥
 भीमभीमो रुद्ररौद्रो धामधाममहामहाः ।
 मेधावेधा जिष्णुजिष्णुः शूरशूरो भ्रुवभ्रुवः ॥ ३० ॥
 देवदेवकालकालभीमभीमरामराम ।
 सारसारधामधाममांसमांसरक्षोरक्ष ॥ ३१ ॥

अरुणारुणकपिकपिशः

सदावदातविसविशदोऽसौ ।

उन्मीलन्ती लक्ष्मीः^१

परितो हरितो निकामतः श्यामः ॥ ३२ ॥

(२९) उग्रो हरस्तद्वदुग्रः क्रूरः, गिरि वाण्यां गिरिश इव गिरि गिरिशः, अच्युतवत् कृष्णवत् अच्युतः ।

(३०) भीमः शिवस्तद्वत् भीमः भयङ्करः, धाम्नि तेजसि धाम गृहं, महत् महो यस्य, मेधायां वेधा इव, जिष्णुरिन्द्रो अर्जुनो वा तद्वत् जिष्णुर्जयनशीलः, शूरः सूर्यस्तद्वच्चूरः विक्रान्तः, भ्रुवः औत्तानपादिस्तद्वत् भ्रुवो निश्चलः ।

(३२) अरुणः सूर्यो गरुडाग्रजो वा तद्वदरुणो लोहितो यः कपिस्तद्वत् कपिशः पिङ्गलः, सदा अवदातं शुक्लं यद्विसं मृणालं तद्वद्विशदः, हरितो हरिद्वर्णात् श्रीकृष्णतो वा निकामतः अतिशयेन श्यामः ।

१ उन्मीलन्ती नीरश्रीः (S).

नरा न राजन्ति सखे सखेदाः
 प्रभा प्रभातेव कृशा कृशानोः ।
 वामोरु वामो रुषितो विधाता
 मुक्तासि मुक्तासितकौर्त्तिना त्वम् ॥ ३३ ॥

स्वःसिन्धुतीरेऽघविघातवीरे
 लसत्समीरे करलभ्यनीरे ।
 वसन् कुटीरे परिधाय चीरे
 करोम्यधीरे न रुचिं शरीरे ॥ ३४ ॥

आनन्दतुन्दिलपुरन्दरमन्दमुक्त-
 मन्दारदाममकरन्दकरम्बिताङ्गी ।

(३ ३) हे सखे ! सखेदा दुःखिता नरा न राजन्ति न शोभन्ते,
 कृशानोरग्नेः प्रभा प्रभातेव प्रातरिव द्वार्षे वकारः । हे वामोरु !
 हे सुन्दरि वामः प्रतिकूलो विधाता रुषितः रुष्टः यतो मुक्ता
 अवसिता सितकौर्त्तिर्यस्य तेन नायकेन त्वं मुक्तासि त्यक्ता भवसि ।

(३ ४) कुटीरं चुद्रकुटी, चीरे वल्कले, अधीरे चञ्चले ।

(३ ५) गङ्गां भजामि, किम्भूताम् आनन्देन तुन्दिलः स्थूलः
 पुरन्दरः अस्य मन्दमुन्मुक्तं मन्दारदाम कल्पतरुकुसुममाला
 तस्या यो मकरन्दः पुष्परसस्तेन करम्बितं मिश्रितं अङ्गं यस्यास्तां
 तथा पुनः किम्भूतां अनङ्गरिपुः शिवस्तस्य तुङ्गतममत्युचं यदुत्त-

गङ्गामनङ्गरिपुतुङ्गतमोत्तमाङ्ग-

केशग्रहग्रहिलवौचिभुजा भजामि^१ ॥ ३५ ॥

इत्यमर्त्यन्टपामात्ययुवत्याद्युपवर्णनैः ।

शब्दान् पश्येद् यथौचित्यं क्षिप्रानुप्राससिद्धये ॥ ३६ ॥

अथानुप्राससिद्धयर्थमुपायान्तरमुच्यते ।

आदिक्षान्तलिपौ कादिक्षान्तशब्दगवेषणम् ।

चिचानुप्रास-यमक-शब्दनिश्चयकृद् भवेत् ॥ ३७ ॥

यथा कलं खलं गलं चलं छलं जलं तलं ।

स्थलं दलं नलं पलं फलं बलं मलं हलं ॥

माङ्गं शिरस्तस्य केशग्रहग्रहिला आमन्ता वौचिरेव भुजो यस्यास्तां
तथा । अन्योऽपि तुङ्गस्थानात् पतनभीत्या भुजेन किञ्चिदवलम्बते ।

(३७) आदिक्षान्तेत्यादि अकारो वर्ण आदिर्यस्याः चकारो
वर्णाऽन्तो यस्याः सादिक्षान्ता एवम्भूता या लिपिः पञ्चाशद्वर्णा-
त्मिका तत्र ककारादिचकारान्तशब्दानां गवेषणमन्वेषणं चिचानु-
प्रासयमकरूपा ये शब्दास्तेषां निश्चयकृद्भवति । अचां हलनिर-
पेक्षतया सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वाच्चिचान्तिकं न भवतीति कादि-
क्षान्तगवेषणमित्युक्तं तदेवाक्षरमान्तैव उदाहरति कल खलेति
चिचं प्रभेदः ।

कौरं चौरं जीरं तीरं धीरं नीरं वीरं सीरं
हीरं क्षीरं । ६५ । एवमन्यत्रापि ।

र्यात्किञ्चिद्दत्र न मया गदितं

ग्रन्थस्य गौरवत्रासात् ।

मत्कृतचन्द्रकलापे^१

ऽमलमतिभिस्तद्दुधञ्जयम् ॥ ३८ ॥

इति कविकल्पलतायां प्रथमस्तवके अनुप्रासो नाम

चतुर्थं कुसुमम् ।

समाप्तः प्रथमस्तवकः ॥

अथ श्लेषस्तवकः ।

उद्दिष्टवर्णनं वर्णाः प्रकीर्णां संख्यया सह ।

रूढादिश्रेति पञ्चेह कुसुमानि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

श्वेत्यादिभिर्विभिन्नस्योद्दिष्टवस्तुद्वयस्य यत् ।

अभेदः क्रियते श्लेषात्तस्मादुद्दिष्टवर्णनम् ॥ २ ॥

सितकृष्णौ विधुहरौ

श्रितिताराभ्रकनागराजघनसाराः ।

रामपयोराश्र्यर्जुन-

सिंहीजानन्तचन्द्रहासाद्याः ॥ ३ ॥

शङ्खकरतारकेश-

सदाकाशव्योमकेशतालाङ्गाः ।

(३) विधुश्चन्द्रो विष्णुश्च । हरिः कृष्णः सिंहेश्च । श्रिती धवल-
मेचकौ । तारा नक्षत्रम् अक्षयः कर्णौनिका च । अभ्रकं गिरिज-
साकाशश्च । नागराजो गजः शेषश्च । घनसारः कर्पूरो भेषश्रेष्ठश्च ।
रामो बलभद्रौ दाशरथिश्च । पथोराशिर्दुग्धसमूहः समुद्रश्च ।
अर्जुनः शूभ्रः पार्थश्च । सिंहीजः सिंही राज्ञश्च । अनन्तो बल-
भद्रः कृष्णश्च । चन्द्रहासः चन्द्रहान्यं खड्गश्च ।

(४) शङ्खकरः कम्बुकान्तिः कृष्णश्च । तारकेशश्चन्द्र उज्ज्वल
वाल्मश्च । सदाकाशः सर्वदाकाशः सद्गगनश्च । व्योमकेशः शिवो
नभोबालौ च । तालाङ्गो बलभद्रस्तालकलङ्गौ च । नीलांशुको

नीलांशुकोऽधिकेशो

ऽरिष्टः सदासिचयकलकण्ठाः ॥ ४ ॥

हरिजिष्णुघनाब्धिभ्यो गजाः सिन्धुर्मुंरारितः ।

अम्बुवाहोऽजानि कृष्णाद् यमुना कुम्भितोद्विषः ॥ ५ ॥

कृष्णार्थाग्रान्तटिनीवाचकशब्दात्

परं वरो योज्यः ।

नीरदधनोपलसितसदा-

हिमकरसिन्धुवेणीपृथुलाभाः ॥ ६ ॥

बलभद्रः कृष्णाकान्तिश्च । अधिकेशः अधिकशिवः अधिकबालश्च ।
अरिष्टं तक्रं । काकश्वारिष्टः । सदा सिचयः सिचयो वस्त्रं अमि-
चयः खड्गममूहश्च । कलकण्ठो हंसः पिकश्च । पिके पारावते हस्ते
कलकण्ठःकलध्वनौ ।

(५) शुक्लश्यामाभिधायका भवन्तीति शेषः । हरिगज ऐरा-
वतः । एवं जिष्णुगजो घनगजोऽब्धिगजश्च । पक्षे हरिर्विष्णुर्गजो
हस्ती । एवं सर्वत्र बहुवचननिर्देशात् गजपर्याया अपि गृह्यन्ते ।
सुरारिसिन्धुर्गङ्गा कृष्णामुद्रौ च । अम्बुवाहः उच्चैःश्रवाः मेघश्च ।
कृष्णाजं कृष्णानामीपुण्डरीकं नीलोत्पलञ्च । यमुनारिर्वलभद्रो
यमुनास्यङ्गी च । कुम्भिवैरी सिंहो गजस्यङ्गी च ।

(६) सितश्यामवाचका इति पूर्ववत् । कृष्णार्थाग्रान्तटिनी-
वाचकशब्दाद्वरो यथा । कृष्णानदीवरकान्तिः । गङ्गाश्रेष्ठकान्तिः ।
पक्षे, कृष्णानदीवरस्य समुद्रस्येव कान्तिः । नीरदो निश्चितदन्तो

बहन् कलभवच्छायामन्यकारातिदीधितिः ।
 सदाधिकेशवच्छायोऽनेकपायसमच्छविः ॥ ७ ॥
 वपुर्महोदधिच्छायं विभ्रत् सैन्यवकान्तिमान् ।
 स्फटिकाचलसल्लक्ष्मीः स्पष्टांशुकरुचिं बहन् ॥ ८ ॥
 धौताम्बरश्रियं धत्ते स्फटिकान्तश्रियान्वितः ।
 अर्जुनद्युतिविद्योतीत्येवमादि समुन्नयेत् ॥ ९ ॥

रक्तश्वेतौ हरिशुचि-

पुष्करसितपत्रसूर्यकान्ताब्जाः ।

नवहंसमहापद्मार्कसोदराः

कमलकौलाले ॥ १० ॥

मेघश्च । घनोपलसितः । घनोपलः करका तद्वत् सितः । घनो
 मेघः तद्वदुपलः सितः कान्तः । सदाहिमकरः चन्द्रः सर्पमकरौ
 च । सिन्धुवेणिः नदीप्रवाहः समुद्रकेशविन्यासौ । पृथुलाजाभः
 महती मृष्टधान्यस्यैवाभ यस्य कृष्णस्यैव च ।

(१०) हरिश्चन्द्रसूर्ययोः । शुचिः श्वेतवैश्वानरयोः । पुष्करं
 जलपद्मयोः । सितपत्रं हंसपत्रयोः । सूर्यकान्तः स्फटिके सूर्यवत्
 कान्ते च । अब्जः शङ्खाम्बुजयोः । नवहंसो नूतनहंसे प्रत्ययसूर्य
 च । महापद्मः श्वेतनागे पद्मे च । अर्कः स्फटिकसूर्ययोः । कमलं
 जलपद्मयोः । कौलालं जलरक्तयोः ।

सुहृद्रत्नादिभिर्भानो रत्नेनाग्नेरदांशुकैः ।

जल्लेभ्यो जन्मशोभाभिः सरोजकुमुदारिभिः ॥ ११ ॥

सूर्य्योपलसितद्युतिः

पीतश्रंतौ गौरद्विजराजकपर्दशम्भुहरिताक्ष्याः ।

हैमस्तोमाष्टापदमहारजत-

चन्द्रकलधौताः ॥ १२ ॥

(११) भानोः परस्मात् सुहृद्रत्नादिभिः सतरक्तौ । यथा रविमित्रं चन्द्रः रवितुल्यश्च । भानुरत्नं सूर्य्यकान्तः रविपद्मरागौ च । अग्निरत्नं सूर्य्यकान्तोऽग्निपद्मरागौ च । रदांशुकं दन्तवस्त्रे-
ऽधरे च । जल्लजशोभा जलजाचासौ शोभा चेति पद्मकान्तिश्च । एवं सरोजारिशोभा सरोजस्यर्द्धिनी शोभा पक्षे सरोजारिश्चन्द्रः । कुमुदारिशोभा कुमुदस्यर्द्धिनी शोभा पक्षे कुमुदारिरादित्यः ।

(१२) गौरः पीतसितयोः । द्विजराजो गरुडचन्द्रयोः । शम्भुः जटाजूटवराटकयोः । शम्भुः ब्रह्मचिलोचनयोः । हरिः पिङ्गलः सिंहश्च । तार्क्ष्या गरुडः । पक्षे उच्चैःश्रवाः । हैमस्तोमः । हेन्नोऽयं हैमः । पक्षे हिमस्यायम् । अष्टापदः स्वर्णशरभयोः । महारजतं स्वर्णरूप्ययोः । चन्द्रः स्वर्णशशाङ्कयोः । कलधौतं स्वर्ण-
रूप्ययोः ।

सुशोभितारकूटश्रीः स्वर्णास्तोमसमद्युतिः ।
 दहनोपलसत्कान्तिर्गाङ्गेयद्युतिपेशलः^१ ॥ १३ ॥
 कमलाधिपपद्मेशौ नागजित् सूर्यभूस्तथा ।
 रत्नाकरवरश्रीकः सदाधिकमलद्युतिः ॥ १४ ॥
 सदा सिन्दूरमुज्जिता कलयन् नलिनश्रियम् ।
 स्फुटशोभनताम्रश्रीर्वराहस्वामिदौधितिः ॥ १५ ॥

(१३) तारकूटो रौप्यमसूहः पक्षे तारकूटो रीतिः । [गोपति-
 तार्क्ष्यकान्तिः रविगरुडश्छविः पक्षे गोपतिरिन्द्रस्तस्य तार्क्ष्यसुरङ्गः ।
 वामदेवगिरिः मनोज्जमेरुः कैलासश्च । लोहितनीलौ पुष्कर
 हरिविद्रुमकमलकृष्णरत्नानि । सिन्दूरभूषणोत्पलधनञ्जयाभोजि-
 नौपलाशानि । पुष्करं पद्मकाशयोः । हरिः सूर्यकृष्णयोः । विद्रुमः
 प्रवालविशिष्टवृचयोः । कमलं जलमलपद्मयोः । कृष्णरत्नं कौस्तु-
 भेन्द्रनीलयोः । सिन्दूरभूषणं सिन्दूरालङ्कारगजयोः । उत्पल-
 सुत्कृष्टमांसेन्दीवरयोः । धनञ्जयोऽग्निपार्ययोः । अभोजिनी पलाशं
 पद्मपत्रपुटकिनीपत्रयोः ।] ?

(१४) कमलेति सूर्यकृष्णो नागजित् गरुडो नागस्यद्वी-
 च । सूर्यभूः सूर्योद्भवे यमश्च ।

(१५) तद्वत् दौधितिर्घस्य ।

सुसम्पन्नमुखप्रभा विद्वुरमणिदीधितिः ।

प्रवालप्रवलच्छायः कलभानुमितच्छविः ॥ १६ ॥

कलं कमलवद्वपुर्वहन्

पीतश्यामौ कृष्णाम्बरमधुजिह्वान्तजेतारः ।

विद्युत्कान्तध्वान्तद्वेषि-

हरिस्वर्णवच्छायाः ॥ १७ ॥

(१६) प्रवालः प्रकृष्टो बालः केशः पक्षे विद्वुमः, कलभः करिशावकस्तदनुमिताच्छविरस्य पक्षे कला शोभना भानुना सूर्य्येण मिता उपमिता क्विरस्येति ।

(१७) कलं शोभनं कमलवत् पक्षे कलङ्कमणौ तयोरिव । कृष्णस्याम्बरं पीतवासः, कृष्णोऽम्बरमाकाशश्च । मधुजित् मधुस्यङ्कीं कृष्णश्च । ध्वान्तजेता ध्वान्तस्यङ्कीं सूर्य्यश्च । विद्युत्कान्तो मेघो विद्युत्कमनीयश्च । ध्वान्तद्वेषी ध्वान्तस्यङ्कीं सूर्य्यश्च । हरिःकृष्णः सूर्य्यश्च । स्वर्णवत् कनकवत् काया यस्य पक्षे शोभना अर्णवस्यैव जलधेरिवच्छाया यस्य ।

इति द्वितीयस्तवके उद्दिष्टवर्णनं नाम

प्रथमं कुसुमम् ।

अथ श्वेतानि ।

सुधांशुच्चैःश्रवः शम्भुकीर्तिज्योत्स्नाशरद्वनाः ।
 प्रासादसौधतगरमन्दारद्रुहिमाद्रयः ॥ १ ॥
 सूर्य्येन्दुकान्तकर्पूरकरम्भा रजतं हली ।
 निर्मोकभस्महिण्डीर^१चन्दनं करका हिमम् ॥ २ ॥
 हारोर्णनाभतन्वास्थिस्वर्गण्डेभरदाभ्रकम्^२ ।
 शेषाहिः शर्करा दुग्धं दधिगङ्गासुधाजलम् ॥ ३ ॥
 मृणालसिकताहंसवककैरवचामरम् ।
 रम्भागर्भः पुण्डरीकं केतकीशङ्खनिर्झराः ॥ ४ ॥

(१) अथ श्वेतानीति तगरं पुष्यभेदे । मन्दारद्रुमन्दारनामा
 खलरुः हिमाद्रिर्हिमालयः ।

(२) सूर्य्यकान्तचन्द्रकान्तौ मणिभेदौ, करम्भा दधिप्रतवः
 हली बलभद्रः, निर्मोकः सर्पगात्रसुक्तकञ्चुकः, हिण्डीरोऽधिफेनः
 करका वर्षापलः ।

(३) ऊर्णनाभतन्तुः मर्कटसूत्रम्, अस्थि कीकग्रं, खः स्वर्ग-
 भुवनं, गण्डः कपोलो विरहिणामेव बोद्धव्यम्, इभरदो
 हस्तिदन्तः, अभ्रकं गिरिजं, शेषाहिरनन्तः ।

(४) सिकता बालुका, कैरवं कुमुदं, निर्झरः प्रवाहः ।

लोभ्रसिंहध्वजच्छत्रचूर्णशुक्तिकपर्दकाः ।
 मुक्ताकुसुमनक्षत्रदन्तपुरयोशनीगुणाः ॥ ५ ॥
 कैलासकाशकार्पासहासवासवकुञ्जराः ।
 नारदः पारदः कुन्दः खटिका स्फटिकादयः ॥ ६ ॥
 कृष्णानि केशवः सौरिचीरचन्द्राङ्गराहवः ।
 विन्ध्याञ्जनाद्रिष्टष्ठाहिवनभैरवराक्षसाः^१ ॥ ७ ॥
 शिवकण्ठघनद्वैपायनरामधनञ्जयाः ।
 शनिद्रुपदजाकालीकलिकोलयमासुराः ॥ ८ ॥

(५) लोभ्रो वृचभेदः, चूर्णः चोदः, शुक्तिर्मुक्तास्फोटः, कपर्दको वराटः, उशनाः शुक्रः, गुणाः सत्त्वविनयनयादयः ।

(६) वासवकुञ्जर ऐरावतः, पारदो रङ्गः, खटिका कठिनौ, आदिशब्दात् हरदुग्धदधिसरस्वत्यगस्त्यसत्त्वगुणप्रभृतयः ।

(७) सौरी बलभद्रश्चीरं तस्य वस्त्रम्, अहिः सर्पः, वनमरणं, भैरवो हृद्रस्य वीरभद्रः भद्रमूर्तिः ।

(८) घनो मेघः, द्वैपायनो व्यासः, रामो दाशरथिर्भागवो वा, धनञ्जयो अर्जुनः, शनिः शनैश्चरः, द्रुपदजा द्रौपदी, काली चामुण्डा, कलिस्तुरीयं युगं, कोलो वराहः, यमः शमनः, असुरा दैत्याः ।

केशकज्जलकस्तूरीराजपट्टविदूरजम् ।
 विषाकाशकुह्लशस्त्रागुरुपापतमोनिशाः ॥ ९ ॥
 मसौपङ्कमदम्भोधियमुनाधूमकोकिलाः ।
 गोलाङ्गुलास्यगुञ्जास्यकाकखञ्जनकेकिनः^१ ॥ १० ॥
 गवलं तालतापिच्छतिलेन्दीवरबल्लयः ।
 रसावद्भुतशृङ्गारौ कटाक्षोऽलिः कनौनिका ॥ ११ ॥
 नीली जम्बूफलं मुस्ता काच^२कृत्याकुकीर्तयः ।
 भिल्लच्छाया गजाङ्गारखलान्तःकरणादयः ॥ १२ ॥

(९) राजपट्टं कानि-च्छणीतिथ्यातं वामः, विदूरजं मणिभेदः, विषं गरलं, कुह्लरभावस्था, शस्त्री कृपाणः, अगुरुर्गन्धभेदः, तमो ध्वान्तं तमोगुणो वा ।

(१०) मसौ कालिका, मदो दन्तिनां टानजलं, गोलाङ्गुलो वानरभेदस्तस्यास्यं मुखं, गुञ्जाफलस्य [आस्यं] मुखम् ।

(११) गवलं माहिषं शृङ्गं, तापिच्छस्तमालः, इन्दीवरं नीलोत्पलं, बल्ली लता, अलिः भ्रमरः, कनौनिका लोचन-
मध्यतारा ।

(१२) नीली वृक्षभेदः, कृत्या कुचकं, भिल्लो निषादभेदः, काचा प्रतिविम्बम् अनातपो वा, खलान्तःकरणं खलस्य मनः ।

१ कण्ठः खञ्जनकेकिनोः (S).

२ काक (S).

नीलानि शुक्रशैवालदूर्वाबालतृणं बुधः ।
 वंशाङ्कुरो मरकतेन्द्रनीलार्कहयादयः ॥ १३ ॥
 शोणानि भौमतौष्णांशुताम्रकुङ्कुमतक्षकाः ।
 गुञ्जेन्द्रगोपखद्योतविद्युत्कुञ्जरविन्दवः ॥ १४ ॥
 दृगन्ताधरजिह्वास्तृङ्मांससिन्दूरधातवः ।
 हिङ्गुलं कुक्कुटशिखा तेजः सारसमस्तकम् ॥ १५ ॥
 माणिक्यं हंसचञ्चवङ्गिशुकमकटयोर्मुखम् ।
 चकोरकोकिलापारावतनेत्रनखाम्रयः^१ ॥ १६ ॥
 कुङ्कुमकिंशुकाशोकजवाबन्धुकपाटलाः ।
 कमलं दाडिमौपुष्यं विम्बं किम्पाकपल्लवौ ॥ १७ ॥

(१३) बुधो रौहिणेयः, वंशाङ्कुरः करीरं, मरकतेन्द्रनीला-
 वुपलभेदौ, अर्कहयः सूर्यघोटकः आदिशब्दादतसौकलायकुसु-
 मादयः ।

(१४) भौमः भङ्गलः, तक्षको नागभेदः, इन्द्रगोपः कार्पास-
 कीटः, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः, कुञ्जरविन्दुः कुञ्जरगात्रस्थविन्दुः ।

(१५) दृगन्तोऽपाङ्गम्, अस्तृक् रत्नम्, धातु गैरिकं, तेजः
 प्रतापः ।

(१७) किंशुकं पलाशपुष्पं, जवा अङ्गुपुष्पं, विम्बं फलभेदः,
 किंपाको महाकालेति ख्यातं फलं, पल्लवो नवकिसलयः ।

ताम्बूलरागो मञ्जिष्ठालक्तकं रक्तचन्दनम् ।
 चेता नखक्षतं क्षत्रधर्म्मरौद्ररसादयः ॥ १८ ॥
 पीतानि ब्रह्मजीवेन्द्रगरुडेश्वरहृग्जटाः ।
 गौरी द्वापरगोमूत्रमधुवीररसा रजः^१ ॥ १९ ॥
 हरिद्रा रोचना रीतिगन्धके दीपचम्पके ।
 किञ्जल्कवल्कले शालिहरितालमनः शिलाः ॥ २० ॥
 कर्णिकारं चक्रवाकवानरौ सारिकापदम्^२ ।
 केशवांशुकमण्डूकपरागकनकादयः ॥ २१ ॥

(१८) चेता द्वितीयं युगं, नखक्षतं नखाघातः, क्षत्रः क्षत्रिय-
 जातिः, तद्गर्म्मस्तज्जातिगुणः ।

(१९) जीवो वृहस्पतिः, ईश्वरः शिवस्तस्यदृष्टो नेत्राणि, जटा
 कपर्दः, द्वापरस्तृतीयं युगम्, रजः रजोनामगुणः ।

(२०) रोचना गोरोचना, रीतिः पित्तक्षं, गन्धकं वणिग्-
 द्रव्यभेदः, दीपः प्रदीपः, चम्पकः तत्कुसुमं, किञ्जल्कः पुष्पाणां
 केशरः, शालिर्धान्यभेदः, मनः-शिला गिरिजघातुभेदः ।

(२१) कर्णिकारं आरग्वधकुसुमं, सारिका पक्षिभेदस्तत्पदम्,
 केशवस्य हरेरंशुकं वस्त्रं, परागः कौसुमरेणुः ।

१ मधुवीररसासवः (A).

२ सारिकाङ्गुयः (S).

धूसराणि रजोलूताकरभो गृहगोधिका ।
कपोतमूषिकौरङ्गकाककण्ठखरादयः ॥ २२ ॥

उपमेयस्य शोभातिशयख्यापनाय कथापि युक्त्या विशेषणे
रत्नकृतसुपमानं कुर्वीत । तद्यथा ;—

सुरनिकरकराग्रव्यग्रमन्यानश्रौल-
क्षुभिततरलदुग्धाभोधिकल्लोलकान्तिः ।
तुहिनगिरितनूजानस्रभूतेशचूडा-
गलितगगनगङ्गाधौतशीतांशुगौरः ॥ २३ ॥
हिमकिरणमरीचिव्यूहविभ्राजमान-
क्षितिधरपतिचूडाजाह्नवीकल्पकान्तिः ।
गिरिशमुकुटचन्द्रज्योतिरुद्योतमान-
स्फटिकशिखरिशृङ्गस्पर्द्धमानाङ्गकान्तिः ॥ २४ ॥

इति श्वेतानि ।

मुकुटगलितगङ्गानौरकल्लोलमाला-
स्रपितगिरिशकण्ठस्पष्टरुग्देहयष्टिः ।
अभिनवजलवाहव्यूहधाराविशुद्धा-
ञ्जनशिखरिगरीयः शृङ्गतुङ्गाङ्गलक्ष्मीः ॥ २५ ॥

(२२) रजो धूलिर्लूता भर्कटः, करभः उद्वः, रङ्गो रङ्गकम्,
खरो गर्दभः ।

(२४) स्फटिकशिखरी कैलासः ।

दिनपरिवृद्धपुत्रीगर्भनीलारविन्द-
 प्रसृमरमधुपालीपक्षतिप्रखलक्ष्मीः ।
 जलशयनशरीरस्फाररोचिः प्रपञ्च-
 च्छुरितसरिदधीशभाजमानाङ्गयष्टिः ॥ २६ ॥

इति कृष्णम् ।

मसृणघुसृणपङ्काभ्यङ्गचञ्चन्मृगाश्री-
 कुशकलशपिधानोद्दामकौसुम्भकान्तिः ।
 तरुणतरणिकान्तिव्रातसंसर्गरङ्गत्-
 कमलदलनिकायप्रायकायप्रभोर्म्मिः ॥ २७ ॥
 अभिनवरविरश्मिद्योतितप्राच्यभूमृ-
 च्छिखरलसदशोकस्मेरपुष्पोपमानः ।

(२६) दिनपरिवृद्धः सूर्यस्तत्पुत्री यमुना, “पक्षतिः पक्षमूले
 स्यात्” जलशयनः कृष्णः, प्रपञ्चो विस्तारः, छुरितो मिश्रितः,
 सरिदधीशः समुद्रः ।

(२७) मसृणं स्निग्धं, घुसृणं कुङ्कुमम्, अभ्यङ्गो लेपः,
 पिधानमाच्छादनम्, कौसुम्भं कुसुम्भरक्तम्, व्रातः निकायः समूहः,
 प्रायः सदृशः, प्रभोर्म्मिः प्रभाश्रेणी ।

(२८) प्राच्यभूमृदुदयपर्वतस्तस्य शिखरं शृङ्गः, स्मेरं विक-
 सनशीलं, कर्णात्तंसः कर्णभूषणम् ।

परिकुपितमृगाक्षीलोचनप्रान्तरोचि-
च्छुरितकमलकान्तोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ २८ ॥

इति रक्तम् ।

मधुरिपुप्रदनिर्यज्जाह्वीवारिपूर-
क्षपितगरुडपक्षप्रथ्यसंलक्ष्यकान्तिः ।
तरुणकिरणमालिस्फुर्जदंशुप्रवाह^१
स्मितकनकसरोजव्यूहतुल्याङ्गकान्तिः ॥ २९ ॥
जलधरनिकुरम्बोहामधारानिपात
क्षपितकनकशैलस्पर्डिवर्द्धिष्णुकान्तिः ।
तरुणतरमृगाक्षीगण्डरोचिः प्रपञ्च-
च्छुरितकनककर्णोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ ३० ॥

इति पीतम् ।

इत्यादि सदृशं सदृशोपमेयम् ।

(२९) निर्यन् निर्गच्छन्, पूरः प्रवाहः, प्रथ्यः सदृशः, किरण-
माली सूर्यः, अंशुप्रवाहः किरणश्रेणी ।

(३०) निकुरम्बः समूहः, उद्दामो महान् आप्रसरणशैलः ।

अमरनिकरयाच्चाविस्फुरत्कामधेनु-
 स्तनगलितपयोवद् भारती भाति यस्य ।
 हिमकिरणमयूखव्रातभिन्नेन्दुकान्त-
 प्रसरदमृततुल्या यस्य वाचो विभान्ति ॥ ३१ ॥
 दनुतनुजविपक्षक्षुब्धदुग्धाब्धिगर्भो
 क्षसदमृतसमाना रेजिरे यस्य वाचः ।
 मदनदहनचूडाचन्द्रोचिष्णुगङ्गा-
 लहरिभरसनाभिः शोभते यस्य वाणी ॥ ३२ ॥

(३१) भिन्नः सङ्गतः इन्दुकान्तश्चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिः ।

(३२) क्षुब्धः क्षोभं दधातीति अन्यथा इटि क्षोभित इति
 स्यात्, मदनो मनोहरः, सनाभिः सदृशी ।

इति द्वितीयस्तवके वर्णवर्णनं नाम
 द्वितीयं कुसुमम् ॥

सस्यूर्णगर्भवृत्तानि मुखपद्मेन्दुदर्पणाः ।
 चक्रावहट्टतिलकमृदङ्गपुटशाणकाः ॥ १ ॥
 आवर्त्तक्रमठौ लूतागृहच्छत्रमपूपकम् ।
 आलवालमहीजालचर्मकं स्थालकादयः ॥ २ ॥
 वृत्तानि वाहनारङ्गस्कन्धधम्मिल्लमोदकाः ।
 रथाङ्गलावककुदकुम्भिकुम्भाण्डकादयः ॥ ३ ॥
 कर्णपाशभुजापाशाकृष्णचापघटाननम् ।
 मुद्रिकापरिखायोगपट्टहारस्रगादयः ॥ ४ ॥

(१) सस्यूर्णं तिसस्यूर्णो गर्भोऽभ्यन्तरं येषां एवभूतानि वर्त्तुलानि वस्तून्यभिधीयन्ते, मुखपद्मेत्यादि वक्तुं यथावथ[व]स्य चक्रास्त्रं वा अवहट्टं चुद्रविपणिः, शाणकमस्ताणामुत्तेजनयन्त्रम् ।

(२) आवर्त्तौ जलभ्रमिः, लूता गृहं मर्कटानां तन्तुमयकोशः अपूपकं पिष्टकभेदः, आलवालं वृक्षमूले जलार्थकृतो गर्तः “स्थाल जालमावालमित्यमरः” जालं मत्स्यधारणार्थतन्तुनिर्मितम् “आनाथः पुंसि जालं स्यादित्यमरः” चर्मकं फलकं, स्थालकं भोजनपात्रम् ।

(३) स्कन्धधम्मिल्लः स्कन्धकेशः, मोदकं लड्डुकभेदः, रथाङ्ग-
 स्रकवाकः, लावः पत्रिभेदः, ककुदो वृषाणामवयवभेदः, कुम्भिनो
 गजस्य कुम्भः, अण्डकं पक्ष्यादेरण्डकम्, आदक इति पाठान्तरम् ।

(४) कर्णपाशः कर्णशङ्कुल्या अधोभागः, भुजापाशः उपगूह-
 नादौ भुजयोरावेष्टनाद्याकारो भवति, आकृष्टचापं कुण्डलित-

त्रिकोणानि हलेशाक्षिकामाख्यावह्निमण्डलाः ।
 सन्ध्यक्षराद्यदम्भोलिष्टृङ्गाटशकटादयः ॥ ५ ॥
 वक्राण्यलकभालभ्रूनखाङ्कोकुशकुञ्चिकाः ।
 भग्नकङ्कणवालेन्दुदात्रकुहालचन्द्रकाः ॥ ६ ॥
 शुकास्यं किंशुकं विद्युत्कटाक्षेन्द्रधनुःफणाः ।
 पुरोधः करकोलेभदन्तसिंहनखादयः ॥ ७ ॥
 तीक्ष्णानि प्रतिभाहीरकटाक्षा दुर्वचोनखाः ।
 गुरुणि सन्मनः श्रोणिकपाटस्तनबुडयः ॥ ८ ॥

कोदण्डः, घटाननं घटस्य सुखम्, मुद्रिका अङ्गुलिगोमुद्रिका
 अङ्गुरीयकमिति यावत् । परिखा ग्रामाणां परितो जलाशयभेदः
 योगपट्टं योगटा इति ख्यातं, सक् माला ।

(५) ईशाक्षि शिवतृतीयलोचनं, कामाख्या त्रिकोणाकारं
 द्योनिचक्रं, वह्निमण्डलं आगमशास्त्रे सिद्धं त्रिकोणतया ऐ औ
 स्वरूपाणामागमशास्त्रप्रसिद्धानां सन्ध्यक्षराणामाद्यएकारः, दम्भोलि-
 र्वज्रं, शृङ्गाटं पानीयफलं सिंघाड़ा इति ख्यातं, शकटं रथः ।

(६) वक्राणौति अलकाशूर्णकुन्तलाः, भालं ललाटं, नखाङ्को
 नखचतं, कुञ्चिका कपाटोद्घाटनी, दात्रं तृणच्छेदकं, चन्द्रको
 मयूरपुच्छस्थः [चिह्नविशेषः] ।

(७) किंशुकं पलाशकुसुमं, पुरोधसः करः पुरोधःकरः
 उपाध्यायहस्तः, कोलदन्तः शूकरदन्तः, इभदन्तः हस्तिदन्तः ।

(८) तीक्ष्णानीति प्रतिभा बुद्धिविशेषः प्राक्तनसंस्कारो वा
 दुर्वचो दुष्टवचनम् ।

सुखदानि शशी गीतपुष्पलक्ष्मीसुतोद्भवाः ।
 नष्टान्निस्वसृहालब्धिवियुक्तप्रियसङ्गमाः ॥ ९ ॥
 दातृस्वातन्त्र्यसन्निवृत्तविद्यासन्तोषमुक्तयः ।
 दुःखानि पारतन्त्र्याधिव्याधिमानच्युतिर्द्विषः ॥ १० ॥
 कुभार्यान्निस्वकुग्रामवासकुस्वामिसेवनम् ।
 कन्याबहुत्वदृढत्वे निवासः परवेश्मनि ॥ ११ ॥
 वर्षाप्रवासो द्वे भार्य्ये कुभृत्योर्द्वहलं कृषौ ।
 स्थिराण्याजौ भटः साध्वी धर्माधर्मा सतां मनः ॥ १२ ॥
 अस्थिराण्यबलादोलापाङ्गयौवनदुर्जनाः ।
 स्वामिप्रसादेभकर्णस्वप्नमत्यकपिश्रियः ॥ १३ ॥

(९) सुखदानीति लक्ष्मीः सस्यत्, सुतः [पुत्र]स्वानथोरुद्भवः,
 नष्टान्निः नष्टस्य वस्तुनो ऽवाप्तिः, स्वसृहालब्धिः सुमनोरथावाप्तिः,
 वियुक्तानां विरहिणां प्रियजनेन समागमः ।

(१०) मुक्तिः निःश्रेयसं, पारतन्त्र्यं पराधीनता, आधिमानसी
 व्यथा, मानच्युतिः सम्मानभङ्गः, द्विषः शत्रवः ।

(११) नैस्वं दारिद्र्यं, कन्याया बहुत्वं दृढत्वञ्च ते तथा ।

(१२) आजौ संग्रामे, भटः योधः, साध्वी पतिव्रता ।

(१३) अवला स्त्री, अपाङ्गं नेचान्तः, श्रीः सम्पत् ।

मन्दगानि शनिज्ञानी वृषहंसगजस्त्रियः ।
 क्रूरस्वराः काकवृकवराहोप्राश्वर्द्धभाः ॥ १४ ॥
 बलिष्ठान्यनिलो विष्णुर्गरुडो हनुमान् यमः ।
 महावराहः शरभः सत्प्रतिज्ञो गजः पृथुः ॥ १५ ॥
 हल्ली बाली बलिभीमः सती शेषः पुराकृतम् ।
 सुरूपा नकुलैलाश्विनलकुवरमन्मथाः ॥ १६ ॥
 उष्णाणि स्मरतापाधिप्रतापा दुर्व्वचस्तपः ।
 मधुराणि विदग्धोक्तिप्रियाधरशशित्विषः ॥ १७ ॥

(१४) शनिः ग्रहः, ज्ञानी तत्त्वज्ञः, वृको व्याघ्रविशेषः ।

(१५) शरभो जन्तुभेदः, पृथुः वैश्यः ।

(१६) हल्ली बलभद्रः, बाली सुग्रीवभ्राता, बलिः वैरोचनिः,
 भीमः शिवः पार्थो वा, सती दक्षकन्या, शेषो नागराजः, पुराकृतं
 प्राक्तनं कर्म, सुरूपाः सुन्दराः, नकुलो माद्रीसुतः, ऐलो नृपभेदः
 पुरुरवा इति ख्यातः, अश्विरश्विनीकुमारः, नलकुवरः कुबेरपुत्रः,
 मन्मथः कामः ।

(१७) स्मरतापः कामजन्मज्वरः, आधिर्मानसीव्याधा, तपः
 शरौरक्लेशजनितसुकृतं, विदग्धो रसिकस्तस्योक्तिः, प्रियायाः
 स्त्रियोऽधरः, शशित्विषो ज्योत्स्नाः ।

अचारोप्यगुणाः ।

औदार्यधैर्यगाम्भीर्यशौर्यसौन्दर्यशक्तयः ।
 माधुर्यैश्वर्यचातुर्यमर्यादाक्रौर्यकीर्तयः ॥ १८ ॥
 तेजस्तारुण्यषाड्गुण्यसौलस्यरणज्ञताः ।
 ब्रह्मण्यदानदाक्षिण्यशीलशौचसुवेषताः ॥ १९ ॥
 सत्यौचित्यकलावत्वमान्यभक्तिकृतज्ञताः ।
 दृढप्रतिज्ञता प्रज्ञा श्रद्धामेधोद्यमश्रमाः ॥ २० ॥
 दयानयार्जवाचारसन्तोषमितभाषिताः ।
 विद्याविवेकविनयारोग्यसौभाग्यवक्तृताः ॥ २१ ॥
 उत्साहित्वकुलीनत्वनिर्दोषत्वमहेच्छताः ।

(१८) अथ आरोप्या असम्भवा अपि ये गुणा आरोप्यनायके वर्तन्ते ।

(१९) षाड्गुणं सन्धिविग्रहादि, सौलस्यं सामुद्रकशास्त्रोक्त-
 तत्तत्स्त्रीपुरुषयोः सुलक्षणत्वं [रणज्ञता] रणेषु तेषामभिज्ञत्वं,
 ब्रह्मण्यता ब्रह्मण्यो ब्राह्मणभक्तस्तस्य भावः ।

(२०) मेधा धारणावती बुद्धिः ।

(२१) मितभाषिता अबद्धभाषित्वं ।

स्वाराध्यतोषकारित्वाभयास्तिक्येङ्गितज्ञताः ॥ २२ ॥
 प्रसादप्रतिभाधृष्ट्याऽभिगम्यसुसहायताः ।
 श्रीमाहात्म्यमहारम्भनिर्दम्भत्वाघभीतताः ॥ २३ ॥
 बहुश्रुतत्वसौजन्यपरिच्छेदाप्रमादिताः ।
 जितेन्द्रियत्वागर्व्वत्वधर्म्माकत्यनतादयः ॥ २४ ॥

अथसर्वाङ्गवर्णनम् ।

प्रपदाङ्घ्रिगुल्फपाष्णिजङ्घाजानूरुर्वक्षणम् ।
 काटिचिकनितम्बस्फिक्वस्त्युपस्थककुन्दरम् ॥ २५ ॥

(२२) स्वाराध्यता सुस्वाराधितत्वं, आस्तिक्यं वेदस्मृतिषु
 [अद्भुतत्वं] इङ्गितज्ञता परेषामभिप्रायानुसरणम् उपदेशमात्रे-
 णैव ज्ञानं वा ।

(२३) अधृष्ट्योऽनभिभवनीयः सुसहायश्च एतेषां भावः, अध-
 भीतता पापाङ्गयम् ।

(२४) अप्रमादिता अवहितत्वं, धर्म्माकत्यनता प्राणान्तेऽपि
 स्वधर्म्माकत्यनम् ।

(२५) प्रपदं पादाद्यं, गुल्फः पादयोर्भयतो यन्त्रिः, पाष्णिः
 पादयोर्भयतः पार्श्वत्रयं, वक्षणसुर्व्वीः मन्त्रिभागः, उरो वक्षोदेशः ।

जघनं जठरं नाभिवलिवक्षोजचूचुकम् ।
 कोडोरोजचुपृष्ठांसकक्षदोःपार्श्वमध्यमम् ॥ २६ ॥
 प्रगण्डः कूर्परो हस्तः प्रकोष्ठो मणिवन्धनम् ।
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठकरभनखपर्वचपेटकम् ॥ २७ ॥
 कण्ठः शिरोधरा श्मश्रुमुखौष्ठचिवुकं हनुः ।
 सृक्कतालुरदाजिह्वानासाभ्रूगण्डलोचनम् ॥ २८ ॥
 अपाङ्गस्तारकाकर्णभालमस्तकमूर्ध्वजाः ।
 यथासम्भवनेतेषु वर्ण्यं स्त्रीपुंसयोर्बुधैः ॥ २९ ॥

(२ ६) जघ्नः संयोगयोः सन्धिभागः, अंसः स्कन्धः, कक्षो वाक्कोर्मलं, दोर्वाङ्गः, पार्श्वं कक्षयोरधः ।

(२ ७) कूर्परः कफोणिस्तदुपरिभागः प्रगण्डः, प्रकोष्ठः कूर्परा-
 दधोभागः, मणिवन्धनं करप्रकोष्ठयोः सन्धिः, अङ्गुष्ठो वृद्धाङ्गुलिः,
 करभः “मणिवन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो वहिरित्यमरः” पर्वाणि
 अङ्गुलीनां सन्धयः, चपेटकं करतलम् ।

(२ ८) शिरोधरा ग्रीवा, श्मश्रु मुखलोम्नि वर्तते, अधरस्याध-
 श्चिवुकं, गण्डस्य परभागो हनुः, प्रान्तयोरोष्ठस्य सृक्कणी ।

(२ ९) अपाङ्गो नेत्रयोरन्तः, तारका चतुर्मध्यं, भालं ललाटं,
 मूर्ध्वजः केशः ।

अथ खण्डश्लेषाः ।

विप्रपदमनोहरविष्णुवक्षःस्थलवत् । द्विपादरचित-
स्थितिनृपवत् । सदाचरणस्थितिं विश्रुत् भूमिवत् ।
गूढपादग्रन्थिमन्दिराकर्षणरज्जुवत् । शुद्धपाष्णिर्विजि-
गौषुवत् । जङ्गालसत्कान्तिश्चन्द्रवत् । सज्जानुगतवैभवो^१

अथ गूढपदव्याख्यायां—पण्डितैः प्रपदमित्यादिमूर्द्धज-
पर्यन्तोऽव्ययवेषु स्त्रीपुंसयोर्लक्षणं वण्ये वर्णनीयम् ।

विप्रेति विशिष्टं प्रपदं पादाद्यं, “पादाद्यं प्रपदमित्यमरः”
विप्रपदाघातचिह्नञ्च ।

द्विपदाभ्यां रचिता स्थितिः स्थानं शोभा येन पक्षे द्विपे
हस्तिनि य आदरो रागस्तेन चिता व्याप्ता स्थितिः स्थानं येन
“स्थितिस्यैर्व्यावकाशे च स्थानमर्थ्यादयोरपि चेति रत्नकोषः” ।

चरणस्थितिः पक्षे रणस्थितिर्युद्धस्यैर्यं सदा सर्वदा, च पूरणे ।

गूढः स्वल्पः पादग्रन्थिर्गुल्फो यस्य पक्षे गूढपादः सर्पस्तस्य
ग्रन्थिर्यञ्च ।

शुद्धा निर्दोषा पाष्णिः पादपार्श्वद्वयं यस्य पक्षे शुद्धः शुचिः
पाष्णिः पृष्ठवर्ती राजा यस्य तथा च “पाष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः” ।

जङ्गायां प्रसृतायां लसन्ती कान्तिः शोभा यस्येति “जङ्गा तु
प्रसृतेत्यमरः” पक्षे जङ्गाला धावनशीला सत्कान्तिर्यस्येति ।

सज्जानुना जङ्गोपरिभागेन गतं प्राप्तं वैभवसुत्कर्षो येन पक्षे
सज्जैर्धनादिद्रव्यैरनुगतवैभवः ।

१ सज्जानुरचितवैभवो धनिकवत् (A).

धनिकवत् । रम्योरुकान्तिः कन्दर्पवत् । सुवङ्गणेन
 हर्षयन् गणेशवत् । कटिकान्तस्थितिं विभ्रन्नृपतिवत् ।
 सत्रिकामोदितयज्ञपुरुषवत् । सदाभनितम्बालङ्कृतो
 नन्दकुमारवत् । नवस्तिमितकान्तिराषाढान्तरम्य-
 भूभागवत् । सुधीरोपस्थामोदितोऽर्जुनवत् । नवककुन्द-

रम्या उर्व्याः कान्तिर्यस्य पक्षे रम्या उरुर्महती कान्तिरस्येति ।

सुवङ्गणेन उर्व्यारूपरिसन्धिभागेन पक्षे सुवं मातरं चणेन
 उत्सवेन हर्षयन् ।

कटौ कटीदेशस्वकान्ता शोभा पक्षे कटो गण्डोऽस्यास्तीति
 कटौ हस्तौ तत्र कान्तां स्थितिं विभ्रत् ।

सत् प्रशस्तं यत् त्रिकं तेन आमोदितः पक्षे सत्रिणो गृह-
 मेधिनः कामाय उदितः ।

दाम शृङ्खलं तेन सहितः नितम्बः तेनालङ्कृतः पक्षे दान्ता
 पशुरज्वा “न पुंसि दाम संदानं पशुरज्जुस्तु दामनीत्यमरः” ।

नवा स्तिमिता परिमिता कान्तिर्यस्य पक्षे नवा स्तिमिता
 सद्य आर्द्रभावमापन्ना कान्तिरस्य ।

सुधीर उन्मादरहितो य उपस्थस्तेनामोदितो हृष्टः पक्षे
 सुधीः शोभना धीः रोपो वाणः स्थाम दर्पस्तैरुदितः ।

नूयते स्त्रयतेऽसाविति नवः नवेन प्रशस्तेन ककुन्दरेण चिता
 प्राप्ता शोभा येन पक्षे नवकं नूतनं यत् कुन्दं पुष्यभेदस्तेन
 चितशोभः ।

रञ्चितशोभः शिशिरवत् । सर्व्वदारोहपेशलः सुभगवत् ।
सज्जघनो वर्षाकालवत् । सदा पिचण्डसंरम्भो नृपति-
वत् । नाभिभूतस्थितिं वहन् मनस्विवत्^१ । द्विपयोधर-
साटोपो नृपवत् । कुचेष्टाभोगभासुरोऽधमवत् । मञ्जुल-
कुचाग्रं विभ्रदनवत् । उच्चैरङ्गसमन्वितो दुःकालवत् ।

सर्व्वदा आरोहेण जघनेन पेशलः शोभनः पक्षे सर्व्वेषां
दारुणां ऊहे तर्कं पेशलः दक्षः ।

सन् प्रशस्तो जघनो यस्य पक्षे स उत्तमो घनो मेघो यत्र ।

पिचण्डं जठरं तेन संरम्भो यस्य पक्षे सदापि सर्व्वदापि चण्डः
संरम्भो यस्य सः ।

नाभौ भूता जाता या स्थितिः तां पक्षे अभिभूतः पराभूत
स्तस्य स्थितिं वहन् ।

द्विपयोधराभ्यां साटोपः पक्षे द्विपो हस्तौ योधो भटस्ताभ्यां
रसाद्यां पृथिव्यां आटोपो यस्य ।

कुचयोरिष्टोऽभिमतो य आभोगः परिपूर्णता तेन भासुरः
शोभनः पक्षे कुत्सितौ यौ चेष्टाभोगौ ताभ्यां भासुरः ।

मञ्जुलं कुचाग्रं चुचूकं यस्य पक्षे मञ्जुलः शोभनो यो लकुच-
स्तहभेदस्तेनायः श्रेष्ठः ।

उच्चैर्महान् अङ्गः क्रोडस्तेन समन्वितः पक्षे रङ्गो दीनः,
दुःकालो महार्घकालः ।

१ घृतबालशोभिवहन् कौवर्त्तवत् (A).

स्यष्टमुत्सङ्गपेशलः प्रातश्चक्रवत् । रम्योरोमान्वितो
 रत्नकवत् । सदादीर्घपृष्ठविराजितः पातालवत् ।
 समांसरुचिः सिंहवत् । नवकक्षान्तः श्येनवत् । विशु-
 जातिमनोरमो नृपवत् । सुपार्श्वभूषितो रावणवत् ।
 विलसन्मध्यमः स्वरसमूहवत् । अधिकप्रगण्डभूषितो-

स्यष्टं यथा स्यात् तथा उत्सङ्गेन क्रोडेन पेशलः पक्षे स्यष्टा
 सुत्रमोदो यस्य स तथा सङ्गेन चक्रेण वीरादियोगेन पेशलः ।

रम्यं यत् उरो वचस्तस्य या [मा] शोभा तथा अश्वितः पक्षे
 रम्यो मनोज्ञो रोमान्वितः रत्नकः “रत्नकं कम्बलं प्राङ्गः” ।

दीर्घं यत् पृष्ठं तेन विराजितः पक्षे दीर्घः पृष्ठः स्यर्गः सर्पः ।

समौ चावसौ ताभ्यां रुचिः शोभा यस्य पक्षे मांसे या
 रुचिस्तया सहितः ।

नवः प्रगण्डः कक्षान्तो यस्य, अन्तःस्वरूपं पक्षे नवके न चान्तः
 न तितित्तुः ।

विशिष्टेन भुजेन अतिमनोरमः पक्षे विशुजातिः प्रभुजातिः ।

सु सुष्टु पार्श्वः पृष्ठभागः पक्षे राक्षसविशेषः ।

विलसन् मध्यमो यस्येति पक्षे विलसन् मध्यमः स्वरविशेषः,
 “निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः पञ्चमश्रेत्यमी सप्त तन्त्री-
 कण्ठोत्थिताः स्वरा इत्यमरः” ।

अधिकं यथा स्यात् तथा प्रगण्डः कूर्चः आस्यार्द्धभागः तेन
 भूषितः “आस्योपरि प्रगण्डः स्यादित्यमरः” पक्षे अधिकः अधिकत्वं
 प्राप्तः कम्पनशीलः गण्डः गण्डकः वनजन्तुभेदस्तेन भूषितः ।

ऽरण्यवत् । उल्लसत्कफोणिमाधरो राजरोगिवत् ।
 प्रहस्तस्थितिपेशलो रावणसैन्यवत् । करभासितो
 विन्ध्यपरिसरवत्^१ । विप्रकोष्ठस्थितिः प्रणववत् । नखर-
 स्थितिभासुरः शिशिरार्कवत् । सुपर्वभूषितो मेरुवत् ।

उल्लसन्ती कफोणेः कूर्परस्य या मा श्रीसां धारयतीति पक्षे
 उल्लसन् कफ उल्लवक्षेभदोषश्च ^{iv}अग्निमाधारः कृशताधारः श्लेष्माभि-
 र्भावेण कृशाङ्गतामास्थितइत्यर्थः राजरोगौ सन्निपातौ यक्षा-
 भिभूतो वा ।

प्रहस्तः प्रकृष्टो हस्तः तस्य स्थितिस्तथा पेशलः पक्षे प्रहस्तो
 रावणमन्त्री तस्य स्थितिः ।

करेण भासितः शोभितः पक्षे करभैः उद्वैः “करभाः स्युः
 शृङ्खलका इत्यमरः” आसितः अधिष्ठितः आसङ् उपवैश्रने
 अधिश्रीङ् स्थासां कर्मत्याधारस्य कर्मत्वात् कर्मणि क्तः ।

विशिष्टेन प्रकोष्ठेन कूर्पराधोभागेन स्थितिः शोभा यस्य
 विप्रकः द्विजश्रेष्ठस्तस्योष्ठे स्थितिर्यस्य । प्रणव उँकारः ।

नखराणां नखानां स्थितिः पक्षे नखरा तीक्ष्णा स्थितिस्तथा
 भासुरः ।

शोभनं पर्वणि सुपर्वणि पक्षे सुपर्वणि देवाः तैर्भूषितः ।

उच्चपेटस्थितिस्ताम्बूलिकपण्यवत् । अधिककण्ठमनोहरेः
मन्त्रवत् । गलच्छायासुन्दरः कृष्णपक्षेन्दुवत् । उल्लसित-
शिरोधरान्वितो वनवत् । सुग्रीवोदितवैभवो रामवत् ।
अधिककन्धरान्वितो नृपवत् । सदाश्मश्रुतः कान्तः
पर्वतवत् । स्फुरन्महादंष्ट्रिकान्तःपल्लववत् । मुखरो-

उद्व्यच्छन्ती चपेटकस्य केवलस्य कवलस्य स्थितिः शोभा यस्य
पक्षे उच्चम् उन्नतं पेटकं पेड्डीति ख्याता तत्र स्थितिर्यस्येति ।

अधिकं कण्ठेन मनोहरः पक्षे कण्ठः ध्वनिः पिको वा तद्वत्
मनोहरः ।

गलच्छायया सुन्दरः पक्षे गलन्तौ या हाया तथा असुन्दरः ।

उल्लसिता ऊर्द्धीकृता या शिरोधरा तथा अन्वितः पक्षे
उल्लसितं शिखरं यस्य एवम्भूतो धरो गिरिस्तेनान्वितः ।

सुष्ठु ग्रीवा तथा उदितं वैभवं यस्येति पक्षे सुग्रीवो
वानरराजः ।

अधि अधिकं कन्धरया अन्वितः पक्षे अधिकं धरया पृष्ठव्या
अन्वितश्च ।

सदा श्मश्रुतो मुखलोमतः कान्तः पक्षेऽश्लना प्रस्तरेण श्रुतः
ख्यातः कान्तः कमनीयश्च ।

स्फुरन्तः ये महादंष्ट्रिणः वराहादयः तैः कान्तः अथवा स्फुरन्
महादंष्ट्रिकैः अन्तः मध्यो यस्य ।

चित्तवैभवः कथकवत् । पृथुलास्य-मनोहरो नर्तकवत् ।
बहुधावदनस्थितिः सैन्यवत् । अधिकाननरोचिष्णु-
गिरिवत् । मधुराधरः कृष्णबाहुवत् । हनूमद्विभवान्वितो
रामवत् । महासृक्कायशोभितो नृसिंहनखाग्रवत् ।

मुखमाननं तेन रोचिर्त वैभवं यस्य पक्षे मुखरेषु उचितं
वैभवं यस्य ।

पृथुलं महत् आस्यम् आननं तेन मनोहरः पक्षे पृथुलं लास्यं
नृत्यं तेन ।

बहुधा वदनेन स्थितिः शोभा अस्य पक्षे बहूनां वदनानां
स्थितिर्यत्र ।

अधिकं यथा तथा आननं सुखं तेन रोचिष्णुः पक्षे कानने
इति अधिकाननं तत्र रोचिष्णुः ।

मधुरो मनोज्ञोऽधरो यस्य पक्षे मधुरां मधुरानान्नीं पुरीं
धरतीति धृ धारणे इत्यस्य मधुरानगरीप्रभेदः कृष्णबाहुवदिति
कृष्णबाहुर्गर्हः [अथवा] मधुराधरः मधुनामानमसुरं राध्यति
हिनस्ति इति राध् हिंसायामिति ।

हनूमान् यः विभवः शरीरसम्पत् तेन अन्वितः पक्षे हनूमतः
विभवः तेन अन्वितः ।

महती सृक्कणी यस्य महासृक्का अयः शुभावहो विधिस्तेन
शोभितः पक्षे महान्ति असृञ्चि रक्तानि यत्र एवभूतो यः
[कायः] दैत्येन्द्रदेहस्तत्र शोभितः ।

सुसम्पन्नसुताखूनो रेणुका-शिरोवत् । उच्चैरदनभासुरो^१
 बालवत् । रसज्ञानवर्द्धिसमुत्साहो धातुवादिवत् ।
 कलयन् नासिकास्थितिं पान्थवत् । नवभूचितः शिशु-
 पालवत् । सदारङ्गण्डाभो वणिग्वत् । सदालोचन-

सुसम्पत् सुषुम्पत् तालु तेन जनः नेतिपदत्रितये तु
 योजना पक्षे सुसम्पन्नः यः सुतः परशुरामस्तेन आलूनश्छिन्नो
 रेणुका यमदग्निदयिता ।

उच्चैः श्रेष्ठाः ये रदना दन्ताः, “रदना दग्ना दन्ता इत्यमरः”
 पक्षे उच्चैर् अदनं भक्षणं तेन भासुरः शोभमानः ।

रसज्ञा जिज्ञा, “रसज्ञा रसना जिज्ञेत्यमरः” तस्या नवा नूतना
 च्छद्भिः समृद्धिः तथा समुत्साहः पक्षे रसज्ञानं पारदर्शनज्ञानं
 वर्द्धयतीति तथा समुत्साहो यस्येति ।

नासिका नासा, “घोणा नासा च नासिका इत्यमरः” तस्याः
 स्थितिं कलयन् पक्षे आसिका एकत्रस्था तत्स्थितिं न कलयन् ।

नवा चा भूः तथा उचितः समवेतः पक्षे नेति पदं च
 वभूर्यादवभेदस्तत्र नोचितो योग्यः शिशुपालस्तस्य दारापहरणात्,
 “आलप्यालमिदं वभोर्यत्स दारानपाहरदिति माघोक्तेः” ।

सदा रङ्गन्ती उद्यन्ती गण्डस्य [आभा यस्य] पक्षे गण्डो
 गण्डकवालपिलूपायनगण्डके पदकानां परिमाणभेदः ।

सदा नित्यं लोचनाभ्यां भासुरः पक्षे आलोचनं तेन भासुरः ।

भासुरो मन्त्रिवत् । सुदर्शनमनोहरो मयूरवत्^१ ।
 उल्लसितारामो वसन्तवत् । अधिकर्णस्थितिं वहन्
 दरिद्रवत् । वहन् वैश्रवणस्थितिं कैलासवत् । उच्चैः-
 श्रवःस्थितिं वहन् इन्द्रवत् । प्रतिभालासितस्थितिं
 विश्रत् कविवत् । अलिकान्तस्थितिं विश्रत् पद्मवत् ।

सुष्ठु दर्शनं अवलोकनं तेन मनोहरः पक्षे सुदर्शनं चक्रम् ।

उल्लसिताः आ समन्तात् रामाः स्त्रियः “रामावामावामनेत्रा
 पुरञ्जीनारीति हृत्वायुधः” पक्षे उल्लसित आरामो धेनेति ।

अधि अधिकं कर्णस्य राधेयस्य वा स्थितिं वहन् पक्षे अधिकां
 अपास्थितिं वहन् ।

वै इति अव्ययं निश्चयार्थं श्रवणस्थितिं वहन् पक्षे वैश्रवणः
 कुबेरः “किन्नरेणो वैश्रवण इत्यमरः” तस्य स्थितिं वसतिम् ।

उच्चैरिति श्रवःस्थितिविशेषणं श्रवसोः कर्णयोः स्थितिं वहन्
 “कर्णशब्दग्रहौ ओत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवइत्यमरः” पक्षे उच्चैःश्रवा
 नाम इन्द्रघोटकः “हृद्यउच्चैःश्रवा इत्यमरः” ।

प्रतिभालं भाले ललाटे आसिता स्थिति र्यस्य पक्षे प्रतिभा
 प्राक्तनसंस्कार स्तेन लालिता प्रकाशिता स्थितिः शोभा यस्य ।

अलिकं ललाटं “ललाटमलिकं गोधीत्यमरः” तस्य अन्तः मध्यं
 तत्र स्थितिं पक्षे अलीनां भमराणां कान्तस्थितिं संस्थितिम् ।

१ सुदर्शनमनोहरो विष्णुवत् (S).

स्फुरत्पृथुललाटश्रीर्भृगुकच्छवत् । उत्तमाङ्गस्थितिं
विभ्रत् कन्दर्पवत् । सदावालमनोहरो रक्षवत् ।
बहुकुन्तलसद्गतिः सुभटवत् । अधिकेशत्रियं विभ्रन्नन्दि-
वत् । कचरोचितः समुद्रवत् । काले वरस्थितिं विभ्रत्
कुमारीवत् । सुसम्पन्नवपुर्गम्यो नृपवत् । साक्षादधिक-

स्फुरन्ती पृथुर्महती ललाटश्रीर्यस्येति पक्षे पृथुललाटश्रीः पृथुला
लाटश्रीः देशश्रीः भृगुं कच्छतीति तीर्थविशेषस्तु लाटदेशे वर्तते ।

उत्तमा चासौ अङ्गस्थितिश्चेति तथा तां पक्षे उत् अतिशयेन
उद्गता उत्तमा अङ्गस्थितिः शरीरस्थितिः तां विभ्रत् ।

सदा सर्वदा वालाः केशा स्तैर्मनोहरः पक्षे आवालं आलवालं
“साहालवालमावालमापापेत्यमरः” ।

वज्रः कुन्तलः केशः तेन सन्ती द्युतिर्यस्य पक्षे वज्रकुन्तेन
प्रासनाच्चास्तेण लसन्ती द्युतिरस्येति ।

अधि अधिका केशत्रियं केशशोभां विभ्रत् पक्षे अधिका चामौ
देशश्रीश्च तां विभ्रत् ।

कचाः केशाः तैरोचितः पक्षे कचरा जलजन्तवस्तेषामुचितः
समवेतः ।

कलेवरं शरीरं कलेऽव्यक्तमधुरध्वनौ वरां स्थितिं मनोहरतां
कालेवरेति च पाठे काले यथासमयं वरस्य पत्युः स्थितिं पक्षे
कलेवरस्येदं कालेवरम् ।

सुसम्पन्नं यद् वपुः शरीरं तेन रम्यः “रोरितिरेफलोपे दीर्घः”
पक्षे सुसम्पत् नवा पूः [तस्यां] पुरि पुर्थ्यां रम्यः ।

विग्रहो दैत्यवत् । उच्चैरङ्गमनोहरो नटवत् । अधिकाय-
स्थितिं विश्रुत् कृपाणवत् । विष्णुरिवाहीनभोग-
सङ्गतशरीरो विपत्त्रासनः सुदर्शनान्वितः । शिव इव
परमहसितश्रीः सुशोभनगरस्थितिः । महासेनानुयातो

साक्षात् प्रत्यक्षं अधिको विग्रहो यस्येति “गात्रं वपुः संहननं
शरीरं वर्धविग्रह इत्यमरः” पक्षे साक्षात् स्वयमेव कविं शुक्रं
“शुक्रो दैत्यगुरुः काथ उग्रना भार्गवः कविरित्यमरः,” कविम्
अधीति अधिकविग्रहो ग्रहणं यस्येति ।

उच्चैः अतैङ्गानि मनोहरः पक्षे उच्चैः रङ्गः नृत्यभूमिस्तत्र
मनोहरः ।

अधि अधिकं कायस्य स्थितिं शोभां पक्षेऽधिकमयसो लौहस्य
स्थितिं “खर्परेशरि वा विसर्गलोपो वक्तव्य इति” विसर्गस्य लोपः ।

अहीनो महान् भोगः सुखं पक्षे अहीनो वासुकिस्तस्य भोगः
शरीरं, विपदं त्रासयतीति पक्षे विः पक्षी गरुडस्तस्य पत्रं पक्ष-
स्तत्रासनं यस्य सः, शोभनं दर्शनं चक्षुश्चक्रञ्च तेन अन्वितः ।

परमा हसितश्रीर्यस्य स तथा परः श्रेष्ठो मह उत्सवो यस्य
सः, सिता शुक्ला श्रीर्यस्य ततः कर्णधारयः पक्षे परं केवलम्
अहसिता अनुपहसिता श्रीर्यस्य । परमहितश्रीरिति पाठे परं
अहितः सर्पेण श्रीर्यस्य, सुशोभनं नगरं तत्र स्थितिः वसतिर्यस्य
पक्षे सुशोभना गरस्थितिः विषस्थितिर्यस्य सः ।

विश्वक् सर्व्वतः सेनया उल्लासितो विग्रहो यस्येति पक्षे
विश्वक्सेनेन हरिणा उल्लासितदेहः ।

विष्टकृसेनोच्छासितविग्रहः । समुद्र इव समानघन-
रसभासितो बहुलवारणो नदीनदेशः सुधामाश्रयः ।
सत्यलोक इव हिरण्यगर्भरुचिः । सोमेश्वर इव प्रभा-
सङ्गतः । रविरिव महोदयान्वितः । अनुरुद्ध इव

समाना अनघा या नरसभा तत्र आसितः पक्षे समानः
सहनरसस्तेन भासितः. वज्रलो वारणो हस्तौ यथेति पक्षे वज्रलानां
वारां रणः शब्दो यत्र, नदीनदेशोऽदरिद्रदेशः पक्षे नदीनां
नदानाञ्च ईशः, सुधामाश्रयः शोभनानां धाम्नां आश्रयः स्थानं,
पक्षे सुधा अमृतं मा लक्ष्मीस्तथोराश्रयः ।

हिरण्यस्य सुवर्णस्य गर्भोऽभ्यन्तरं यस्य पक्षे हिरण्यगर्भो ब्रह्मा
च तत्र रुचिः प्रीतिरस्य ।

प्रमथा कान्त्या सङ्गतः पक्षे प्रभासं तीर्थं गतः प्राज्ञः, सोमेश्वरो
रुद्रमूर्त्तिभेदः [अधुना इतिहासादौ सोमनाथ इति ख्यातः]

महस्तेजश्च दया च ताभ्यां समन्वितः पक्षे महान् उदयस्ते-
नान्वितश्च ।

विशेषदोषैः सह वर्तमानाः सदोषाः पापिनस्तेषु अरुचिः पक्षे
सदा निरन्तरं ऊषा वाणासुरदुहिता तस्यां रुचिर्धस्येति ।

अपगतं अरिजातं यस्य सः, पक्षे नास्ति पारिजातं यस्मिन्
पारिजातशून्य इत्यर्थः ।

सुशोभना रुचिः कान्तिर्यासां ताः सुरुचयस्ताश्च ता रमण्यश्च
ताभिः रमणीयः पक्षे सुतरां रुचिरा मणयः ताभिः रमणीयः ।

सदोषाहृत्चिः । उद्धृतसारसागर इवापारिजातः । रोहण
इव सुरुचिरमणीरमणीयः । इन्द्र इव बलक्षमो-
दितश्रीः^१ । प्राष्टपेण्यहंससंघ इव सन्मानसङ्गतः ।
श्रीचिद्यद्वेव सदाचारप्रियः । देवइवातिसम्पन्नवसुधा-
भोगी । प्राष्टकाल इव सुखद्योतः^२ । तूनीरइव जी

बलेन चतुरङ्गेण समया पृथ्या उदितश्रीः, पक्षे बलक्षा
धवला या मा शोभा तथा उदितश्रीः ।

सन्मानश्चित्तसमुन्नतिसौख्येन सङ्गतः पक्षे सत्मानसं सरोवरं गतः
प्राप्तश्च ।

सदा सर्व्वदा चाराः गूढसेवकाः ते प्रियाः यथेति पक्षे
सदाचारः सत्कर्म प्रियं यस्य सः ।

अतिसम्पन्ना या वसुधा तस्या भोगो यस्यास्तीति भोगी पक्षे
अति अत्यन्तं सम्पत् यस्यास्तीति तथा नवसुधा नूतनामृतं तद्भोगी ।

सुखेन द्योतः प्रकाशो यस्य पक्षे शोभनः खद्योतो ज्योतिरिङ्गणो
यत्रेति च “खद्योतो ज्योतिरिङ्गण इत्यमरः” ।

दारैः सह वर्त्तमानः सदारः सचासौ उपचितश्च वृद्धिं प्राप्तः
पक्षे सदा नित्यं रोपाः वाणाः तैश्चितः व्याप्तः “कलाम्बमार्गणप्रराः
पचीरोपद्वषुर्दधोरित्यमरः” ।

स्नेह शोभनेन स्थाम्ना तेजसा उदिता श्रीरस्य पक्षे सुख्ये
रशोगिभिः आमोदिता आनन्दिता श्रीरस्येति ।

१ चन्द्र इव बलक्षमोदितश्रीः (S) .

२ प्राष्टकालइवसुखोद्यतः (S) .

सदारोपचितः । वैद्यइव स्वस्थामोदितश्रीः । वणिगिव
 उपायनसल्लक्ष्मीः । सुराष्ट्रइवाधिकं गौरचितस्थितिः^१ ।
 मृङ्गइव प्रियङ्गौरचिताटोपं विभ्रत् । तरुणीगणइव
 पुरोगौरसाटोपश्रीः । कामिनीकेशपाशइव सदाम-

उपायनं अन्यप्रेषितं वस्तु, तत्र सन्धो लक्ष्यो ता यस्येति पक्षे
 उपायः प्राप्तिस्तेन नवाः नूतनाः सन्धो लक्ष्यो ता यस्येति ।

अधि अधिकं गौरी चिता व्याप्ता स्थितिः शोभा अस्तेति
 पक्षे अधि अधिकं कङ्गौ धान्यविशेषे रचिता स्थितिरस्य
 “स्निधौकङ्गुप्रियङ्गू द्वे इत्यमरः” सुराष्ट्रो देशविशेषः ।

प्रियं स्पृहणीयं गौरं चितमाटोपं विभ्रत् पक्षे प्रियङ्गौ
 फलिनीपुष्पे रचितम् आटोपं विभ्रत् ।

पुरोगाः पुरवर्त्तिनः औरसाः पुत्राः उरसा निर्मिता इति
 विग्रहे “उरसोऽण् च इत्यण्” तेषाम् आटोपस्तेन श्रीः शोभा
 यस्येति पक्षे पुरोगेन अग्रगतेन औरसयोः स्तनयोः उरस आगतौ
 उरसि जातौ वा तयोः आटोपस्तेन श्रीर्यस्येति ।

सदा नित्यं अमराः देवास्तैः समा तुल्या धूरस्येति तथा
 “ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे इत्यकारः” पक्षे दान्नां मालानां रसः
 दामरसः तेन सह वर्त्तमानः सदामरसस्तेन मधुरः ।

सुष्ठु यद् राज्यं तस्य घटना तत्र दक्षः पक्षे सुराणां देवानां
 आज्यघटना [यज्ञः] तत्र दक्षः ।

१ सुराष्ट्रदेशइव अधिकं गौरचितस्थितिः (S) .

रसमधुरः । दीक्षितइव सुराज्यघटनादक्षः । दशरथ-
इवाभिरामोल्लसितकान्तिः ॥ नृपः ॥ सैन्यमिव फलकस-
ल्लश्रीकं सज्जं वीरगणं विश्राणम् । विष्णुवक्षःस्थलमिव
पुन्नागकृतमालालङ्कृतम् । रुद्रभालस्थलमिव स्फुरिता
मलकौलाक्षानलम् । कामशरीरमिव सर्व्वदा रूप-
शोभितम् । चन्द्रमिव विशाखानुगतम् । समुद्रमिव

अभिरामैः मनोहरवस्तुभिः उल्लासितकान्तिः पक्षे अभि-
सम्मुखम् रामेण उल्लासितकान्तिः । इति नृपवर्णम् ।

फलैः प्रसारैः कसन्ती लक्ष्मीरस्येति फलकैर्युद्धसाधनचर्मभिः
सती लक्ष्मीरस्येति च सज्जं कृतमन्नाहादिकं वीरगणं पक्षे सत्
प्रशस्तं जम्बीरगणम् ।

पुन्नागेन अनन्तेन नागेन कृता या माला तथा अलङ्कृतम्
अनन्तमूर्त्या हरिणा नागोपवीतं कृतमित्यागमप्रसिद्धं पक्षे पुन्नागो
नागकेशरः कृतमालः करञ्जकस्ताभ्यामलङ्कृतम् ।

स्फुरन्तः आमलकौ धात्री, लाक्षा तरुभेदो, नलस्तृणभेदश्च
यत्र पक्षे अमला कौला ज्वाला यत्र एवंभूतोऽद्यानलो नेत्राग्निर्यत्र,
अथवा अमला कौला यत्र तदमलकौलमचिस्फुरितममलकौलाचि
यस्मादेवभूतोऽनलो यत्र ।

सर्व्वदा रूपेण सौन्दर्य्येण शोभितम् अथवा सर्व्वदा अरूप-
शोभितम् पक्षे सर्व्वदाहृभिः काष्ठैरूपशोभितम् ।

विशिष्टा याः शाखाः ताभिः अनुगतम् पक्षे विशाखा नक्षत्रम्
तेन अनुगतम् ।

विद्रुमभूषितम् । रामसैन्यमिव सज्जपावनवैभवम्^१ ।
 रविमिव तापिच्छविराजितम् । नेपालमिव विराजिता-
 स्रश्रियम् । श्लेचमिव बहुधान्यपुष्टश्रियान्वितम् ॥ वनम् ॥
 हिमवन्तमिव सदागजातिमनोहरं शृङ्गाटोपचितं बहु-
 शोभवनान्वितम् ॥ नगरम् ॥ नारीव शृङ्गरोपचित

विशिष्टद्रुमा अरण्यभूस्तया ऊषितम् पक्षे विद्रुमाणि प्रवालानि
 तैः भूषितम् ।

सत् च तत् जपावनं च तस्य वैभवं यस्मिन् पक्षे सज्जः यः
 पवनस्तस्यापत्यं पावनः हनुमान् तस्य वैभवं यस्मिन् ।

तापिच्छास्तमालाः, “कालस्कन्धस्तमालः स्यात् तापिच्छोऽप्यथ
 सिन्दुकद्वयमरः” तापिच्छस्तापिच्छेति द्वैरूप्यं तैर्विराजितं पक्षे तापम्
 विधत्ते या सा तापिनी सा छविः कान्तिस्तथा राजितम् ।

विराजिता आम्नाणां श्रीर्यञ्च पक्षे विराजिनी ताम्रश्री-
 र्यञ्चेति च ।

बहुधा अन्यपुष्टानां पिकानां या श्रीस्तया अन्वितं पक्षे बहु-
 धान्यानां पुष्टा या श्रीस्तया अन्वितम् । इतिवनम् ।

सदा सर्वदा गजैरतिमनोहरं पुनः शृङ्गाटैश्चतुष्पथैरुपचितम्
 बहुशः भवनैरन्वितम् “शृङ्गाटकचतुष्पथ इत्यमरः” भवनागारमन्दिर
 मितिचामरः” पक्षे अगाः पर्वताः वृक्षाश्च तेषां जातिस्तथा मनोहरं
 अगः “स्यान्नगवत् पृथ्वीधरपादपयोः पुमानिति मेदिनी” “शैल-

१ रामसैन्यमिव सजनसज्जपाचारुण्यवैभवम् (S) .

स्थितिः^१ । सर्पइव सद्विषाणां श्रियं विभ्रत् । लोहइव
सदात्रपुच्छविराजौ ॥ वृषभः ॥ नृपइव विपक्षोचित-
विभवः । रणइव स्फुरद्विपक्षतिः^२ । तडागइव शतपत्र-
विराजितः ॥ पक्षी ॥ पद्मइव सदामोदरसोदरः । शरत्-

वृक्षौनगावगावित्यमरोऽपि” शृङ्गाणामाटोपस्थेन चित्तं बद्धशोभानि
वनानि तैरन्वितम् । इतिनगरम् ।

शृङ्गाभ्यां विषाणाभ्याम् आरोपः तेन चित्ता परिचिता जाते
त्यर्थः स्थितिर्द्येति पक्षे रणरसेन उपचितस्थितिः ।

सन्ति विषाणानि यस्यां सा तां श्रियं विभ्रत् पक्षे सन्ति
यानि विषाणि तेषां श्रियं विभ्रत् ।

सदा अत्र जगति पुच्छं तेन विराजतेऽसौ विराजौ पक्षे त्रपुः
सौसं तच्छविः तत् कान्तिस्तथा राजतेऽसौ राजौ । इति वृषभः ।

विशिष्टा ये पक्षा स्तैरुपचितो विभवो यस्य पक्षे विपक्षेषु वैरिषु
उपचितो वृद्धिं गतो विभवो यस्येति ।

विपक्षं विशिष्टं पत्रं, विपक्षः शत्रुश्च । स्फुरन्ती द्वे पक्षतौ
पक्षमूले यस्य पक्षे स्फुरन्ती प्रादुर्भवन्ती द्विपानां हस्तिनां क्षतिः
क्षयो यत्र ।

शतमनेकानि पत्राणि पक्षास्तैर्विराजितः “गरुत्पक्षच्छदाः
पत्रमित्यमरः” पक्षे शतपत्राणि कमलानि यत्र । इति पक्षी ।

१ नारीवशृङ्गारोपस्थितिः (S) .

२ रण इव स्फुरद्विपक्षस्थितिः (S) .

कालइव उच्चकैरवभूषितः^१ । गिरिरिव कन्दरोचित-
शोभः ॥ मेघः ॥ प्राट्टकालइव सदारसमुपाश्रितः ।
रावणइव स्वकलङ्काभोगः^२ । रविरिव सुधामोदितश्रीः ॥
चन्द्रः ॥ स्थाणुरिवापन्नपः । गज इव परमहेलाविलासौ ।
स्वर्ग इव सुरतः श्रियं विभ्राणः ॥ कामुकः ॥ कुह्लचन्द्र

स इति भिन्नं पदं दामोदरस्य हृषीकेशस्य सोदरः समान-
कान्तिः पक्षे सदा नित्यं आमोदः गन्धः रसः मरन्दः तौ उदरे
यस्येति “वा पुंसि पद्ममित्यमरः” ।

उच्चकैर्महान् रवः तेन भूषितः पक्षे उच्चानि यानि कैरवाणि
तैर्भूषितः ।

कन्देषु रोचिता शोभा यस्येति पक्षे कन्दराभिः दरीभिः
उचिता शोभा यस्येति । इति मेघः ।

सदारैः सस्त्रीकैः समुपाश्रितः पक्षे सदा नित्यं रसं जलम्
उपाश्रितः ।

स्वकेन स्वकौयेन कलङ्केन आभोगः परिपूर्णता यस्य पक्षे
स्वकायां लङ्कायां भोगो यस्येति ।

सुधया अमृतेन मोदिता श्रीर्यस्य, सुधया मा शोभा तथा
उदिता श्रीरिति वा पक्षे सुधाया तेजसा उदिता श्रीर्यस्य ।
इति चन्द्रः ।

१ शरत्काल इव उच्चकैरवभाषितः (S) .

२ रावण इव सुकलङ्काशोभः (S) .

इव सूर्यसङ्गतः । भृङ्गइवाधिकमलोल्लासी ॥ दुर्जनः ॥
 तारागणइव तिमिरोचितः । वियोगीव विस्तारितापः ॥
 समुद्रः ॥ रसवतीव समांसमीना ॥ गौः ॥ हरिरिव
 पद्माकरसुखितः । स्वर्ग इव सदानवारिः ॥ गजः ॥

अपगता त्रया यस्य सः पचे न पत्रं पातीत्यपत्रप इति
 नञ् समासः ।

परेषां महेला स्त्री तस्या विलासीति “महिलायां महेलापि
 मेहिला स्यान्महेलिकेति द्विरूपम्” पचे परमा या हेला लीला
 तथा विलासी ।

सुरतो देवात् अत्रियं सम्पदं विभ्राणः पचे सुरतः आद्यादित्वात्
 तसिः [आद्यादिभ्य उपसंख्यानम्] इन्द्रात् अत्रियं शोभां [विभ्राणः]
 इति काशुकः ।

सूरिभिः पण्डितैः न सङ्गतः असङ्गतः पचे कुहूः अमा “सा
 नष्टेन्दुकलाकुहूरित्यमरः” तच्चन्द्रः सूर्येण सङ्गतः युक्तः ।

अधिकमलं अधिकपापं तत्र उल्लासो तस्यास्तीति पचे
 कमले इत्यधिकमलं तत्रोल्लासी । इति दुर्जनः ।

तिमिर्मत्स्यः “रोहितो मद्गुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमि-
 रित्यमरः” तेन रोचितः पचे तिमिरे अन्धकारे उचिता
 विस्तारिता आपो येन स तथा ।

विस्तारिता आपो येन स तथा “चक्रपूरध्वूरित्यप्रत्ययः”
 पचे विस्तारी तापो यस्येति । इति समुद्रः ।

गणेश इव परमोदकरुचिः ॥ वराहः ॥ जैननय इव
बहुलक्ष्मणः ॥ वणिकू ॥ नारद इव कलहावस्थितिः ॥
कामिनोजनः ॥ शुक्र इव सद्नुमानः ॥ तार्किकः ॥
निर्व्यापार इव पृथुलक्ष्मणः ॥ वाजौ ॥ कविरिव

समां समां विजायते इति समांसमौना प्रत्यब्दप्रसूता गौः
“समांसमौना सा चैव प्रतिवर्षं प्रसूयते इत्यमरः” समां समां
विजायते इति खः पक्षे मांसानि मत्स्याश्च तैः सह वर्त्तमाना
रसवती पाकस्थानं, “रसवत्यान्तु पाकस्थानमहानसे इत्यमरः” ।
इति गौः ।

पद्मायुक्तकरः शुण्डादण्डः तेन सुखितः पद्मैः विन्दुजालकैः
“पद्मं स्याद्विन्दुजालकमिति हलायुधः” आसमन्तात् युक्तश्चासौ
करश्च तेन पक्षे पद्मायाः करः पाणिस्तेन सुखितः चरिः सूर्यः
तथा पद्माकरः पद्मस्य काननं तत्र सुखित इति वा ।

दानवारिणा दानोदकेन सह वर्त्तमानः पक्षे दानवाः दैत्या
स्तेषाम् अरिन्द्रः तेन सह वर्त्तमानः । इति गजः ।

परमा श्रेष्ठा उदके रुचिर्यस्य पक्षे परमा मोदके लड्डुके
रुचिर्यस्य सः । इति वराहः ।

वज्रभिर्लक्षैः पणो व्यवहारो यस्य पक्षे वज्रं लं लपणं लपणस्य
बौद्धाचार्यभेदस्य मतं यत्र, जिननयो बौद्धशास्त्रम् । इति वणिकू ।

कलाः ये हावाः स्त्रीणां शृङ्गारभावजाः क्रियाः “हेला
लीलेत्यमीहावाः क्रियाः शृङ्गारभावजा इत्यमरः” तत्र

बहुलोहम् ॥ कपाटम् ॥ निशीथ इव प्रवलतमा-
वाहिनी । भूमण्डल इव गिरिशतश्रियं विभ्राणः ॥
रावणः ॥ विष्णुरिव सदारमानवप्रीतिकृत् ॥ प्रावृट्कालः ॥
महाकवि श्लोक इव सरसोपचितपादः ॥ गिरिः ॥

स्थितिर्यस्य पक्षे कलहे परस्परविरोधे स्थितिर्यस्य सः । इति
कामिनीजनः ।

सत् अनुमानं प्रमाणं यस्य पक्षे दनुर्देत्यमाता तस्याः
मानस्तत्सहितः । इति तार्किकः ।

निर्व्यापारो निश्चेष्टोऽलस इति यावत् वज्रलः क्षणः [उत्सवः]
यस्य सः “निर्व्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः इत्यमरः”
पक्षे बह्वनि लक्षणानि आवर्त्तकादीनि शुभचिह्नानि यस्य सः ।
इति वाजी ।

वज्र लोहं यस्य सः पक्षे वज्रल जहो यस्य सः । इति कपाटम् ।

प्रवलतमा अतिप्रवला पक्षे प्रवलं तमोऽन्धकारो यत्रेति
“अवसन्तस्येति” दीर्घः ।

गिरिशात् महादेवात् इति गिरिशतः श्रियं विभ्राणः
“गिरिशो गिरीशो मृड इत्यमरः” पक्षे गिरीणां पर्वतानां
शतानि तेषां श्रीक्षां विभ्राणः । इति रावणः ।

दारैः सह वर्त्तमानाः सदाराः ये मानवाः मर्त्यास्तेषां प्रीति-
कृत् पक्षे सदा सर्वदा रमायाः लक्ष्म्याः नवप्रीतिकृत् । इति
प्रावृट्कालः ।

वर्षोपल इव सत्वरभ्रयान्वितः ॥ परिव्राट् ॥ इति
खण्डश्लेषाः ॥

अथ शब्दैरपूर्वाद्यैः पूर्वभागप्रयोजितैः ।

श्लेषाय शब्दमध्येषु निक्षिपेदक्षरं यथा ॥ १ ॥

अपूर्वस्वरचेष्टः^१ । आचितखेटकशोभी । उद्योति-
परागशोभः^२ । अञ्चितगजयुतः । खचितद्योतयुतः ।

रसायां पृथ्व्यां उपचितः वृद्धिं गतः यः पादः प्रत्यन्तपर्वतस्तेन
सहितः पक्षे रसः शृङ्गारादिः पादश्चरणः श्लोकानाम् ।
इति गिरिः ।

सत्वरं शीघ्रं यः क्षयस्तेन अन्वितः पक्षे सत्वस्य सत्वगुणस्य
रक्षया अन्वितः । इति परिव्राट् । पादानां भङ्गेन ये श्लेषास्ते
खण्डश्लेषाः ।

(१) श्लेषान्तरमाह अपूर्वत्यादि अपूर्वाद्यैरपूर्वशब्दादिभि-
रादिशब्दादाचितद्योतिताञ्चितखचितादीनां ग्रहणम् । अकारः
पूर्वा यस्य सः ।

अपूर्वा स्वरसा चेष्टा यस्येति पक्षे अस्वरसा असुन्दरा चेष्टा
यस्येति । आ समन्तात् चितो यः खेटकः खेट एव खेटकं चर्म्म
“खेटः कफे ग्रामभेदे चर्म्मण्यं स्रवति त्रिषु इति मेदिनी” तस्य
शोभा यस्यास्तीति पक्षे आखेटकं मृगया तच्छोभा यस्यास्तीति ।

१ अपूर्वस्वरचेष्टः (A) .

२ उद्योतिपरागमुक्तः (S) .

घनवर्द्धिस्मरः । छविराजितगलः । दामोदितनवश्रीः ।
 धरोचितवलः । न व्याप्तक्षत्रनाथः^१ । परोचितवन-
 शोभी । प्रमोदितकटस्थिति[ः] । बलोचितहलश्रीः^२ ।
 वामोदितमनस्थितिः^३ । विक्रान्तभवोपेतः । विभूषित-
 पदान्वितः । ^४वियुक्तजनप्रियः । ^५व्याप्तपक्षहारी ।
 'भरोचितरतश्रीः । रचितमणीभासुरः । सततरस-
 स्थितिः । स्थामोदितवरश्रीः । क्षमोदितपणस्थितिः ।
 संसक्तगरस्थितिः^६ । संप्राप्तसारभूषणः । संभूषितशय-
 युतः । संभावितमदोदयः ।

परागः कौसुमरेणुः । पक्षे उपरागः । अङ्गजः । खद्योतः ।
 घस्मरः । कृगलः । दानवः । धवलः । नक्षत्रनाथः । पवनः ।
 प्रकटः । बहलः । वामनः । विभवः । विपदः । विजनः ।
 विपक्षः । भरतः । रमणी । सरसः । स्थावरः । क्षपणः ।
 सङ्गरः । संसारः । संप्रयः । समदः । इत्यादयोऽप्यपरेऽप्यूहनीयाः
 शतशः ॥

१ 'न द्योतिक्षत्रनाथः' B. २ 'वरोचितहलश्रीः' B. D.

३ 'तवनास्थितिः' D.

४ 'वियुक्तधनप्रियः' B., 'विसुक्तजनप्रियः' D.

५ 'विपक्षहारी' B.

६ 'भारोचितरतश्रीः' B. D.

७ 'D. पुस्तके नास्ति.

कलोपयुक्तकपोतः^१ । प्रखलितप्रवालोलोपेतः । प्रभृष्ट-
प्रमदोदयः^२ । विमुक्तविह्वलस्थितिः । ^३मालोपयुक्तमानव-
घनः । ^४मारहितमाधवोल्लासि[त]ः । नरहितनगरा-
लङ्कारः । सुरहितसुधर्माश्रयः ।

^५रचितश्लेषसंश्लेषैर्वर्ण(र्णा ?)वर्णादिनामभिः ।

उपमानकृतोल्लासैः साधयेत्सर्ववर्णनम् ॥ १ ॥

इदानीं पूर्वोच्चरदूरीकरणेन श्लेषान्तरमाह । कलोप-
युक्तेति । ककारस्य लोपेन युक्तो यः 'कपोत' इति पदं तेन
'पोत' इति पदमायातं भवति । एवं बालः । मदः । रहः ।
नवघनः । धवः । गरः । धर्माश्रयः ।

(१) रचितश्लेषेण श्लेषो योगो येषां तैः तथा । वर्णा
गौरादयो गुणाः । वर्णा वर्णनीयाः पदार्थाः । वर्णिनी वा
बलाकाकपोतरासभादयः शुक्लधूसरादिवर्णाश्रयाः । आदिशब्दात्
स्वर्गव्योमादयः । एतेषां नामभिः संज्ञाशब्दैः गौरसितपीत-
कपोतबलाकादिशब्दैरित्यर्थः ॥

१ 'कपोतवान्' B., 'कपोलः' C., 'कलापयुक्तकपोतवान्' D.

२ 'अभ्रष्टाप्रमादयः' B., 'प्रभृष्ट' C.

३ 'मालोपयुक्तस्थितिः । मानवघनः' D.

४ 'मारहितमाधवोल्लासितः' B. D.

५ 'जनित' B., 'जनितश्लेषसंश्लेषैर्वर्णवर्णादिनामकैः ।' D.

अहो गौरवसल्लक्ष्मीर्यामिनीकामिनीपतिः ।

सुपर्वपर्वतौपम्यभङ्गीमङ्गीकरोत्यसौ ॥ २ ॥

गौरौभूतकलाशाली परशुभ्रासितोदयः ।

सुपीवरसितोत्सासः स्पष्टां श्वेतश्रियं वहन् ॥ ३ ॥

(१) गौरी वसन्तौ लक्ष्मीर्यस्येति । पक्षे गौरवेण गुरुतया सती लक्ष्मीरस्येति । 'गौरः पीतसितयोः।' यामिन्येव कामिनी तस्याः पतिश्चन्द्रः । सुपर्वपर्वतो मेरुस्तस्योपमाभङ्गी सादृश्यरीतिः ॥

(२) गौरीभूता शुक्तीभूता या कला तथा शास्त्री श्रेष्ठः । पक्षे गौरी दुर्गा, भूतः प्रेतः, कला चन्द्रकला, एतैः शाली श्रेष्ठः । इह शिवचन्द्रयोरध्याहारेणोपमेयभेदः । एवं सर्वत्र यथायथ-मध्याहार्यम् । परः शुभ्रः आसितः स्थितः उदयो यस्य । पक्षे परशुना कुठारेण भ्रासितः शोभितः उदयो यस्येति । शोभनः पीवरो महान् सितः शुक्लः उल्लासो दीप्तिरस्येति । पक्षे सुपीना महता रसितेन शब्देन उल्लासो यस्य । 'पीनी तु पीव-पीवरौ ।' स्पष्टांशुना किरणेन *इता प्राप्ता या श्रीस्तां वहन् । पक्षे स्पष्टम् ॥

१ 'सुपर्ण' A. B.

* 'इता' इत्यत्र 'एता' इति चेत्समौचीनम् । मूलानुसारित्वात् ।

सदावलाकासितश्री^१गिरीशाचलसच्छविः ।
स्फुरच्चन्द्रकसल्लक्ष्मीघनसारद्युतिं^२ वहन् ॥ ४ ॥

सदा नवसुधाशोभी विभ्राणो राजतश्रियम् ।
जातरूपचयच्छायो^३ मधुपीतप्रभान्वितः ॥ ५ ॥

(४) बलाकेव बकपङ्क्तिरिव सिता श्रीरस्य । पक्षे अबलया-
स्त्रिया कासिता प्रकाशिता श्रीरस्येति । 'कास दीप्तौ'
इत्यस्मात् एणन्तात् ऋप्रत्यये रूपम् । गिरिशवत् अचला सच्छ-
विर्यस्य । पक्षे गिरिशचलः कैलासः । स्फुरन्ती चन्द्रवत्
कसन्ती लक्ष्मीरस्येति । पक्षे स्फुरच्चन्द्रकेण मयूरपक्ष्येन सती
लक्ष्मीरस्येति । घनवत्सारः श्रेष्ठः, कर्पूरस्य ॥

(५) सदा नवसुधावत् शोभी । पक्षे सदानश्चासौ वसुधा-
शोभी चेति । राजतश्रीः रजतसम्बन्धिनी या श्रीस्ताम् । पक्षे
राजतो नृपात् । पूर्व्ववत्समाधानम् । जातसुद्धृतं यद्रूपं तच्चयेन
च्छाया यस्य । पक्षे जातरूपं सुवर्णम् । मधुवत्यौतप्रभा । पक्षे
मधुपी भ्रमरी तथा इता प्राप्ता प्रभा ॥

१ 'सदाऽवलाकामितश्री' B.

२ 'श्रियं' B.

३ 'मधुपीतभ्रमान्वितः' B.

कर्णिकारचितच्छायः परागश्रीविराजितः ।

१अधिकार(रु!)ण्यसंशोभी नवेन महसा वृतः ॥ ६ ॥

बहुलोहितसंपत्तिः प्रवालद्युतिपेशलः ।

अधिकद्रुअियं^२ विभ्रत्कडारचितवैभवः ॥ ७ ॥

(६) कर्णिकारं लकुचकुसुमं तद्वत् चिता प्राप्ता च्छाया येन ।
पक्षे कर्णिका कर्णभूषणं तेन रचितच्छायः । परागः कौसुमरेणुः
तद्वत् श्रीः । पक्षे परा श्रेष्ठा अगस्य वृक्षस्य पर्वतस्य वा श्रीः ।
अधिकं आरुण्यं लौहित्यम् । पक्षे अधि अधिकं कारुण्यं
करुणता कृपा च । नवो महेनः सूर्यः तन्महसा वृतः पुष्टः ।
पक्षे नवेन नूतनेन प्रशस्तेन वा महसा तेजसा वृतः ॥

(७) बङ्गौ लोहिता संपत्तिः श्रीर्यस्येति । पक्षे बङ्गला
ऊहिता संपत्तिरस्येति । प्रवालौ विद्रुमः, प्रकृष्टवालश्च । अधि
अधिका कद्रुः पिङ्गला श्रीः ताम् । पक्षे अधिकां द्रूणां वृक्षाणां
अियम् । अधि अधिकां कद्रोर्देव्यमातुर्वा* अियम् । कडारं
पिङ्गं चितं व्याप्तं वैभवमस्येति । पक्षे कलया रचितं वैभवं
येन । उल्लयोरैक्यस्मरणात् ॥

१ 'अधिकारण्यसंशोभी' B., 'अधिकारण्यसं' D.

२ 'महसावृतः' B., 'महसा युतः' D.

३ 'कत्रास्यं विभ्रत्कडार' (?) D.

* 'नागमातुर्वा' इति चैतस्मीचीनम् । कद्वा नागमाटत्वात् ।

नवधूसरसाटोपः सदा 'सवलसद्रुचिः ।

विभात्यधिकपोतश्री रासभासितवैभवः ॥ ८ ॥

असितत्वमनोहारी बहुश्यामलतान्वितः ।

'स्वभावनौलसल्लक्ष्मीः सदारामोदितद्युतिः ॥ ९ ॥

(८) नवेन प्रशंस्येन धूसरेण धूसरगुणेन साटोपः तप्तः । पक्षे न वधूषु सरसः आटोपोऽस्येति । सदा सर्व्वदा शबलः सितासितमिश्रो गुणः तेन सती प्रशस्ता रुचिरस्येति । पक्षे सत् प्रशस्तं आसवं मधु, सदा सर्व्वदा सवो यज्ञो वा, तेन लसद्रुचिः । अधि अधिकं कपोतवत् श्रीर्धस्य । पक्षे पोतेन शावेन श्रीर्धस्य । रासभो गर्दभस्तदत् असितं ईषत् सितं वा वैभवं शोभा अस्येति । पक्षे रासेन नृत्यभेदेन भासितं वैभवमस्येति ।

(९) असितत्वं अशुक्लत्वम् । पक्षे असिः खड्गः तस्य तत्त्वं तद्विषयकं शिचासौष्ठवम् । श्यामलता कान्तिमा, लताभेदश्च । स्वभावेन नौला सल्लक्ष्मीरस्येति । पक्षे स्वभा स्वकीया शोभा तथा अवस्थां पृथिव्यां ऋद्धवने वा सल्लक्ष्मीरस्येति । स्वभावेन लौबैर्नीडे कुलाये सल्लक्ष्मीरस्येति वा । उलथोरेकत्र स्मृतिः* । सदा सर्व्वदा रामवदुदिता द्युतिरस्येति । पक्षे सदा रामया आरामेण वा उदिता द्युतिः । सदारश्चासौ आमोदितद्युतिरिति वा ॥

१ 'सदास(प्र)बलसद्रुचिः' B., 'सरलसद्रुचिः' D.

२ 'प्रभाव' B., 'स्वभाव' D.

* 'एकत्वस्मृतिः' इति चेत्यमीचीनम् ।

केशवामोदितच्छायो नदीनश्रीमनोहरः ।

अन्धकारातिरोचिष्णुर्विभ्रत्कुवलयस्थितिम्^१ ॥ १० ॥

स्वर्जनस्थितिरोचिष्णुः स्वर्गलाभचितस्थितिः^२ ।

सदादिविहितोत्सासः सुरावासनयान्वितः ॥ ११ ॥

स्वर्गः ।

(१०) केशवत् वामा शोभना उदिता क्वाया अस्येति । पक्षे केशवा नाम उदिता क्वाया अस्येति । नदीनः ससुद्रः तद्वत् श्रीमनोहरः । पक्षे न दीनश्रिया दरिद्रवत् शोभया अन्वितः । अन्धकारवत् अतिरोचिष्णुः शोभनः । पक्षे अन्धकारातिः शिवः । कुवलयं नीलोत्पलम्, पृथ्वीवलयं च । कुत्सितं वलयं कङ्कणं वा ॥

(११) 'वर्णवर्णादिनामभिः' इत्यत्र आदिशब्दगृहीतस्यो-
दाहरणम् । स्वर्जनो देवजनः, शोभनमर्जनं च । स्वर्गरूपो यो
लाभस्तकरा स्थितिरस्येति । पक्षे शोभनं अर्गलं दण्डः तस्य
आभः सदृशः करो वाङ्गः तेन स्थितिरस्येति । सदा दिवि
स्वर्गं हितो धृत उत्सासो येन स तथा । पक्षे सतां आदौ
विहितः उत्सासो येन । सल्लोकादीनां वा । सुराणां आवासे
स्वर्गं नयान्वितः । सुराया मद्यस्य वासनया अन्वितः ॥

१ 'स्थितं' A.

२ 'अर्जुन' D.

३ 'स्वर्जलोभक[र]स्थितिः' (?) B., 'स्वर्गलाभकरस्थितिः' D.

४ 'सदारविहितोत्सामः' D.

सव्योमासङ्गविद्योती सन्नभोगमनस्थितिः ।

१ 'अभ्रान्तद्युतिरोचिष्णुस्तदाकाशचितस्थितिः' ॥ १२ ॥

व्योम^१ ।

स्वयम्भूस्थितिविभ्राजी सम्यन्नवसुधास्थितिः ।

२ 'स्फुरद्वराङ्गसंशोभी' 'सुक्षमासमलङ्कृतः' ॥ १३ ॥

भूमिः ।

(१२) स इति पृथक् पदम् । व्योमासङ्गेन विद्योती । पक्षे सव्ये वामे उमायाः पार्वत्याः सङ्गेन विद्योती । सत् प्रशस्तं यन्नभसि गमनं तच्च स्थितिरस्येति । पक्षे सन्ना नष्टा भोगे मनसः स्थितिरस्येति । 'खर्पावशरि' इति विसर्गलोपः । अभ्रान्तः आकाशान्तः, न भ्रान्तश्च । सदा सर्वदा काशं काश-कुसुमं, सद् गगनं च ॥

(१३) स्वयं आत्मना भुवि स्थित्या विभ्राजी । पक्षे स्वयम्भूः ब्रह्मा शिवो वा । (अ) सम्यन्ना वसुधा* च । स्फुरन्त्याः धरायाः अङ्गं क्रोडः । पक्षे हरस्य शिवस्याङ्गम् । सुशोभना चमा पृथ्वी, चान्तिश्च ॥

१ 'अभ्रान्तस्थितिरोचिष्णुः' B. D.

२ 'सदाकाशकृतस्थितिः' B. D. ३ B. पुस्तके नास्ति.

४ 'स्फुरद्वराङ्गसंशोभी' B., 'स्फुरद्वराङ्गसंशोभी' D.

५ 'सुक्षमा' B.

* 'सम्यदा नवा सुधावत् स्थितिरस्येति । सम्यन्ना वसुधा च ।' इति स्यात् ।

सदाबलिसमुल्लासी सज्जपातालवैभवः ।

अहीनभोगविभाजी भूदारस्थितिसुन्दरः^१ ॥ १४ ॥

पातालम् ।

सश्रीकाननरोचिष्णुः कान्तारचितवैभवः ।

अधिकासारसारश्रीविधुनीतश्रियं वहन् ॥ १५ ॥

वनादि ।

(१४) सदा बलिर्यत्रेति सदाबलि पातालम् । पक्षे सतां आवलिः समूहः । सदा सर्व्वदा बलिः पूजोपकरणं, त्रिवलिश्च । सज्जं उत्तमं पाताले वैभवं अस्थेति । पक्षे सती प्रशस्ता जपा ओङ्गश्च (पा)तालं च, तथोवैभवं यत्रेति । अहिः सर्पः तस्य इनः प्रभुः वासुकिः तस्य भोगो यत्रेति अहीनभोगं पातालम् । पक्षे अहीनो महान् भोगः सुखं यत्र । भूदारो वराहः तस्य स्थितिर्यत्रेति भूदारस्थितिः पातालम् । पक्षे भुवि या उदारा स्थितिः ॥

(१५) श्रीसहितं यत्काननं, सश्रीकं अननं सुखं च । कान्तारो वर्त्म दुर्गमम् । तत्र चितं व्याप्तम् । कान्तया रचितं च । अधिकासारं कामारे अधि । आसारो धारासम्पातश्च । विशिष्टा धुनी नदी तथा इतां श्रियम् । पक्षे विधुना चन्द्रेण विष्णुना वा नीतां श्रियम् ॥

स्वर्णस्थितिमनोहारौ 'सदानौरोचितस्थितिः ।
सज्जलक्षणविद्योती सदम्भस्थितिपेशलः ॥ १६ ॥

जलाधारः ।

सम्पन्नवे श्मनि स्याथी सदनस्थितिभासुरः ।
'सद्गनः स्थितिमुद्दिभ्रत्सुशोभिनिलयस्थितिः' ॥ १७ ॥

गृहाधारः ।

(१६) सुशोभनं अणः तोयम्, स्वर्णं सुवर्णं च । पूर्व्ववद्वि-
सर्गल्लोपः । सदा सर्व्वदा नीरं जलम् । स इति पृथक् पदम् ।
दानौ दाता । इरा भूः वाक् श्रीर्वा तदुचितस्थितिः । सत्
प्रशस्तं जलं तत्र क्षणं व्याप्य विद्योती । क्षणेन उत्सवेन वा । पक्षे
सज्जं उत्तमं लक्षणं चिह्नम् । सत् प्रशस्तं अम्भः, दम्भसहितम् ॥

(१७) सम्पदा नवे अश्मनि पाषाणे । पक्षे स्पष्टम् । सत्
प्रशस्तं अग्नः शकटं तस्य स्थितिः । पूर्व्ववद्विसर्गल्लोपः । सत् मनः,
गृहस्थ स्थितिं च । 'यरोऽनुनासिके' इति वा ग्रहणादनुनासि-
काभावः । सुशोभौ निलयो गृहं तत्र । पक्षे सुशोभिनि शोभमाने
लये विनाशे ध्याने वा स्थितिः ॥

१ 'सवारौरोचितस्थितिः' B.

२ 'सद्गतः' B., 'सद्गनस्थि' D.

३ 'मलये स्थितः' B.

अहो वामनताटोपः सदाखर्वतमस्थितिः ।

१ 'अधिकं प्रांशुसंशोभी सर्वदाबालसद्द्युतिः' ॥ १८ ॥

आकारः ।

२ 'अचलस्थितिविद्योती सदास्थिरचितस्थितिः' ॥

सत्वरोचितलक्ष्मीको मनोज्ञतरलक्षणः ॥ १९ ॥

स्थिरादिः ।

(१८) वामनता खर्वता तथा आटोपोऽस्येति । पक्षे वामः शोभनः प्रतिकूलो वा, तत्र तेन वा नतो नञ् आटोपो यस्येति । खर्वतमो ऽतिवामनः । पक्षे सदा अखर्वतमसि स्थितिरस्येति । पूर्ववद्विसर्गलोपः । प्रांशुः दीर्घः । पक्षे अधि अधिकं कम्पः कम्पनशीलः अंशुः करः । बालः अल्पाकारः । पक्षे सर्वस्मिन् दावे वने अलसद्युतिः निम्नद्युतिः ॥

(१९) अचलो गिरिः, अचलं चरत् (?)* । सदा स्थिरा स्थायवती चिता^३ व्याप्ता द्युतिरस्येति । पक्षे सदा अस्था कौकसेन रचितद्युतिः । सत्त्वेन रोचिता, सत्वरा उचिता च लक्ष्मीर्धस्य । मनोज्ञतरं अतिशोभनं लक्षणं यस्य । पक्षे मनोज्ञः तरलः क्षणः उत्सवो यस्य ॥

१ 'अधिकप्रांशु' B.

२ 'सर्वदारालसस्थितिः' B.

३ 'अचलास्थिति' D.

४ 'चितद्युतिः' B. D.

* 'चलं चरम्' इति स्यात् ।

उपकण्ठस्थितिं विभ्रत्सनील(ङ ?)स्थितिपेशलः' ।

१ अभ्यर्णस्थितिविभाजौ गङ्गाम्बुनिकटस्थितिः ॥२०॥

समीपम् ।

परमस्नाघौ विशदच्छायः

२ स्वचलच्छायो विशद(हृद्य ?)प्रतिभः ।

(२०) उपकण्ठः समीपं, कण्ठसान्निध्यं च । मनीङ्गः समीपं तत्र स्थित्या पेशलः शोभनः । पक्षे स इति पृथक् पदम् । नौङ्गस्थितिः शोभा । नौङ्गे कुलाद्ये स्थितिरिति वा । अभ्यर्णो निकटः तत्र स्थितिः । अभ्यर्णः अर्णसि तोये स्थितिः । गङ्गाया अम्बुनि जले कटस्य गण्डस्य स्थितिरस्य । पक्षे स्पष्टम् ॥

(२१) पक्षे श्लेषान्तरमाह । परमस्नाघावान् । पक्षे परं अस्नाघौ । अच्छायः कायायाः अभावो यस्य । विशदा निर्मला काया यस्य च । अत्यर्थं अचला काया यस्य । पक्षे स्वकीया चला काया यस्य । हृदि चित्ते अप्रतिभः । हृद्या प्रतिभा यस्य इति च । अपिनद्धं आच्छन्नं अङ्गं यस्येति । पक्षे न पिनद्धं अङ्गं यस्येति ।

१ 'सनीङ्गस्थितिपेशलः' B. D.

२ 'स्वभ्यर्ण' D.

३ 'स्वचलाद्यो(?)हृद्यप्रतिभः' B., 'स्वचलच्छायो हृद्यप्रतिभः' D.

अपिनञ्जाङ्गः कान्तोऽङ्गेन

प्रखरोऽत्यन्तं क्षितिमापन्नः ॥ २ ॥

उक्तवैपरीत्यम् ।

इति^१ तृतीयं कुसुमं श्लेषस्तवके प्रकीर्णकाख्यम् ॥ ३ ॥

‘वष्टि भागुरिरल्लोपमवाष्योरुपसर्गयोः ।’

इति वचनात् अपि शब्दस्याऽकारलोपः । पक्षे अङ्गे शरीरे
कान्तिः । पक्षे प्रकृष्टः खरो गर्द्भ इव । क्षितिं पृथ्वीं आपन्नः ।
पक्षे क्षिति माऽऽपन्नः न प्राप्तः । माङ् निषेधे ॥
उक्तार्थस्य वैपरीत्यं विपर्ययः ।

इति श्री द्वितीयस्तवके तृतीयं कुसुमम् ॥ ३ ॥

१ ‘इति द्वितीये श्लेषस्तवके संकीर्णो नाम तृतीयं कुसुमम् ॥’ B. D.

एकमात्मेन्द्रहस्त्यश्चगजास्यरदभुक्रदक् ।
 द्वयं पञ्चनदीकूलासिधारारामनन्दनाः ॥ १ ॥
 त्रयं कालाग्निभुवनगङ्गामार्गेशदृग्गुणाः ।
 श्रीवारेखा कालिदासकाव्यं शूलशिखाबलिः ॥ २ ॥
 सन्ध्याः पुरः पुष्कराणि रामविष्णुज्वराङ्गयः^१ ।

(१) एकं एकार्थसूचकम् । आत्मा ब्रह्म । इन्द्रः ।
 हस्त्यश्चौ ऐरावणोच्चैःश्रवसौ । गजास्यो गणेशस्तस्य रदो दन्तः ।
 शूक्रस्य उग्रनसो दृक् चक्षुः ।

द्वयं द्वयार्थसूचकम् । पञ्चौ मासपूर्वापरार्द्धौ । असेः
 खड्गस्य धारे द्वे पार्श्वे । रामनन्दनौ कुशलवाच्यौ ।

(२) त्रयं त्रयार्थसूचकम् । कालाः भूतभविष्यद्वर्तमानरूपाः ।
 अग्नयो दक्षिणार्हगार्हपत्याहवनीयाः । भुवनानि स्वर्गमर्त्य-
 पातालानि । गङ्गामार्गाः भुवनत्रयगतिभेदात् त्रयः । ईशस्य शिवस्य
 दृशो नेत्राणि । गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि । कालिदासकाव्यं मेघदूत-
 रघुकुमाराख्यम् । शूलशिखाः त्रिशूलस्याघ्राणि । बलिः
 त्रिवलिः ।

(३) सन्ध्याः प्राह्णमध्याह्णसायाह्णरूपाः । पुराणि मथर-
 चितानि दैत्यपुराणि । पुष्कराणि सितासितलोहितानि,
 तीर्थानि वा । रामा रामभार्गवयादवाः । विष्णुज्वराङ्गयः
 त्रयः । तथा च—

चत्वारि वेदब्रह्मास्यवर्णाब्धिहरिबाहवः^१ ॥ ३ ॥

स्वर्हन्तिदन्तसेनाङ्गोपाययामयुगाश्रमाः ।

पञ्चपाण्डवरुद्रास्येन्द्रियस्वर्द्रुव्रताग्नयः ॥ ४ ॥

महापापमहाभूतमहाकाव्यमहामखाः ।

‘ज्वरस्त्रिपादस्त्रिगिराः षड्भुजो नवल्लोचनः ।’

चत्वारि चतुष्टयसूचकानि । एवं सर्व्वत्र । वेदाः ऋक्वामायर्व्वय-
जुषि । ब्रह्मास्थानि ब्रह्मणो मुखानि । वर्णाः ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य-
शूद्राः । अब्धयः पूर्वापरोत्तरदक्षिणाः ऋसुद्राः । हरेः कृष्णस्य
बाहवो भुजाः ।

(४) स्वर्हन्तिनः ऐरावणस्य दन्ताः । सेनाङ्गं हस्त्यश्वरथ-
पादात्तम् । उपायाः सामदानभेददण्डाः । यामाः दिनरात्र्योः
प्रहराः । युगानि मत्यचेताद्वापरकलयः । आश्रमाः ब्रह्मचर्या-
दयः । तथा च—

‘ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुस्तृष्टये ।’ इत्यमरः ।

[पञ्च] युधिष्ठिरभीमार्जुननकुलसहदेवाः । रुद्रस्य शिवस्य
आस्थानि मुखानि । इन्द्रियाणि लक्ष्मणः श्रोत्रघ्राणरस-
नानि । स्वर्गस्य द्रवो वृक्षाः स्वर्देवः मन्दारपारिजातमन्तान-
कल्पवृक्षहरिचन्दनानि । व्रताग्नयः पञ्च, तापव्रतस्य अग्नय इत्यर्थः ।

(५) महापापानि ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयगुर्वङ्गनागम-
नानि* । महावाक्यानि । महामखाः वैश्वदेवादयः । तथा च—

१ ‘हरिबाहनः (वः)’ B.

* ‘तत्संसर्गो च पञ्चमः’ इति स्मरणात् पञ्चसङ्ख्यापूर्तिः ।

पुराणलक्षणाद्यङ्गानिलवर्गेन्द्रियार्थकाः^१ ॥ ५ ॥
 षड्वज्रकोणत्रिशिरोनेत्रतर्काङ्गदर्शनम् ।
 चक्रवर्तिमहासेनवदनर्तुगुणा^२ रसाः ॥ ६ ॥

‘पाठो होमश्च तीर्थानां मपर्यां तर्पणं बलिः ।

एतैः पञ्च महायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकैः ॥’ इत्यमरः ।

‘सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं चेति पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥’

अङ्गानिखाः—

‘प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ।’

वर्गाः कुचुटुतुपवः । इन्द्रियार्थाः विषयाः शब्दरूपरसस्पर्श-
 गन्धाः ।

(६) [षट्] वज्रस्य अग्रनेः कोणः । त्रिशिराः रावणपुत्रः तस्य
 नेत्राणि । व्याप्यप्रसङ्गे व्यापकप्रसङ्ग इति तस्यापि अवयवाः विषय-
 परिशोधनव्याप्तिग्राहकादयः षट् । दर्शनानि वैशेषिकन्याय-
 मीमांसावेदान्तसाङ्ख्यपातञ्जलाख्यानि । चक्रवर्तिनो वेनमान्बाह-
 धुन्धुमारपुह्वरवाकार्तवीर्यार्जुनाः । महासेनस्य कार्तिकेयस्य
 वदनानि । षटवो वसन्तग्रीष्मादयः । रसाः मधुरतिक्तकषाय-
 कङ्कल्लवणरूपाः । गुणाः सन्धिविग्रहादयः ।

१ ‘पुराणलक्षणाङ्गानि वर्गवर्गेन्द्रियार्थकाः ।’ D.

२ ‘वदनानि गुणा’ B, D.

सप्त पातालभुवनमुनिद्वीपार्कवाजिनः ।

‘वाराब्धिस्वरराज्याङ्गब्रीहिवह्निशिखात्रयः ॥ ७ ॥

अष्टौ योगाङ्गवस्वीशमूर्तिदिग्गजसिद्धयः ।

ब्रह्मश्रुतिव्याकरणदिक्पालाहिकुलाचलाः ॥ ८ ॥

(७) [सप्त] अतलवितलसुतलरसातलतलातलमहातलपाता-
लानि । भुवनानि भूर्भुवःस्वर्गमर्हर्जनस्तपस्सत्यरूपाणि । मुनयो
मरीच्यङ्गिरोऽचिप्रमुखाः । द्वीपाः जम्बूद्वीपादयः । अर्कस्य सूर्यस्य
वाजिनः अश्वः । वाराः रविसोमादयः । अश्वयः लवणेशुरस-
प्रष्टतयः । स्वराः षड्जमध्यमादयः । राज्याङ्गानि ‘स्वाम्यमात्य
सुहृत् कोषो राष्ट्रदुर्गबलानि च ।’ ब्रीहयो धान्यानि माषादयः ।
वह्निशिखाः ज्वलिनीतापिनौधूम्रेत्यादयः । अग्नेः सप्त जिह्वारूपाः
शिखाः । तथा च अग्नेर्जिह्वाः सप्त—

‘हिरण्या गगना रक्ता कृष्णान्या सुप्रभा मता ।

वज्ररूपाऽतिरक्ता च जिह्वाः सप्त हविर्भुजः ।’

(८) [अष्ट] योगाङ्गानि यमनियमादयः । वसवो देवगण-
भेदाः । ईशमूर्त्तयो वह्नि*चन्द्रसूर्याः पञ्चभूतानि यच्चा च ।
दिग्गजाः ऐरावणपुण्डरीकादयः । सिद्धयः—

१ ‘वारेतिस्वरराज्याङ्गधातुवह्निशिखात्रयः’ B., ‘वाराब्धिस्वर-
राज्याङ्गब्रीहिवह्निशिखात्रयः’ D. २ ‘दिक्पालाहिकुलात्रयः’ B.

* अत्र ‘चन्द्रसूर्या’ इति चेत्समीचीनम् । अग्नेः परिगगने
नवत्वापत्तेः । अग्नेस्तेजस्यन्तर्भावाद्द्विरुक्तिरपि ।

नवाङ्गद्वारभूखण्डकृत्तरावणमस्तकाः ।

व्याघ्रीस्तनसुधाकुण्डशेवध्यङ्करसग्रहाः^१ ॥ ८ ॥

‘अणिमा लघिमा चैव प्रकाम्यं महिमा तथा ।

ईशित्वं च वशित्वं च प्राप्तिः कामावसायिता ॥

ब्रह्मणो विधातुः श्रुतयः श्रवणानि । व्याकरणानि माहेश्वर-
कपालिसवत्सकलापप्रभृतयः । दिक्पालाः इन्द्रवज्रिप्रभृतयः ।

‘इन्द्रो वज्रिः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत् ।

कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ।’ इत्यमरः ।

अहयोऽनन्तचक्रादयः । कुलाद्रथो वर्षाणां शीमापर्वताः
हिमालयप्रभृतयः ।

(८) [नव] अङ्गस्य शरीरस्य द्वाराणि मुखनासिकाद्वयश्चन्द्रय-
नेत्रद्वयशिश्रुदानि । भूखण्डाः दलावृतकेतुमालभद्राश्चप्रभृतयः ।
कृत्ताः किन्नाः रावणस्य मौलयो मस्तकानि । मूलशौर्षमेकं
विहाय नव मस्तकानि नित्यं कित्वा शिवाय नैवेद्यानि कृतानीति
प्रसिद्धिः । अमृतस्य नव कुण्डानि पुराणादौ प्रसिद्धानि ।
शेवधयः । अङ्गानि शरीरावयवाः हस्तपादादयः । अङ्गेति पाठे
एकद्विवादिषड्यासूचका वखा (अङ्गाः) नवैव । यथा—१-२-
३-४-५-६-७-८-९ । पुनर्दशकेन एते एव वर्त्तन्ते । रसाः
ऋङ्गारादयोऽष्टौ, शान्तश्च नवमो रसः । गहाः सूर्यचन्द्रादयः ॥

दशहस्ताङ्गुलीशम्भुबाहुरावणमौलयः । अजकु. दश. दश
 कृष्णावतारदिग्विश्वेदेवावस्थेन्दुवाजिनः^१ ॥ १० ॥
 एकादश महादेवाः सेनाश्च कुरुभूपतेः ।
 द्वादशार्का मासराशिसङ्गान्तिगृहबाहवः^२ ॥ ११ ॥
 सारिकोष्ठकसेनानीनेत्रभूपतिमण्डलाः^३ ।
 त्रयोदश स्युस्ताम्बूलगुणा अथ चतुर्दश ॥ १२ ॥

(१०) [दश] कृष्णावताराः मत्स्यकूर्मवराहादयः । दिग्वि-
 दिग्भिदा अष्टौ, ऊर्द्धं चाधश्च द्वे इति दश दिशः । विश्वेदेवाः
 नाम गणदेवाः दश । तथा च— 'विश्वेदेवा दश स्मृताः'
 श्रवस्थाः वाच्यादयः । इन्द्रोः चन्द्रस्य घोटकाः वाजिनो दश ॥

(११) [एकादश] महादेवाः एकादश रुद्राः । कुरुभूपतेः
 दुर्योधनस्य सेनाः अश्वौहिण्यः ।

[द्वादश] अर्काः द्वादशादित्याः । मासाः पौषादयः ।
 सङ्गान्तयः महाविषुवादयः । गृहस्य कार्तिकेयस्य बाहवो भुजाः
 द्वादश । षण्मुखत्वान्तस्य ।

(१२) सारिकोष्ठकं पाशकण्टहाणि । सेनान्यः कार्तिकेयस्य
 नेत्राणि द्वादश । राजचक्रं क्ष्मापतिमण्डलम् ॥

[त्रयोदश] गुवाकगुणाः । तथा च—

‘ताम्बूलं कटु तिक्तमम्लमधुरचारं कषायान्वितं
 वातघ्नं कफनाशनं क्लमिहरं दुर्गन्धिदोषापहम् ।

१ 'विश्वेदेवावस्थेन्दु' B. २ 'द्वादशार्कराशिमास' B.

३ 'गुरु (ह?) B., 'स्कन्द' A.

४ 'क्ष्मापितमण्डलः (लाः?) B., 'क्ष्मापतिमण्डलाः' D.

‘विद्यायममनुस्वाराद्भुवनध्रुवतारकाः ।
 तिथयः स्युः पञ्चदश षोडशेन्दुकलाग्निक्वाः’ ॥ १३ ॥
 अष्टादश द्वीपविद्यापुराणस्मृतिधान्यकम् ।
 विंशती रावणभुजाङ्गुलयोऽथ शतं यथा ॥ १४ ॥

वक्त्रसाभरणं विशुद्धिकरणं कामाग्निसन्दीपनं
 ताम्बूलस्य खलु त्रयोदश गुणाः स्वर्गेऽपि तद्दुर्लभम् ॥’

(१३) [चतुर्दश] विद्याः व्याकरणादयः । यमाः यमाचार्यादयः ।
 स्काराजः इन्द्रवासवादयः । सुवनानि सप्त पातालानि भूरादीनि
 च सप्त । ध्रुवमण्डलं व्याप्य परितो या निवसन्ति तारकाः ॥

[पञ्चदश] तिथयः प्रतिपदादयः ।

[षोडश] इन्दोः चन्द्रस्य कलाः । अग्निक्वाः षोडशमातृकाः ।

(१४) [अष्टादश] द्वीपाः जम्बादयः सप्त, सिंहलादयः
 उपद्वीपाः एकादश । व्याकरणादयः चतुर्दश, आयुर्वेदादयः
 चतस्रः । पुराणानि ब्राह्ममत्यादीनि । स्मृतयो मन्वादयः ।
 धान्यानि कलमादयः ॥

[विंशतिः] रावणस्य भुजाः विंशतिः । हस्तपादद्वयस्याङ्गु-
 लयो विंशतिः ।

धार्तराष्ट्राः शतभिषक्तारकाः पुरुषायुषम् ।

रावणाङ्गुल्यजदलशक्रयज्ञाभियोजनम् ॥ १५ ॥

सहस्रं जाह्नवीवक्त्रं शेषश्रीर्षाम्बुजच्छदाः ।

रविबाणार्जुनकरा वेदशाखेन्द्रदृष्टयः ॥ १६ ॥

तेषां^१ यथामम्भवमुदाहरणम् :—

एकेन भूमिरिव मेरुमहीधरेण

वक्षःस्थली मधुरिपोरिव कौस्तुभेन ।

(१५) [शतम्] धार्तराष्ट्राः दुर्योधनादयः । शतभिषादि-
नक्षत्राणि । पुरुषाणामायुषि । अजदलानि अजस्य पद्मस्य
पत्राणि । शक्रयज्ञाः इन्द्रस्याश्वमेधाः । मध्यस्थितलङ्कादिद्वीपा-
वधेरभ्यः समुद्रस्य शतयोजनप्रमाणविस्तारम् ॥

(१६) [सहस्रम्] जाह्नवीवक्त्रं गङ्गायाः समुद्रप्रवेशे मुखानां
सहस्रम् । शेषस्य अनन्तनागस्य श्रीर्षाणि मत्तकानि । अम्बुजस्य
कमलस्य च्छदाः पत्राणि । रविबाणार्जुनकराः, रवेः कराः
किरणाः । बाणस्य बलिमुतस्य, अर्जुनस्य कार्तवीर्यस्य कराः
हस्ताः । वेदस्य शाखाः कौथुमिकामाध्यन्दिनादयः । इन्द्रस्य
दृष्टयः चक्षुषि ॥

१ 'वक्त्रं' B. D.

२ 'रविपाण्यर्जुन' B.

३ 'एतेषां क्रमेण यथा' B., 'एतेषां यथाक्रमेण यथासम्भव-
मुदाहरणीयम् । यथा' D. ४ 'वक्षस्थली' B. C.

द्यौरिन्दुनेव दशनेन गणाधिनाथ-
 शुण्डेव हैव ! भवतालमकारि धात्री^१ ॥१७॥
 पीद्यमाना हृदं ताभ्यां
 प्रियदोर्भ्यामिव प्रिया ॥
 सिष्टिदे च चकम्पे च
 तम्भुमोह च सा चमूः ॥ १८ ॥
 कण्ठोऽधमस्या मृदुमध्यतार-
 स्वरत्रयाधार इति त्रिरेखः ।
 मुदं ददाति त्रिजगज्जयाय
 प्रयाणशङ्खो मकरध्वजस्य ॥ १९ ॥
 किं रोमराजौघमुनाप्रवृत्तो^२
 बलित्रिदण्डी कलयन्ननङ्गः ।
 कस्यापि रूपेण जितस्तपस्वी
 तमेव जेतुं तनुते^३ तपांसि ॥ २० ॥

(१७) गणाधिनाथो गणेशः तस्य शुण्डा शुण्डादण्डः ।
 शुण्डा शुण्ड इति द्वैरूप्यम् ॥

(१८) बलिः त्रिबलिः सैव त्रिदण्डी दण्डत्रयसमाहारः ।
 दण्डास्तु कोपीनवेणुशिखारूपाः । तपस्वी वराकः ॥

१ 'महिता धरित्री' D. २ 'सिखि(खि)दे' B.

३ 'तटेऽस्या' B., 'विरोमराजौघमुनाप्रवृत्तो' D.

४ 'तपते' D.

वृकोदराद्याः सहसा महाश्रियः

सहोदरास्तं परिवत्रिरे नृपम् ।

द्युहस्तिनो हस्तमिवासुहृद्गण-

१च्छिदानिदानं रणपारदा रदाः ॥ २१ ॥

पञ्चत्वं पञ्चेषो-

जगदारम्भाय पञ्चभूतानि २ ।

पञ्चशराः(री?) कुसुमेषो-

४र्दिवि (गिरि?) भुवि गिरिशस्य जयति

पञ्चमुखी ॥ २२ ॥

(२१) वृकोदराद्याः भौमादयः । नृपं युधिष्ठिरम् । द्युह-
स्तिनः ऐरावणस्य हस्तः शुण्डः । असुहृद्गणस्य रिपुवृन्दस्य
च्छिदायाः छेदस्य निदानं आदिकारणम् । रणे पारं ददतीति
रणपारदाः । रदाः दन्ताः । जितपारदा इति च पाठः ॥

(२२) गिरिशस्य शिवस्य पञ्चमुखी जयति । पञ्च मुखानि
समाहृतानि पञ्चमुखी । जयतेरत्कर्षार्थत्वादचाकर्षकत्वम् ।
किम्भूता पञ्चमुखी । पञ्चेषोः कामस्य पञ्चत्वं निधनरूपम् ।
जगतामारम्भाय आरम्भार्थम् । पञ्चभूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वा-

१ 'च्छिदां' B.

२ 'रणपारकोविदाः' D.

३ 'महाभूतानि' D. अयं पाठश्चन्द्रोभङ्गत्वादुपेक्षणीयः ।

४ 'गिरिभुवि' A. B.

तवोग्रमूर्त्तः शरभूः प्रतापो

दध्ने षडङ्गस्य षडाननत्वम् ।

यत्कुण्डलानीव विरेजुरुद्धै-

श्चाण्डद्युतेर्द्वादश मण्डलानि ॥ २३ ॥

लोकेषु सप्तसु दधत्यतिगौरवं ये

येषां गृहा उपरि सप्ततुरङ्गमस्य ।

सप्तर्षयो घनपिण्डजटा जयन्ति

ते सप्त हेतय इव ज्वलनस्य मूर्त्तौः (र्त्ताः)^१

॥ २४ ॥

काशरूपाणि उपादानकारणानि । गिरिभुवि पार्वत्याम् ।
कुसुमेषोः कामस्य । पञ्चशरी पञ्चबाणस्वरूपा । वशीकरणत्वात् ।
सर्वत्र व्यस्तरूपकम् ।

(२३) तव उग्रमूर्त्तः उद्भटरूपस्य षडङ्गस्य-

'मर्व्वज्जता त्वप्तिरनादिवोधः

स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः ।

अनन्तशक्तिश्च विभोरमूनि

षडाङ्गरङ्गानि महेश्वरस्य ॥'

अथ च वाद्या(व्या?)दिषडङ्गवतः । अथ च शिवस्य मूर्त्तः ।
शरभूः शरवणे जातः । षडाननत्वं षण्मुखत्वम् । अथ च बङ्ग-
मुखगामित्वम् ॥

गीतं दिग्गन्तेषु यशोऽष्टमूर्ति-
 मूर्तिप्रभं तेऽष्टदिगीशमूर्तं^१ ।
 अष्टाङ्गयोगात्कलिताष्टसिद्धिः
 श्रोतुं दधेऽष्टश्रुतितां विधाता ॥ २५ ॥
 अन्तर्लसहन्तसितद्युतीनि
 कृता(त्ता)नि लङ्गाधिपतेः शिरांसि ।
 नवापि लक्ष्मौ मणिभासुराणां
 दधुर्नवानामपि श्रेवधीनाम्^२ ॥ २६ ॥
 निजाश्रुनौरैः स्रपिता द्वि(द्वि ?)षड्(द् ?)भिः^३
 प्रदौपिता मौलिसणीमृजाभिः ।
 दशापि ते पादनखाः प्रयान्ति
 दिशां दशानामपि दर्पणत्वम्^४ ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्तवके श्लेषसङ्ख्या नाम चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

(२५) अष्टमूर्तिः शिवः तस्य । मूर्तिप्रभं शरीरस्थ-
 च्छत्र(वि ?) रुचि ॥

(२६) कृतानि च्छिन्नानि । श्रेवधीनां रत्नानाम् ।

इति द्वितीये चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

१ 'तेऽष्टदिगन्तमूर्त्तेः' B., 'यशोऽष्टमूर्त्ते मूर्तिप्रतीतेष्टदिगीशमूर्त्ते' D.

२ 'से(श्रे)वधीनां' B.

३ 'द्विषड्(द् ?)भिः' D.

४ 'नूनं दिशानामपि दर्पणत्वम्' D.

रूढयौगिकमिश्राख्यास्त्रिधा शब्दाः प्रकीर्तिताः ।
 'व्युत्पत्तिवर्जिता रूढाः शब्दा आखण्डलादयः ॥१॥
 योगो गुणेन क्रियथा सम्बन्धेन कृतोऽन्वयः ।
 गुणः स्यान्नौलपीतादिनीलकण्ठादयस्ततः ॥ २ ॥
 सङ्ख्या अपि गुणा एव वैशेषिकमते ततः ।
 पञ्चेषुषण्मुखदशप्रौवैकदशनादयः ॥ ३ ॥
 कविरूढिच्युताः शुभ्रषपुःषट्कन्धरादयः ।
 क्रियाः करोतिप्रमुखास्ततः शब्दा^१ हरादयः ॥ ४ ॥
 'स्वान्नेतृपतिभुकूपालधनमत्वर्थकादिभिः ।
 सम्बन्धे स्वामिनो नाम कविरूढ्या निगद्यते ॥ ५ ॥

(१) व्युत्पत्तिवर्जिताः इति । यत्तु व्युत्पत्तिः क्रियते मण्डपादिशब्दानाम् । मण्डं पिबतीति मण्डपः । कुशं खातीति कुशलः । एतत्तु व्युत्पत्तिमात्रम् । नान्वयः । तथा चोक्तम् ।

(४) कविरूढिच्युताः महाकविभिरप्रयुक्ताः इत्यर्थः ।

(५) सम्बन्धयौगिकमाह । स्वान्नेत्रे(।त्र ?)ति । स्वात् धनादेः । नेता नायकः ।

१ 'उत्पत्ति' B., 'व्युत्पत्ति' D.

२ 'षट्कन्धरादयः' B.

३ 'स्वान्नेत्रे(?)टपतिभुकूपालधनमत्वर्थकादिभिः' B., 'स्वान्ने-
टपतिभुकूपालधनं मत्वर्थकादिभिः' D.

भूनेता भूपतिर्भूभुग् भूपालो भूधर्वोऽशुमान्^१ ।
कविरूढ्यैव न त्वेवं भूमानंशुभुगित्यपि ॥ ६ ॥

जन्याद्विधातृकरसू-

क्तकर्तृसृष्टृस्त्रजनकमुख्याः ।

जनकाद्योनिजजनिभू^२-

सम्भवरुहभूतिस्त्रत्याद्याः^३ ॥ ७ ॥

^४तद्यथा—

विश्वविधाता, विश्वकरः, विश्वसूः, विश्वकृत्, विश्व-
कर्ता, विश्वसृष्टा, विश्वसृक्, विश्वजनकः ।

जनकाद्यथा —

आत्मयोनिः^४, आत्मजः, आत्मजनिः^५, आत्मभूः^६,
आत्मसम्भवः, आत्मरुहः, आत्मसूतिः^७ । आदि-
शब्दाद्वात्स्यायनादयः^८ ।

विश्वं सूते विश्वसूः । आत्मनः सकाशात् भवतीति आत्मभूः ।

आत्मनः सकाशात् सूतिः प्रसवः सम्भवो यस्य स आत्मसूतिः ।

१ 'वृधर्नोऽशुमान्' B., 'भूधर्नोऽशुमान्' D.

२ 'जनिस्त्र' B., 'जनिभू' D. ३ 'भूयणाद्यास्तु' B.

४ 'जन्याद्यथा' B., 'तद्यथा' D. ५ 'आत्मज्यो (यो) निः' B.

६ 'आत्मजनितः' B. ७ 'आत्मसूः' B.

८ 'आत्मभूतिः । दैव्यः' B., 'आत्मभूतिः' 'आत्मसूतिः' D.

९ 'आदिना वा' D.

धार्यात्पाण्यस्त्रमौल्यङ्गध्वज'भृन्मण्डनसमानाः ।
 'धव(र !)भर्तृमालिमत्वर्थशालिशेखरसदृक्षाश्च ॥ ८ ॥
 यथा श्रुती तथा सर्पी न शशी हरिणी तथा ।
 यथेन्दुमौलिर्न तथा गङ्गामौलिस्तु वाचकः ॥ ९ ॥
 भोज्यादन्धःपायिलिङ्भुग्रतपानाशनादयः ।
 'भोज्यभोजकसम्बन्धाद्यथा स्युरमृतान्धसः ॥ १० ॥

(८) धार्यात् कुन्तादेः । पाण्यादयो यथा । दण्डपाणिः ।
 चक्रायुधः । चन्द्रमौलिः । मृगाङ्गः । वृषध्वजः । पाशभृत् ।
 शशिभूषणः । इत्येवमादयः । चक्रधरः । पाशभर्ता । चित्ति-
 क्त । किरणमाली । शशी । मयूखशाली । चन्द्रशेखरः ।
 इत्येवमादयः । सदृक्षाः एतत्समानार्थाः । अत्र तेऽपि योज्याः ।

(९) सर्पीत्येवमादयः । कविरूढिच्युताः इत्यर्थः ।

(१०) भोज्यात् अन्धादयो यथा । अमृतं अन्धः अन्नं येषां
 ते अमृतान्धसः देवाः । एवं मधुपायी । मधुलिट् । मधुभुक् ।
 मधुव्रतः । मधुपः । क्रव्यादः । पवनाशनः । इत्येवमादयः ।

१ 'ध्वजमण्डन' B.

२ 'धरभर्त' B., 'धरभरभर्त' D.

३ 'भोज्यभोजन' D.

पत्युः कान्तादयितावधूप्रणयिनीप्रियाङ्गनातुल्याः ।
 पत्याः प्रणयिधवाद्याः पतिपत्नीभावसम्बन्धात् ॥ ११ ॥
 सख्युः सखिप्रभृतयो 'बाह्याद्यानासनप्रायाः ।
 ज्ञातेः स्वसृतनयात्मजाग्रजावरजसंकाशाः ॥ १२ ॥
 आश्रयतः सद्नात्याः सदासिंशयप्रकाराश्च^१ ।
 वध्याद्द्विड्जिह्वातिद्वेषिभ्रुग्ध्वंसिशासनविपक्षाः^२ ॥ १३ ॥

(११) पत्युः कान्तादयो यथा । हरिकान्ता । हरिप्रिया ।
 हरिवल्लभा । शिववधूः । पद्मनाभगृहिणी । शक्रप्रणयिनी ।
 इत्येवमादयः । पत्याः प्रणयिधवाद्याः यथा । गौरीप्रणयौ ।
 लक्ष्मीदयितः । इत्येवमादयः ।

(१२) सख्युः सखिप्रभृतयो यथा । वायुसखः । अग्निसखः ।
 इत्येवमादयः । बाह्यात् यानासनप्रायाः यथा । लृषयानः ।
 गरुडासनः । कुरङ्गवाहनः । इत्येवमादयः ।

ज्ञातेः स्वसदादयः यथा । यमस्वसा । कलिन्दतनया ।
 सूर्यात्मजा । इन्द्रावरजः । गरुडाग्रजः । इत्येवमादयः ।

(१३) आश्रयतः सद्नादयः यथा । बलिसदन-त्रिदशा-
 लय-द्विविषत्-स्वर्वांसि-खग्नय-बिलेशय इत्येवमादयः । वध्यात्
 द्विडादयः यथा । मधुद्विट् । जम्भजित् । अन्धकघाती । मधुद्वेषी ।
 दैत्यभ्रुकु । बलिध्वंसौ । पाकशासनः । बलविपक्षः । इत्येवमादयः ।

१ 'राज्याद्याना' D.

२ 'सव्दाश्रयप्रकाराश्च' D.

३ 'शासनाधिपत्याः' B., 'शासनविपक्षाः' D.

अप्यन्तकारिस्तदनदर्पच्छिहमनहारिमथनाथाः ।
 'सम्बन्धो हि विवक्षात इति पदाद्देकतोऽपि संयोज्याः ॥
 १४ ॥

औचित्याद्विबुधैः प्राक्कथिताः १ सम्बन्धिशब्दास्ते ।
 वृषस्य मति वाह्यत्वे शङ्करो वृषवाहनः ॥ १५ ॥
 धार्यत्वे तु वृषाङ्कोऽयं स्वत्वे वृषपतिस्तु सः ॥
 व्यक्तिचिन्हाङ्कितो जातिशब्दोऽपि व्यक्तिवाचकः ॥ १६ ॥

(१४) नरकान्तक-दैत्यारि-मधुसूदन-बाणदर्पच्छित्-मदन-
 दमन-पर्वतदारि-सुरमथन इत्येवमादयः ॥

(१५) सम्बन्धो जन्यजनकादिलक्षणः विवक्षातः पुरुषेच्छया
 घटितो भवतीति पदात् चिन्हात् एकस्मादपि सम्बन्धिशब्दाः
 नियुक्ताः । यथा वाहनयोग्यकाले वृषवाहनः ।

(१६) धारणे तु वृषचिह्नमात्रत्वात् वृषाङ्कः । युद्धे तु
 वृषस्य रक्षणात् वृषपतिः । यतः पातीति पतिः ज्ञाता ।

यौगिकप्रस्तावे यौगिकविशेषमाह । व्यक्तिचिन्हाङ्कित इति ।

१ 'सम्बन्धे' B.

२ 'औचित्याद्विबुधैः प्राक्प्रदर्शितसम्बन्धिशब्दास्ते' B.

यथागस्त्यनिवासा दिग्दक्षिणाशा' प्रकीर्तिता ।
 शब्दौ त्रिपञ्चसप्तादिवाचकौ विषमायुजौ ।
 योजयेन्निनेत्रपञ्चशरसप्तच्छदादिषु ॥ १७ ॥

(१७) दक्षिणाशा इत्युदाहरणम् । अत्र सामान्यविशेष-
 भावसम्बन्धः । नन्वत्र दिक्शब्दो जातिशब्दो न भवति ।
 अनेकव्यक्तिवृत्तित्वाभावात् । तथा चोक्तम्—“नित्यमेकमनेक-
 व्यक्तिवृत्ति सामान्यं जाति”रिति । प्राचीभेदेनानेकव्यक्तिवृत्ति-
 तास्तौति चेत् नैवम् । प्राचीत्यादिका संज्ञा सूर्य्यगतिभेदात्
 कृता । प्रथमं यत्र सूर्य्यः प्राञ्चति सा प्राची । पश्चात् यत्र
 प्राञ्चति सा प्रतीची । एवमन्या दिक् । किन्तु दिक् एका
 नित्या विभ्वी कालकृतविपरीतपरत्वानुमेया च । उच्यते ।
 जातिशब्देनात्र जातिरूपाधिश्च द्वयं विवक्ष्यते । तेन कुत्रापि
 जातिः व्यक्तिचिह्नाङ्किता व्यक्तिवाचिका भवति । यथा चन्दनतरुः
 तमालवृक्षः इत्यादि । कुत्रापि उपाधिः स्वव्यक्तिचिह्निता
 व्यक्तिमेवाचष्टे । यथा अगस्त्यनिवासा दिक् दक्षिणाशा इत्युच्यते ।
 आशाशब्दो ह्यत्र यद्यपि प्राच्यादिषु सामान्येन वर्त्तते तथापि
 दक्षिणाशा इत्यनेन चिह्निता सती केवलं दक्षिणां दिग्भेदा-
 भिधत्ते । उपाधिः पुनरत्र दिगितरावृत्तित्वे सति केवलं
 दिग्वृत्तित्वम् । न हि गोत्वादिजातिवत् सामान्यम् ॥

इतरान्तो^१ नञ्पूर्वो गुणशब्दोऽर्थं विरोधिनं वक्ति ।
 'यथा सितेतरोऽप्यसित एव प्रतिपद्यते कृष्णः ॥ १८ ॥
 जलदादिषु पूर्वपदेषु^२ सरोजमुख्येषु चोत्तरपदेषु ।
 'सुरपतिसमेषु चोभयपदेषु पर्यायपरिवृत्तिः ॥ १९ ॥

पुनर्यौगिकविशेषमाह । विषमायुजाविति । यथा विषम-
 लोचनः । अयुगमलोचनः । विषमनयनः । विषमवाणः । विष-
 मच्छदः । इत्यादि ।

(१८) सम्बन्धकृतयौगिकविशेषमाह । असित एवेत्यादि ।
 कृष्ण एव प्रतिपद्यते ज्ञायते, न पीतरक्तादिः । व्युत्क्रमेण एव-
 कारो योजनीयः । असित इत्यत्र विरोध्यविरोधिभावः सम्बन्धः ॥

(१९) जलदादिष्विति । अत्र पूर्वपदे पर्यायपरिवृत्तिः ।
 यथा वारिद-नौरद इत्यादि । न तथा वारिप्रद-जलदायक
 इत्यादि । आदिशब्दात् जलदादीनां ग्रहः । सरोजमुख्येष्विति ।
 अत्रोत्तरपदे पर्यायपरिवृत्तिः । यथा सरोरुह-सरोजन्मेत्यादि ।
 न तथा कासाररुह-तडागजन्मेत्यादि । मुख्यशब्दात् पङ्कजादीनां
 ग्रहणम् ।

१ 'इतरान्ते' B.

२ 'स यथा सितेतरोऽप्यसित एव' D.

३ 'पूर्वपदे' B.

४ 'सुरसहित्समेषु' B.

इति परिवृत्तिसहाये योगास्ते यौगिकाः शब्दाः ।
परिवृत्त्यसहाये ते मिश्रा गौर्वाणतुल्यास्तु ॥ ३० ॥

'इति द्वितीये श्लेषस्तवके मिश्राख्यं पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

इति श्रीमद्भागभटसूनुमहाकविदेवेश्वरविरचितायां कविकल्प-
लतायां द्वितीयस्तवकः सम्पूर्णः ॥ २ ॥

सुरपतिसमेध्विति । अत्रोभयपदे पर्यायपरिवृत्तिः । यथा
सुरेशः सुरपतिः देवेश्वरः इत्यादि । समशब्दात् भृतेश-यत्तेश्वरा-
दीनां ग्रहणम् ।

(२०) गौर्वाणतुल्या इति । गीः बाणो यस्येति । तुल्य-
शब्दात् विश्वकुसेन-सुमनः-पूर्वदेवप्रभृतयः ॥

इति कविकल्पलताटीकायां बालबोधिकायां द्वितीयस्तवके
रूढियौगिकं नाम पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

१ 'B. पुस्तके 'इति' आरभ्य 'कुसुमम्' इत्यन्तं नास्ति ।

२ 'द्वितीये श्लेषस्तवके रूढियौगिकमिश्राख्यं नाम पञ्चमं कुसुमम् ।

समाप्तञ्चायं द्वितीयः श्लेषस्तवकः । ग्रन्थसङ्ख्या २८० ।' B.

अथ राजेश्वरं गङ्गास्तुतिर्भगवद्दीरणम् ।
 विप्रलापस्तडागादिवर्णनं वादितजनम् ॥ १ ॥
 इति यत्र निगद्यन्ते क्रमेण कुसुमानि षट् ।
 तं वदामि कथाकल्पं सुधाकल्पं समासतः ॥ २ ॥
 अर्थिप्रत्यर्थिनोर्यत्र विमतिः सा कथा द्विधा ।
 वीतरागकथा चान्या^१ विजिगीषुकथा यथा ॥ ३ ॥

अथ कथास्तवकः ॥

(१) कथायाः कल्पः कल्पनं यत्र । अथवा कथानामाकल्पं
 नेपथ्यमिव कथास्तवकं । सुधाकल्पं अमृतसमं समासतः संक्षेपात्
 तं वदामि ।

(२) कथायाः लक्षणपुरःसरं भेदमाह । अर्थिप्रत्यर्थिनो-
 रिति । अर्थी वादी । प्रत्यर्थी प्रतिवादी । अनयोर्द्यत्र विमतिः
 विरुद्धा मतिः सैव कथा द्विधा द्विप्रकारा भवति । एकतरा
 कथा । वीतो रागो विजिगीषा यत्र । वादकथेत्यर्थः ।
 तथा चोक्तम्—‘तत्त्वबुभुक्षोः कथावादः ।’ यथा गुरुशिष्ययोः कथा ।
 अन्यथा च विजिगीषो रागिणः कथा जल्पवितण्डारूपेत्यर्थः । तथा
 चोक्तम्—‘स्वपक्षस्थापिका परपक्षदूषिका कथा जल्पः । केवलं
 परपक्षदूषिका कथा वितण्डा ।’ तत्र निष्फलत्वाद्गीतरागकथायाः
 यथेत्यनेन विजिगीषुकथोदाह्रियते ।

वादी च प्रतिवादी च प्राश्निकोऽथ सभापतिः ।
 चत्वार्यङ्गानि तुङ्गानि कथायाः^१ संप्रचक्षते ॥ ४ ॥
 अनिन्द्यः सर्वविद्यासु सर्वालङ्कारपारगः ।
 सविता कवितापद्मकानने तर्ककर्कशः ॥ ५ ॥
 भरते भारते^२ विद्वान् प्राज्ञो मन्त्रादिनाऽथ वा ।
 सुवेशः पुरुषो गच्छेत्सभ्यान्सम्भावयन्सभाम् ॥ ६ ॥
 अतः प्रथमतस्तत्र धरिचौरमणं प्रति ।
 विद्वद्बृन्दप्रमोदार्थरा(मा)शीराशीनुदीरयेत्^३ ॥ ७ ॥

स्वस्त्यस्तु विस्तारियशःप्रशस्ति-

आजिष्णुदोष्णं भवतेऽवते क्षाम् ।

(४) तत्र प्रकारमाह । वादी चेत्यादि । प्राश्निकः प्रश्न-
 कर्त्ता मध्यस्थ इत्यर्थः ।

(६) भरते सङ्गीतशास्त्रे । अथवा पूर्वोक्तेषु । मन्त्रादिने-
 त्यादिशब्दात् प्राक्तनसंस्कारेण वा ।

(७) धरिचौरमणं राजानम् । आशीराशीन् आशिषां राशयः
 समूहाः तान् । ' रो रि ' इति रेफलोपे दीर्घः । उदीरयेत् ब्रूयात् ॥

१ ' सभायाः ' A.

२ ' भारतेऽभिज्ञः ' B. D.

३ ' माशीराशीनुदीरयेत् ' B.

विपक्षलक्षयदक्षतीक्ष्ण-

कौक्षेयकायाक्षतरक्षणाय ॥ ८ ॥

अतुल्यकल्याणभवनं भव । प्राज्यं साम्राज्यमासा-
दय । चतुःसमुद्रमुद्रावच्छेदिनीं मेदिनीं पाहि । प्रताप-
तापितारिवर्गो भर्गोपमो भूयाः । विनायकोऽवनाय
कोविदस्य भवतु भवतः । शारदा शारदाभ्रशुभ्रा^१ विभ्रा-
जतामकुण्ठे भवत्कण्ठे^२ । सूर्यः सूर्यर्चितः प्रचितोपचय-
मचिरमारचयतु त्वाम् । अमन्दानन्दाय^३ मन्दाकिनी

(८) प्रगतिः विरुदादिलिपिः तथा भ्राजिष्णुः दोः बाहु-
रस्येति तस्मै तथा । क्ष्मां पृथ्वीम् । कौक्षेयकः खड्गः । अक्षतं
रक्षणं यतः तस्मै अक्षतरक्षणाय ॥

प्राज्यं प्रचुरम् । साम्राज्यं सार्वभौमत्वम् । आसादय प्राप्तुहि ।
चत्वारः समुद्राः एव मुद्रिका तथा अवच्छेद्युक्ताम् ।
भर्गोपमः शिवोपमः ।

विनायको गणेशः । अवनाय रक्षणाय । कोविदस्य धीरस्य ।
शारदा सरस्वती । शारदाभ्रः शरद्वधनः तद्वक्षुभ्रा ।
अकुण्ठे अमन्दे ।

सूर्यर्चितः सूरिभिः पण्डितैः, अर्चितः पूजितः । प्रचितो-
पचयं प्राप्तधनाद्युपचयम् । आरचयतु करोतु ।

१ 'अतुल्यकल्यकल्याण' D. २ 'शुभ्रविभ्राजिताम' B.

३ 'तव कण्ठे' D. ४ आन(अम)न्दानन्ददन्दाय' D.

सम्पद्यताम् । 'भृङ्गौशभृङ्गारभृङ्गारकारिवारिभासुरा
सुरापगाऽत्र गात्रमतिमात्रमत्रभवतो' भवतः पवित्रयतु ।
सर्वतः पर्वतसुतापतिः पातु । गङ्गाभृ(भृ?)ङ्गावितशिराः
शिवः शिवं दिशतु देवाय । सर्वमङ्गला 'मङ्गलास्पदं
करोतु त्वाम् । प्रभविष्णुर्विष्णुः पुष्पातु जिष्णुतां तव ।
स दामोदरः सदादामोदरतस्त्वयि भवतु । त्वयि करोतु
करुणामरुणानुजध्वजः । मुकुन्दः कुन्दसुन्दरयशःस्तव-

सम्पद्यतां भूयात् ।

भृङ्गौशः शिवः स एव भृङ्गारं जलपात्रं तत्पृङ्गारकारि मङ्ग-
मकारि चद्वारि जलं तेन भासुरा शोभना । सुरापगा गङ्गा । अत्र
जगति । गात्रं देहम् । अतिमात्रं निर्भरम् । अत्रभवतः
पूज्यस्य । भवतः तव ।

गङ्गया भृङ्गारितं जलपात्रीकृतं शिरो यस्य । गङ्गापृङ्गा-
रितेति पाठे समालिङ्गितम् । देवाय राज्ञे ।

प्रभविष्णुः प्रभुः । पुष्पातु वर्द्धयतु जिष्णुताम् ।

सदा सर्वदा आमोदरतः आनन्दरतः ।

अरुणानुजो गरुडः स एव ध्वजो यस्य स कृष्णः ।

१ 'भृङ्गौशभृङ्गारकारि' B.

२ 'मत्रभवतः पवित्रयतु' B.

३ 'सर्वमङ्गला सर्वमङ्गलास्पदं त्वां करोतु' B.

किताम्बरं विरचयतु^१ । जायतां निजायताङ्घ्रिभुवभुव-
 नैर्भुवनं भूषयन् भगवान् भवद्भ्युदयाय^२ । जीव राजीव-
 भूरिव भूरिवत्सरगतानि । चिरं^३ विरञ्चिरिव वञ्चित-
 कालः कलय पुष्कलमायुः । अरविन्दनन्दनो मुदं
 समुदञ्चयतु । निराविलमिरावलयमामलयमाहिमा-
 लयमापालय । जय प्रवल्गिरिपुकुलप्रलयकालाग्नि-

स्तवकिताम्बरं व्याप्राकाशम् । स्तवकितं जातस्तवकमिव आकाशं
 यस्मादिति वा ।

जायतां भूयात् । निजः आयतः दौर्घः अङ्घ्रिः तद्भवभुवनैः
 गङ्गाजलैरित्यर्थः । भगवान् विष्णुः ।

राजीवभूः ब्रह्मा । भूरीणि बहूनि वत्सरगतानि व्याप्य जीव ।
 विरञ्चिः ब्रह्मेव । वञ्चितकालः पराजितमृत्युः । कलय प्राप्नुहि ।
 पुष्कलं विस्तरम् । आयुः जीवनकालम् ।

अरविन्दनन्दनः ब्रह्मा । समुदञ्चयतु सम्बद्धयतु ।

निराविलं अनिन्द्यं यथा स्यात् । इरावलयं भूगोलम् ।
 'इरा भू-वाक्-सुराऽपु स्यात् ।' आमलयं मलयपर्यन्तम् । आहि-
 मालयं हिमालयपर्यन्तम् । आ सम्यक् पालय ॥

कालाग्निरुद्रः यमवह्निशिवाणां आत्मको मूर्त्तिभेदः ।

१ 'विरचयतु त्वाम्' D.

२ 'भवद्दयाय' B.

३ 'विरिञ्चिरिव' B.

रुद्र^१ । । अनन्तगुणमणिगणसमुदयसमुद्र । । द्रविणगणा-
गणोयवितरणात्ृणीकृतगोर्वाणहृक्ष । । भरतभगो^२रथ-
सुरथदशरथरघुनहुषसहृक्ष । । विनयविनमद्वनि^३धर-
(व ?)निवहसुवहचरणचारुचामीकरसुन्दरारविन्द^४ । ।
सहृदयहृदय^५ । । क्षीरोदमोदमानगोविन्द । । रुद्राणी-
रमणचरणपरिचरणचारण । । 'समस्तसामन्तसौमन्ति-

अनन्तः महान् । समुदयः सम्यगुद्गमः ।

द्रविणं धनम् । वितरणं दानम् । गोर्वाणवृक्षः कल्पतरुः ।

सदृक्षः ममः ।

विनयेन विनमन्तः विनम्राः ये अवनिपतयः भूमिपाः तेषां
निवहेन समूहेन सुवहानि सुखेनोद्धानि चरणाः एव चामीकरा-
रविन्दानि स्वर्णपद्मानि यस्य सः ।

सहृदयः सञ्जनः ।

रुद्राणीरमणः शिवः, तस्य चरणस्य परिचरणं परिचर्या
सेवा तत्र चारणः सेवकः ।

सामन्तसौमन्तिनी राजपत्नी । दूरोत्सारणं दूरोत्क्षेपणम् ।

१ 'प्रलयवाचाच(दावान?)ल ।' B. २ 'अनन्तगुण' B.

३ 'सुरथदशरथजयद्रथरघुनघुषसदृक्ष' B.

४ 'द्वनिधवनिवह' B.

५ 'चामीकरसुन्दरारविन्द' B., 'चारुचामीकरसुन्दरारविन्द' D.

६ 'सदयहृदय' B., 'सहृदयहृदय' D.

७ 'परिचरणचारुचारण' D. ८ 'सपत्नसामन्त' D.

नीसीमन्तसिन्दूरपूरदूरोत्सारणकारण । । निष्कृ-
 पकृपाणधारावलुप्त^१ मेदिनीपतिमुण्डमण्डलीमण्डित-
 चण्डीशमूर्तिमहीमण्डल^२ । बलवदरिवलदलनलीला-
 खण्डल । । अतुलतुलापुरुषप्रमुखप्रतन्यमानमहादान-
 सन्तानसन्तोषितसर्वोर्वीसुपर्व^३प्रणीताशौर्वादनादप्र-
 मोदमानमानस । । यशोराजहंसोत्सासलीलानिवासमा-
 नस^४ । संरम्भोत्तम्भितासिदम्भोलिलीलादलितारि^५-
 दन्तावलावलीमुक्तमुक्तावलीफलोच्चल^६ । राज्यलक्ष्मी-
 रक्षणविचक्षणदक्षिणदोर्दण्ड^७ । डिण्डीरपिण्डपरि-
 पाण्डुराखण्डयशःश्रीखण्डमण्डितजगदण्ड^८ । विल-

निष्कृपः कृपारहितः । चण्डीशमूर्तिरिति विशेषणं साभिप्रायम् ।
 मुण्डमालाभूषणत्वात् शिवस्यापि ।

भूसुपर्वाणो भूदेवाः । एकत्र भानसं चित्तम् । अन्यत्र सरोभेदः ।
 संरम्भेण कोपेन चः उत्तम्भितः उत्तोलितः असिः खड्गः स
 एव दम्भोलिः वज्रम् ।

जगदण्डं ब्रह्माण्डम् ।

१ 'लुप्तदृप्तमेदिनी' B. २ 'चण्डीशमूर्तिस्वरूपमञ्ची' D.

३ 'सन्मान' B. ४ 'सर्वभूसुपर्व' B.

५ 'लीलाविलासमानस' D.

६ 'वलितारि' B. ७ 'मुक्तमुक्ताफलोच्चल' B. D.

८ 'खण्डमण्डितजगदण्ड' B. ९ 'खण्डमण्डितजगदण्ड' B.

सद्वनीवनोपकदारिद्र्यमुद्राविद्राविद्रविणधाराधर ! ।
 तर्जितोर्जितधनुर्धर ।। अङ्गवङ्गकलिङ्गभूलिङ्गतैलङ्ग-
 मगमगधमलयमालवमरुकुरुनासौरनाहीरसौवीरका-
 वीरकीरकश्मीरहरिकेलकेरलकोशलान्तर्वेदिचेदिमहा-
 १राष्ट्रसौर। प्रखाटभोटवराटवरहाटकरहाटकर्णाटगोट-
 गौड़चौड़द्रविड़ानन्तनृत्यत्कीर्तिनत्तकीर्निरूपणनिपुण-
 गौर्वाणगणस्तूयमानमानदोस्तम्भ ।। ३सकलसफलस-
 मारम्भ ।। ४चातुर्यधर्ममाधुर्यस्थैर्यशौर्यसौन्दर्यसौकुमार्य-
 मर्यादादयानयाचारविचारदाक्षिण्यदक्षताद्यक्षामक्षि-
 तिपगुणग्रामाभिराम ।। अनवरतकृतसुकृतशतानुकृत-

अवनी पृथ्वी तत्र वनीपकाः याचकाः ।

ऊर्जितः बलवान् ।

गौर्वाणगणः सुरगणः, धीरगणो वा ।

अचामः अचीणः । गुणग्रामः गुणश्रेणौ ।

१ 'सुराष्ट्र' B.

२ 'वराटकरहाटकर्णाटगौड़' B.

३ 'सफलसकलमानंभ (समारम्भ)' B.

४ 'चातुर्यमाधुर्यधैर्यस्थैर्यसौन्दर्य' B.

५ 'दाक्षिण्यगुणारा(या)माभिराम' B.

राम! । अमन्दमन्दरान्दोल'दोलायमानोहामदुग्धाब्धि-
 प्रकृतकमलाविलास[वास?]भवन! । भवनगरनाथ^१
 मधुमधनचरणस्मरणपरिणमत्युख्यजन्यानन्यसामान्य-
 वैभवाधिवास! । सविकाशकाशहरहासव्याप्तोपन्यास-
 सङ्काशवाग्विलासनिवासकालिदास! । धवलधामाधि-
 रूढसमूढशृङ्गारप्रौढप्रमोदप्रमदामदालसविलसन्नयन-
 राजीरा(व!)जीवन!^२ । त्रिभुवनजनमनोमनोहरमधु-
 करसङ्केतकेतकीवन! । जय सभयजनशरण! । जय
 कमलसमचरण! । जय मदनमदहरण! । जय धरणि-
 भरधरण! । देवं^३ नयनाभिरामं राममिव^४ विलोचन-

दोलायमानः चपलः । वासभवनं वसतिगृहम् ।

भवः संसारः एव नगरं तस्य नागरो यो मधुमधनः कृष्णः ।
 परिणतं परिपक्वम् । जन्यं जातम् । अनन्यसमं नान्येन समम् ।
 वैभवं विभुत्वम् ।

धवलधाम सौधम् । समूढः सम्प्राप्तः शृङ्गारेण यः प्रौढः
 महान् प्रमोदः स थाभिः तास्तथा । जीवनं जलम् ।

सङ्केतः निवासः ।

१ 'न्दोलदोलादोलायमानोहामकमलाविलासवासभवन' B.

२ 'नागर' D.

३ 'राजीवजीवन' B.

४ देवं नयनमनोभिरामं' B. ५ 'राममिव लोचन' B.

गोचरीकृत्य कृतकृत्याः प्रशान्तखरदूषणोपलवा 'दण्ड-
कारण्यमुनय इव समजनिष्पत्ति । अयं हि सम्प्रति
संहृत्तो देवस्य साक्षात्कारः । संसारमरुत्तच्चारसमुद्भूत-
प्रभूतखेदानां तापत्रयातपतप्तानामस्माकमकस्माद्-
जनि सुधाकादम्बिनीकदम्बसम्बन्धः । अनेन नवसुधा-
'शौकरपरिस्यन्दिनाऽकालजलदेन निर्वापयता 'सर्व-
तस्तापतप्तं शरीरमान्तराणि च कार्यानि । किं किम-
स्मभ्यं नोपकृतम् । कानि 'कानि च सौख्यानि नोप-
नीतानि । काः काः सम्पदो न सम्यादिताः । केषां
केषां कल्याणानां न भाजनौकृताः । किमनल्पजल्प-

खरं तोत्रं दूषणं दोषः तज्जातः उपपन्नः उत्पातः । पक्षे
खरदूषणौ राक्षसभेदौ ।

संसारः एव मरुः निर्जलस्थानम् । प्रभूतः प्रचुरः । तापत्रयं
आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकरूपं तदेव आतपः । कादम्बिनी-
मेघमाला । कदम्बकं समूहः ।

निर्व्वापयता सुखयता ।

उपकृतं उपढौकनीकृतम् ।

जल्पः आलापः ।

१ 'दण्डकावनमुनय' B. २ 'सौकर' B.

३ 'सर्वतः शरीरमान्तराणि' B. ४ 'कानि कानि सौख्यानि' B.

कल्पनयाऽनया । 'निष्शेषमहोदयोदयानामतिभूमि-
मध्यास्महे । 'देवश्च प्रार्थकसार्थं प्रति निधिप्रतिनिधिः ।
देवं 'देवेन्द्ररुद्रोपेन्द्रद्रुहिणमुद्राधरं सत्याश्रयं नासत्याः
अयन्ते । देवेन पविचचरिचाणि मिचाणि पुरस्कृ-
तानि । न' तिरस्कृतानि । देवाय 'सेवायत्त(त?)यत्नं

अतिभूमिं काष्ठाम् । अध्यास्महे प्राप्ताः स्मः ।

प्रार्थकसार्थं याचकवृन्दम् । प्रति लचीकृत्य । निधेः निधि-
सङ्घातधनस्य । प्रतिनिधिः समः ।

द्रुहिणः ब्रह्मा । मुद्राधरं लक्षणधरम् । सत्याश्रयं सत्यलोका-
श्रयम् । सत्यायाः सत्यभामायाः आश्रयम् । 'सत्यवाक्याश्रयं चेति ।
' यथाक्रमं द्रुहिणरुद्रोपेन्द्ररूपाणां विशेषणम् । नासत्याः सत्यहीनाः
जनाः । अथ च नासत्याः अश्विनीकुमारवंशाः रुद्रादीन् सेवन्ते
इत्युचितमेव ।

सेवायां आद्यतः दीर्घः यत्नो यस्य तत्तथा ।

१ 'महोदयानामतिभूमि' B.

२ 'देवः प्रार्थक' B.

३ 'देवं रुद्रोपेन्द्रद्रुहिणमुद्राधरं नासत्या[ः]अयन्ते' B.

४ 'न तिरस्कृतानि' B. पुस्तके नास्ति ।

५ 'सेवापन्नं' B.

* सती दाक्षायगी तस्या आश्रयम् । इति चेत् सम्यक् ।

† ब्रह्मिणोपेन्द्ररुद्ररूपाणामिति पाठे यथाक्रमत्वसम्भवः ।

दाःस्यदुःस्थीकृतं सामन्तसहस्रमजस्रं स्पृहयति । देवा-
हेवाधिपादिव चस्ताः समस्तावनिभृतो निभृतोपक्रम-
मपाक्रामन् । देवस्य निर्दोषः क्रोधः पोषयति मनोषि-
मनोषितम् । देवे च प्रसादसुमुखे 'सम्मुखी श्रेमुषी ।

अपि च । देवस्य महौमहेन्द्रस्यापि सुरसार्थपतेर-
'भ्रान्तस्थितेर्बहुनयनलाभरतस्य सहजन्याया लोचन-

अवनिभृतः राजानः, गिरयञ्च । निभृतोपक्रमं विरलप्रचारं
यथा स्यात्तथा । अपाक्रामन् पलायिताः ।

क्रोधः भाण्डागारम् । मनोषिणां पण्डितानां मनोषितं
वाञ्छितम् ।

श्रेमुषी बुद्धिः ।

मह्यां महेंद्रः इव महौमहेन्द्रः तस्य । सुराणां सार्थः समूहः ।
पक्षे सुरसा शोभना पृथ्वी । अर्थः धनम् । अभ्रान्तः मेघान्तः,
तत्र स्थितिः । अस्य वाहनात् । पक्षे अभ्रान्ता अचपला स्थितिः
मर्यादा अस्तेति । बह्वनि नयनानि लभते यः तस्य । सहस्राच-
त्वात् । पक्षे बहुभिः नयैः नीतिभिः, नलाभस्य नलाख्यराजसदृ-
शस्य । सहजन्यायाः स्वर्गवेश्यायाः, लोचनमनोहारिणः अपहा-
रकस्य । रूपवैदग्ध्यातिशयादित्यर्थः ।

१ 'सुमुखी' B.

२ 'सुरसार्थपराभ्रान्तस्थितेर्बहुनयनलाभस्य' B.

मनोहारिणः करसम्भृतशतकोटेरमृतभुजः सन्तानमाल-
भारिणः कनकाचलरुचेरुच्चामरराजिराजितस्य^१ स्वय-
म्भूमहिम(त ?)स्थितेः^२ काञ्चनशोभां दधानाः^३ सुधर्म-
सभासभासदः सुमनसः ।

‘दृताचौ सहजन्या च रम्भा च मेनका परा ।’ इति ॥

अथवा सह एकदा जन्यानां प्राणिनां यः अयः शुभावहं कर्म
तस्य यत् आलोचनं सम्यक् ज्ञानं तेन मनोहारिणः । पक्षे महजं
स्वाभाविकं यत् न्यायालोचनं न्यायशास्त्रागमः तेन मनोहारिणः ।
शतकोटिः वज्रम् । शतकोटिसङ्ख्यातं धनं च । अमृतं सुधां
भुनक्तौति । पक्षे अमृतं यज्ञावशिष्टं अयाचितधनं वा । तथा च
‘अमृतं स्यादयाचितम् ।’ भुनक्तौति । सन्तानमालभारिणः सुरतरु-
कुसुममालां दधानस्य । ‘मालभारिणः’ इति ‘इष्टकेषी—’ ६ ।
२ । ६५ इति ब्रह्मः । पक्षे ज्ञातिसमूहपोषकस्य । कनकवत्
अचला रुचिरस्य । पक्षे कनकाचले सुमेरौ रुचिः त्वग्निरस्येति ।
उच्चाः ये अमराः देवाः तेषां राजिः समूहः । पक्षे उद्गतचामर-
श्रेणी । स्वयं आत्मना भुवि महिता स्थितिर्यस्य । पक्षे स्वयम्भुवा
ब्रह्मणा विष्णुना वा महिता स्थितिः स्थानं मर्यादा वा यस्य ।
अथवा स्वयं आत्मना भूम्ना वाङ्मलेन हिता दृता कुशला वा
स्थितिरस्येति । काञ्चन अनिर्वचनीयां शोभां, स्वर्णशोभां च ।

१ ‘रुच्चामरराजितस्य’ B.

२ ‘सहितस्थितेः’ B., ‘महितस्थितेः’ A. ३ ‘सुधर्मा’ B.

१काव्यमनोज्ञं सुचरितं । सखा प्रवरः । प्रणयिनः
सुखलीना गन्धर्वाः । गुरुर्गुरुः । मरुन्नर्तितरम्भासम्भा-
वितं २सदानन्दनमुद्यानम् । ३अहो वैचित्र्यमत्र । जन-
पदाः सदानयज्ञा ४अनीतयः । उपचितबहुव्रीहयो-

सुधर्मा नान्नी देवमभा । पक्षे शोभनः धर्मः यत्रेति । सुमनसः
पण्डिताः, देवाश्च ।

काव्यस्य शुक्रस्य मनो जानातीति काव्यमनोज्ञम् । पक्षे
काव्येन कवितया मनोज्ञं शोभनम् । प्रवरः श्रेष्ठः । प्रवरनामा च ।

प्रणयिनः, प्रणयः प्रम तद्युक्ताः । तथा च—

‘प्रणयः प्रश्रये प्रेम्णि याञ्जाविश्रम्भयोरपि ।’

सुखलीनाः सुखेन लीनाः । खलीनाश्च । गन्धर्वाः घोटकाः,
देवयोनयश्च ।

गुरुः आचार्यः ।

मरुतौ पवनामरौ । रम्भा कदली, ५अप्यरोभेदश्च । सदा
सर्वदा नन्दनं नन्दननामकम् । पक्षे आनन्दनं आनन्दकरम् ।

विरोधे सदा नयं जानन्तीति सदानयज्ञाः ये ते कथं
अनीतयः नीतिहीनाः । अथ च अविरोधे दानयज्ञाभ्यां सहिताः,
ईतिहीनाश्च ।

१ ‘काव्यज्ञमनोज्ञं चरितं’ B.

२ ‘सदानन्दसुद्यानम्’ B.

३ ‘अति वैचित्र्यमत्र’ B.

४ अती(नी)तयः’ B.

विग्रहाः । समहाधन्वानो बहुधान्योदयोक्तासिनः^१ ।
 बहुखलाः सज्जनालङ्कृताः । 'सज्जनसन्निधाना वैदूर्य-
 भाजः । नितान्तप्रणता उच्चताभृतः । कुलीनाः सदान-
 भोगाः । मन्त्रिणः सदाचाराः । मातङ्गाः स्पृहणीय-

‘अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा मूषकाः खगाः ।

प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेते द्वैतयः स्मृताः ॥’

एवं परत्रापि विरोधाभासाः ज्ञेयाः ।

वज्रब्रीहिः समासभेदः । बहवः ब्रीहयः धान्यादयश्च । अवि-
 ग्रहाः विग्रहममामान्तेन हीनाः । कलहहीनाश्च ।

महान्तः धन्वानः मरुस्थानानि येषु । पक्षे महाधानुष्काः ।
 बहूनां धान्यानां उदयेन उक्तासिनः । वज्रधा अन्येषां उदयेन
 उक्तासिनश्च ।

वज्रखलाः बहवः खलाः यत्र । खलः क्रूरः । धान्यमर्दनस्थानं च ।

सन्निधानं सान्निध्यम्, प्रशस्तधनं च ।

कुलीनाः कौ पृथिव्यां लीनाः । कौलिन्यवन्तश्च । सदा नभसि
 गच्छन्तीति सदा नभोगाः । दानभोगाभ्यां सहिताश्च ।

सदाचाराः सर्वदा चाराः दूतभेदाः । प्रशस्ताचाराश्च ।

मातङ्गाः चण्डालाः, हस्तिनश्च । स्पृहणीयं दानं येषां ते तथा ।

पक्षे मनोज्ञमदजलाः ।

१ ‘धान्योदयोक्तासिताः’ B.

२ लब्धसन्निधाना’ A. B.

दानाः । 'भुजगवलया दक्षमखभुजः । भृतिभृतो रजो-
रहिताः । सुकेशा निष्केशाः' । परिजनः कलानिधिर्न
दोषाकरः । दानं समानमसमानम्^१ ।

किञ्च किञ्चन वचनमुच्यमानमधुना मधुना समानं
मधुनाशनावतारः क्षणमवधारयतु मनसि धारयतु च ।

भुजगाः वलयानि कङ्कणं येषां शिवानां ते तथा । पक्षे भुज-
गान्नवलयाः । दक्षस्य प्रजापतेः मखं यज्ञं दूषयन्ति ये ते तथा ।
पक्षे दक्षाश्च ते मखजुषश्चेति ।

भृतिः भस्मनि सन्पदि । रजः गुणभेदः, धूलिश्च ।

निष्केशाः केशरहिताः । निष्कानां धनानां ईशाः ।

कलानिधिः चन्द्रः, कलायुक्तश्च । दोषाकरः, दोषाणां आकरश्च ।

समानं सदृशं, मानसहितं च । असमानं असदृशं, अपरिमाण-
सहितं च ।

अधुना इदानीम् । मधुना माध्वीकेन । मधुनाग्रनः, तस्यैव
अवतारो यस्य स तथा । अवधारयतु विचारयतु निश्चिनोतु
इति यावत् ।

१ 'भुजङ्गवनिता दक्षमखपुषो भू' B. २ 'निष्केशाः' B.

३ 'दानं सदानमसमानम्' B.

तथा चामी चामीकराचलवदचलाः कलाकलाप-
मण्डिताः^१ पण्डिताः खण्डिताखिलविपक्षपक्षाः श्लाम्यन्तु
नाम मामकं चापलं विचारयन्तु च मया निरुच्य-
मानमुचितमनुचितं वा । यदेते सदसद्विचारचातुरौ-
^२चतुराश्चतुरानना इव ^३शिवप्रसादादासादितमहित-
महिमानो मानोन्मता^४ नतान्तेवासिवासनोचित-
व्याख्याः । सङ्ख्यावङ्गणनायां पाणिनीया इव गणनीयाः ।

चामीकराचलः मेरुः तद्वत् अचलाः । चापलं चापल्यम् ।

मानेन उन्नताः । अथ च आनताः नम्राः ये अन्तेवासिनः
शिष्याः तेषां वासना अभिप्रायः तदचितव्याख्याः ।

सङ्ख्यावन्तः पण्डिताः तेषां गणनायां पाणिनीयाः पाणिनि-
मुनिशिष्याः ।

१ 'मण्डिताः । खण्डिताः । खण्डिताखिल' B.

२ 'श्चतुराननाश्चतुरानना इव' B.

३ 'प्रसादासादित' B.

४ 'महिमानोऽवन्ता नतान्तेवासि' B.

सकलदिक्कलशस्तनीस्तनकपोलस्थलमलयजमण्डलाय-
मानयशःप्रसराः । दुर्धपोहमोहमहान्धकारप्राग्भार-
संहारभास्कराः । कलिकल्पकालकूटकवलनकलाक-
लितनीलकण्ठावताराः । अमन्दमन्दरगिरिपरिष्णुभित^१-
'श्रीराब्धिमध्योल्लसत्कल्लोलविमलसूक्तिमुक्ताफलकला^२-
पालङ्कतकण्ठनालाः । अनेककलाविलासोपहसितमि-
तकलकलानिधयः^३ । निरवद्यविद्यानद्याश्रयपयोराशयः ।

कलशस्तनो अङ्गना । मलयजः चन्दनः । तन्मण्डलवत्
आचरेत् ।

दुर्धपोहः दुःखेन निरसनीयः । प्राग्भारः समूहः ।

कालकूटं विषं तस्य कवलनकला घासलीला । नीलकण्ठः
शिवः ।

सूक्तयः शोभनाः उक्तयः एव मुक्ताफलकलापः हारः ।

मितकलः परिमितकलाकः । कलानिधिः चन्द्रः ।

निरवद्यं अनाविलम् ।

१ 'दुर्धपोहोश्रीराब्धि' B.

२ 'मध्योल्लसत्कल्लोल' B.

३ 'सूक्तसुक्ताकलापा' B.

४ 'हसितमिति कलकलानिधयः' A. C., 'हसितामितकलानि-
धयः' B.

संसारसारसारस्वत^१स्वतःप्रकाशभासमानासमानवा-
 ब्रह्माणो^२ ब्राह्मणाश्चतुरुदधिमेखलाखेलदुच्छृङ्खल-
 कीर्तिनर्तकीकाः । सकलकलाविलासभाजनभाजः^३
 सभाजना भ्राजन्ते ।

इति तृतीयस्तवके राजदर्शनं नाम प्रथमं कुसुमम् ॥ १ ॥

सारस्वतः वाङ्मयः । समाना मानसहिता । वागेव ब्रह्मा(भूः)
 वेदः । प्रमाणत्वात् । ब्राह्मणः (णाः) तत्त्व [ज्ञाः ?] । चतुरुदधयः
 मेखला यस्येति सकला पृथ्वीत्यर्थः । उच्छृङ्खलं उद्धतम् ।

सकलकलाविलासभाजनानां जनानां अपि । सभाजनभाजः
 पूजाभाजः । 'सभाजृ याचनपूजनयोः ।' सभाजनाः सदस्याः ।

इति तृतीये प्रथमं कुसुमम् ॥ १ ॥

१ 'स्वरविकाशभासमाना' B. २ 'वाग्ब्रह्माश्चतुरुदधि' B.
 ३ 'विलासभाजनसभाजनसभाजनभाज इव भ्राजन्ते' B.

देवस्योपासनावासनाशंसनाकृष्टाः सत्त्वरा गत्वरा
अपि वयं प्रलम्बविलम्बभाजो यद्भूम भूमहेन्द्रस्तत्र
हेतुमाकर्णयतु^१ । अक्षामद्राक्षामण्डपमण्डितस्य पचे-
लिमफलास्वादमोदमानजानपदस्य विकसदमलकुसु-
मसमूहसौरभ्यलुभ्यदलिकुलकलितललितक्रीडस्याक्री-
डस्य मध्ये चलदलतमालतलशिलातलकलितनिच्छद^२-
पद्मासनम् । अनिश्वासनासाग्रजाग्रन्नेत्रत्रिभागम् ।

देवस्य उपासना उपसेवनाऽभिप्रायेण या आशंसना आश्री-
र्वाद्सुतिः तथा कृष्टाः । सत्त्वराः ससम्भ्रमाः । गत्वराः गमनशीलाः ।
प्रलम्बं विलम्बः अति कालक्षेपः ।

अक्षामः अक्षीणः । द्राक्षा मृद्वीका लताभेदः । पचेलिमं स्वयं
यकम् । सौरभं सुगन्धिता । लुभ्यन्तः लोभवन्तः । ललितक्रीडनस्य
आक्रीडोद्यानस्य । चलदलः अश्रुत्यतरुः । निच्छद निष्कपटम् ।
पद्मासनं पद्माख्यं आसनम् । तथा चोक्तम्—

‘वामोरूपरि दक्षिणं हि चरणं संस्थाप्य वामं तथा
दक्षोरूपरि तस्य बन्धनविधिं कृत्वा कराभ्यां वृद्धम् ।
तत्पृष्ठे हृदये निधाय चिबुकं नाभाग्रमालोकये-
देतद्वाधिविकारनाशनकरं पद्मासनं प्रोच्यते ॥’

अनिश्वासः निश्वासहीनः ।

१ ‘हेतुमाकर्णयतु’ B.

२ ‘विकसदसम’ B.

३ ‘निच्छदपद्मासनं । निश्वासनिःस्वनासाग्र’ D.

१ 'निःस्यन्दमानमदोदबिन्दुपानपीनचकोरचयरचितप-
रिचयकाषायसिचयम् । २ रागादि(रि ?)दारिज्ञाना-
सिचयम् । निखिलोपनिषन्निषसमानसम्' । परमहंस-
संसद्वतंसम् । ३ 'दुरतिक्रमदुरिताक्रमव्याधिबाध्यमान-
जगदगदङ्कारम् । निर्विकारम्' । संश्लिष्टमष्टसिद्धिभिः ।

* निःस्यन्दः निःस्यलः । निःस्यन्दमानः संस्रवमयः । सम्मदोदबिन्दुः
आनन्दजनितवाष्पजलबिन्दुः, तस्य पानेन पीनः दृढाङ्गः । काषायं
कषायेण रक्तम् । सिचयं वस्त्रम् ।

रागः एव अरयः तेषां दारो दारणशीलः ज्ञानमेव असिचयः
खड्गसमूहो यस्य तं तथा । उपनिषत् [अ ?] द्वैतवादिवेदकाण्डः ।
निषसं आमक्तम् ।

परमहंसाः तत्त्वज्ञानिनः तेषां संसत् गोष्ठी तद्वतंसं तन्मण्डनम् ।
दुरतिक्रमं दुर्निरस्यं यत् दुरितं पापं तन्मध्ये आक्रमः
आक्रान्तिः पौडा स एव व्याधिः तेन बाध्यमानं यत् जगत्
तस्य अगदङ्कारं वैद्यम् ।

अष्टसिद्धिभिः अणिमादिभिः ।

१ 'निःस्यन्दमानसम्मदोदबिन्दु' A. २ 'चयचरितपरिचयम्' B.

३ 'रागारिदारि' A. ४ 'मनसम्' B.

५ 'दुरितोद्दामव्याधि' B.

६ 'निर्विकर्म । संश्लिष्टमिष्टसिद्धिभिः' B.

* मूलग्रन्थे 'निःस्यन्द' इति शब्दो न दृश्यते ।

अमत्रं मन्त्राणाम् । मित्रं मैत्र्याः । शरणं करुणायाः ।
 मन्दिरं मुदितायाः । सपक्षमुपेक्षायाः । श्लेचं क्षमायाः ।
 कोषं सन्तोषस्य । शैलं शीलसलिलस्य । सत्यात्रं
 पवित्रि(त्र)तायाः । सौधं शुद्धबुद्धेः^१ । आधारं धीर-
 तायाः । गुरुं गुरुतायाः । प्रासादं प्रसादस्य । निदानं
 चिदानन्दसम्पदः^२ । आश्रयं श्रेयसः । तपसोऽप्युपास-
 नीयम् । परमस्य^३ शमस्यापि सम्यगनुगम्यम् । योग-
 स्याप्यनुयोगयोग्यम् । अज्ञाया अपि अज्ञेयम् ।
 अस्पृष्टं दुष्टतया । अन[व]गूढं मूढतया । निरस्तं

अमत्रं पात्रम् ।

मैत्री सौहार्दम् ।

मुदा मदा अनिन्दि(आनन्द ?)ता ।

उपेक्षा सर्वत्र औदास्यम् ।

क्षमा तितिक्षा ।

सन्तोषः दुःखादनुद्वेगः ।

शीलं सद्गुणम् ।

चिदानन्दसम्पदां ब्रह्मानन्दातिरेकाणाम् ।

१ 'शीलशालस्य' B.

२ 'पात्रं पवित्रतायाः' B.

३ 'शुद्धेः । आधानं' B.

४ 'सम्पदाम्' B.

५ 'परमस्य' B. पुस्तके नास्ति .

६ 'स्फुट(अस्पृष्ट)मद्विष्टतया' B.

नास्तिकतया । वञ्चितं कुचिन्तया^१ । दूरीकृतं दुरितैः ।
 अगृहीतं प्रतिग्रहैः^२ । अवज्ञातमज्ञानेन । अनङ्गीकृत-
 मनङ्गेन । क्षिप्तं हृत्तया । उत्सारितं मात्सर्येण ।
^३अनिषेवितं विषयैः । अलब्धं लुब्धतया । वर्जितमनार्ज-
 वेन । अशीलितं दुःशीलतया । ^४निर्वासितं दुर्वास-
 नाभिः । अकलितं कलिना । महिलामहिलाला^५मिव
 परिहरन्तम् । महामन्त्रिणां पा(प?)वनाभ्याससुघटित-

नास्तिकः वेदाप्रामाण्यवादी ।

उत्सारितं दूरीकृतम् ।

विषयेण इन्द्रियसुखेन ।

अनार्जवेन कौटिल्येन ।

अशीलितं असमाहितम् । दुःशीलता दुःखभावता दुश्चरित्रता
 तथा । तथा च—

‘शीलं स्वभावे सदृत्ते ।’ इत्यमरः ।

महिलां अथम् । अहिलाला सर्पमुखोत्सिप्तक्लेदः ।

पा(प?)वनाभ्यासः प्राणायामः, तेन सुघटिताः सन्धयः यत्र
 एवंभूतं विग्रहं शरीरं यस्य ।

१ ‘कुण्ठतया’ B.

२ ‘प्रतिग्रहेण’ B.

३ ‘अनिषेवितं’ B.

४ ‘दुर्वासितं’ B.

५ ‘महिलाभा(ला)मिव’ B.

सन्धिविग्रहम् । कामनया वर्जितमपि न कामनया-
वर्जितम् । निष्कोपचयमप्यनिष्कोपचयम् । प्रस्फुटमह-
समप्यस्फुटमहसम्^१ । न तापकारिणमप्यनतापकारि-
णम् । गिरावनप्रियं गिरावनप्रियम् । ^२पुरुषमपु(प)रुषम-
द्राक्ष्म । ^३लक्ष्मभिरभिनववैरभवैरसमानं भासमानम् ।

विरोधाभासमाह । कामनयेति । कामनया वाञ्छया । अवि-
रोधे न कामनये कामशास्त्रे आवर्जितं आसक्तम् ।

निष्कोपचयं निर्गतकोपचयम् । अनिष्कोपचयं न विद्यते
निष्कल्प धनस्य उपचयः सञ्चयः यस्मेति तम् ।

[अ?]स्फुटम् । अहसं हासहीनम् ।

नताः अपकारिणः यस्मात् तम् । न तापकारिणं न सन्ताप-
कारकं च ।

गिरि(रा?)वाणाम्(ण्या?) । वनप्रियं कौकिलमिव । गिरौ
पर्वते । अनप्रियं नाप्रीतिधरं च ।

पुरुषमपरुषं अपगतक्रोधम् ।

लक्ष्मिभिः लक्ष्णैः । असमानं न विद्यते समानः यस्य तम् ।

१ 'स्फुटमहसं संस्फुटमहसम्' B.

२ 'न तापकारिणं नतापकारिणम्' B.

३ 'पुरुषमपरुषमपरुषमद्राक्षं' B.

४ 'लक्ष्मिभिरभिमतैरसमानं' B.

१ अथाभ्युत्थानवेलालीलायितानन्तरं बद्धाञ्जलिर्निर-
वद्यां २ गद्यपद्यमयीमयमुदाजहार भारतीम् ।

यथा:—

जन्तुजे मम शशिप्रभासिते
भासितेशमुकटे मदानवे ।
दानवेन्द्ररिपुपादनिर्गते
निर्गतेर्भव भवाब्धिपारदा ॥

पारदावदातवौचिनिचयशालितास्तोकलोकमले ।

३ कमलेशयकमण्डलुमण्डला(ना?)यमानपानौयधाराव-

अभ्युत्थानवेला परमेश्वरोपस्थानकालः, तत्र लीलायितं
प्रदक्षिणादिस्थापारः । उदाजहार उवाच ।

हे शशिप्रभासिते ! चन्द्रकान्तिवत् शुक्ले ! हे सदा नवे !
नूतने ! अथवा मद्भिः आ नूयते स्तूयते या सा सदानवा । निर्गतेः
गतिहीनस्य ।

पारदः रसः तद्वत् अवदातो विशदः । अस्तोकं अनल्पं ।
लोकमलं लोकानां पापम् ।

कमलेशयः ब्रह्मा । मण्डला(ना?)यमानं भूषावदाचरत् ।
अवधूता जिता नवसुधा यथा सा तथा ।

१ 'अथ दृक्पातवेलालीलामि(यि)तानन्तरं' B.

२ 'निरवद्यगद्य' B. ३ 'कमण्डलुतायमानपानौय' B.

धूतनवसुधे । 'वसुधेश्वरभगौरथपथवर्तमानजलकल्लोल-
मिलड्डिण्डीरपिण्डविडम्बितहरमनोरमतमहासे' ।
महासेनजननि । जननिकरनरकहारिवारिपूरपूरितचि-
भुवनभवने । 'भवनेत्रानलकीलकवलितबालेन्दुपालनो-
चितपयःप्रदानकुशले । कुशलेखाङ्कितसमीपावने । पाव-
नेन्द्रिरमन्दिरारविन्दसुन्दरमेदुरापे । दुरापेश्वरशिर-

वसुधेश्वरेति । विडम्बितः सदृशीकृतः हरस्य मनोरमः हामः
थयेति सा तथा ।

महासेनः कार्तिकेयः तस्य हे जननि ! मातः ! । तस्य षाण्मा-
तुरतया गङ्गा माता ।

जनानां निकरः समूहः । त्रिभुवनमेव भवनम् ।

भवस्य शिवस्य नेत्रानलकीला नयनाग्निज्वाला तथा कवलितः
पद्मः ।

कुशानां लेखया श्रेण्या अञ्चिता पूजिता समीपावनिः निकट-
भूमिः अस्याः सा तथा

पावनं पवित्रम् । इन्द्रिन्द्रिरः भ्रमरः तस्य मन्दिरं आश्रयः
यत् अरविन्दं पद्मं तेन मेदुराः स्निग्धाः आपः अस्याः इति ।
अच् समामान्तः । ततः कर्णधारयः ।

दुरापं दुर्लभम् । परमगौरवः अत्यन्तादरः ।

१ 'पथप्रवर्तमान' B.

२ 'मनोरमहासे' B.

३ 'नेत्राम(न)लकील' A., 'नेत्रानलकीला' B.

सञ्चारसञ्जातपरमगौरवे । 'गौरवेशविशेषप्रभाविनि-
न्दितशारदजलदे' । जलदेवतावगाहनशुभितसितच्छ-
दनिवहभासमाने । समानेकप्रदेशसञ्चारिहरिणाप्रा-
रब्धकेलिसङ्गरे । 'सङ्गरेचिततटनिषसामुनिजनाकर्ण्य-
मानमनोरमारवे । मारवेदनानभिज्ञवैखानसावचित-
सारसवने । सवनेज्यमानादिपुरुषवक्षःस्थलस्थायिकौ'^१-

गौरवेशः शुक्लवेशः । शारदः शरत्कालीनः ।

जलदेवता वरुणलोकः । मितच्छदं पद्मम् । निवहः समूहः ।
भासमाने शोभमाने ।

समः अनिन्दोन्नतः यः अनेकप्रदेशः तत्र सञ्चारौ भ्रमणशीलः ।
केलिसङ्गरः केलियुद्धम् ।

सङ्गरेचितः सङ्गवर्जितः । मनोरमः आरवः शब्दः ।

मारवेदना कामजनितपीडा तदनभिज्ञः यः वैखानसः वान-
प्रस्थः तैः (तेन?) अवचितं गृहीतं सारसवनं पद्मवनं यस्याः
सा तथा ।

सवनं यज्ञः तत्र दज्यमानः पूज्यमानः यः आदिपुरुषः
श्रीकृष्णः । प्रभासमूहवत् सिते शुक्ले ।

१ 'गौरवेशविशेष' B. २ 'शारदविमलजलदे' B.

३ 'निष्पन्न(घस?)' B. ४ 'शाचि' B.

स्तुभप्रभासमूहसिते । हसितेश्वरशिरोवर्त्तिश्रीतद्युति-
केतकौकलिके । कलिकेलिभवनभवनगरदाहोद्गुरधर्मा-
नलप्रभवारणे । वारणेन्द्रावगाह्यमानघनरसे । नर-
श्रेमुषीसमुदयागोचरहरमौलिमालतीमालाभ्रमकरे ।
मकरेश्वरपृष्ठाधिष्ठायिचरणकिसलये^१ । सलयेन्द्रादि-
वृन्दारकवृन्दविधौयमानयज्ञे । नयज्ञेश्वरभार्गवाङ्गिरस-

हसितः उपहसितः सदृशोक्तः इति यावत् । शीतद्युतिरेव
केतकौकलिका इति रूपकम् ।

कलेः कलिनाम्नो युगस्य यत् केलिभवनं विलासमन्दिरं भवः
एव नगरं तस्य दाहे उद्गुरः समर्थः धर्मः एव अनलः वक्तिः
तस्य प्रभवः उत्पत्तिस्थानं एवंभूता अरणिः दाहभेदः ।

वारणेन्द्रः ऐरावणः । घनं निविडं यत् रसम् ।

नराणां श्रेमुषी तस्याः समुदयः । भ्रमकरः भ्रान्तिजनकः ।
पचाद्यच् ।

मकरेश्वरः मकरश्रेष्ठः । चरणकिसलयः अङ्घ्रिपङ्कजः ।

सलयः सविनाशः । वृन्दारकाः देवाः । विधौयमानयज्ञे ।

नयज्ञाः नीतिविदः । भार्गवः शुकः । आङ्गिरसः वृहस्पतिः ।
वाङ्मनसेति 'अचतुर—' पू । ४ । ७७ इत्यत्र निपातितम् ।
प्रभावः महत्त्वम् ।

१ 'सेमुखी (श्रेमुषी)' B.

२ 'पृष्ठापितचरणकिसलये' B.

वाङ्मनमागोचरप्रभावे । 'प्रभावेश्माभृतरश्मिमण्डला-
 स्नावनसुरसे' । सुरसेव्यमानसैकतसन्निधाने । निधा-
 नेश्वरशैलशिरोविहितरङ्गे । तरङ्गेरितनौरजोदरकुञ्ज-
 गुञ्जद्वमरे । 'भ्रमरेणुहरणप्रवीणाभःसम्भारसम्भा-
 विते । भावितेश्वरप्रलम्बजटाकलापे । कलापे-
 शलस्वर्वासिविलासिनोजनघनजघनावरुद्धमुग्धप्रवाहा-

प्रभावेश्म रोचिषां स्थानं यत् अमृतरश्मिमण्डलं तदास्नावने
 सेचने सु शोभनः रसः जलं यस्याः सा तथा ।

सुरैः सेव्यमानः सैकतं सकतामथः देशः तस्य सन्निधानं
 निकटो यस्याः ।

निधानेश्वरशैलः कैलासः तस्य शिरसि शृङ्गे विहितः रङ्गः
 खेलनं यथा सा तथा ।

तरङ्गैः ईरितः प्रेरितः ।

भ्रमरेणुः भ्रान्तिज्ञानमेव रेणुः धूलिः ।

भावितः प्राप्तः । प्रलम्बः लम्बमानः । कलापः समूहः ।

कलापेशलः कलाकुशलः । स्वर्वासौ देवः । (अभ्रः शोभनः)
 चिविष्टपविटपौ कल्पवृक्षः ।

१ 'वेश्मामितरश्मि' B. २ 'सरसे । सरसेव्यमान' B.

३ 'प्रवीणार्णःसम्भार' B.

कृष्टत्रिविष्टपविटपिप्रसूनधवलिते । वलितेजोहारि-
हरिवामपादप्रहार भिदुरब्रह्माण्डमण्डपमध्यराजनै^१-
कस्तम्भायमानमहाप्रवाहशोभितजगदीक्षिते । दौक्षि-
तेषितलोकप्रदानपटुतटनिविष्टसन्तुष्टनैष्ठिकगोष्ठीस्त^२-
वाविर्भावितवासवे । ^३वासवेतसनिकुञ्जनिघण्टकिन्नर-
मिथुनोपगौयमाने । ^४यमानेकमदविनाशनोद्भुरतरवा-

बलेः असुरराजस्य तेजोहारौ यः हरिः । भिदुरः स्वयं
दौर्घ्यमाणः । राजतः रजतसम्बन्धी यः एकस्तम्भः तद्वत् आचरन् ।
जगदीक्षिते जगद्भिः वीक्षिते कृष्टे ।

दौक्षितानां यज्ञप्राप्तदौचाणां ईषितलोकः स्वर्गादि तस्य
प्रदानं तत्र पटुः । वासवविशेषणम् । नैष्ठिकः निष्ठावान् मुनिजना-
दिरित्यर्थः । वासवः इन्द्रः ।

वासः वसतिरूपः यः वेतसनिकुञ्जः वेत्तलतागृहम् । उपगौय-
माने स्तूयमाने ।

यमस्य अधिकमदः गर्वः । वारिधारां धारयतीति धारिणी
अम्भः । (?) ततः पचाद्यच् ।

१ 'राजमानैकस्तम्भसमानमहा' B.

२ 'नैष्ठिकस्तवाविर्भूत' B.

३ 'वासवेदीवसन्निकुञ्ज' B.

४ 'यमानेकपमद' B.

रिधाराधारे^१ । राधारेवतीपतिसमाराधितकलिन्द-
कन्यापरिरम्भणावाप्तहरिहरकायशोभे । यशोभेशप्र-
काशनाशितदुरितान्धकारविसरे । विसरेखायमान-
हरशिरश्चन्द्रचुम्बनपटुचटुलचक्रवाकचक्रवालवाचाल^२-
जलव्यतिकरोद्धृतसगरपार्थिवकुले । बकुलेन्द्रद्रुमादि-
द्रुमच्छायानिषसुरङ्गकुलकवलीक्रियमाणतौरकलमे ।
^३कलमेखलानिनादानुवादिराजहंसरसितोल्लसितवि^४-

राधारेवतीपती कृष्णवलभद्रौ । कलिन्दकन्या यमुना तस्याः
परिरम्भणं आलिङ्गनम् ।

यशो यशः । भेषः चन्द्रः । दुरितमेव अन्धकारविसरः तमःपटलः ।
विसरेखायमाणः मृणाललतेव आचरन् । चटुलः चपलः ।
चक्रवालः समूहः । व्यतिकरः सम्पर्कः । मगरान्धः पार्थिवस्य
राज्ञः । कुलं वंशः ।

इन्द्रद्रुमः वृचभेदः । सुरङ्गकुलं हरिणवृन्दं तेन कवलीक्रिय-
माणः ग्रस्यमानः । कलमः धान्यभेदः ।

कलः अव्यक्तमधुरः । मेखला काञ्ची तस्याः निनादानुवादौ
शब्दानुकारौ । रसितं शब्दः । विपुलं महत् । पुलिनमेव जघनः
यस्याः इति । 'शेषात् विभाषा' ५ । ४ । १५४ इति कप् ।

१ 'वारिधाराध(धा)रे' B. २ 'चक्रवाके । चक्रवाल' B.

३ 'मेखलानुनादानुवादि' A. C. , 'मेखलानिनादानुवादि' B.

४ 'रसितोद्भासित' B.

पुलपुलिनजघनके । घनकेतकौवनपवनान्दोलितनी-
लोत्पलकुन्तले । कुन्तलेलिहानभौषणसमरार्णवसन्त-
रणप्रवीणदेवव्रतनिपौतकुचकलश्रे । कलश्रेवालमञ्जरी-
ग्रासलालसतिमिनिकरविराजमानप्रवाहभूषितमदन-
दहनमस्ते^१ ।

नमस्ते महोर्मोजिताहौनभोगे
नभोगेयकीर्त्तं नमद्विप्रसिद्धे ।
प्रसिद्धेऽस्तु गङ्गे मुदे तेऽम्बुधारा^२
बुधाराधिते दत्तसन्तानभोगे ॥ १ ॥

घनं निविडम् । नीलोत्पलान्येव कुन्तलाः ।

कुन्ताः एव लेलिहानाः सर्पाः । देवव्रतः भौष्णः ।

कलं शोभनं शैवालम् । तिमिः जलजन्तुभेदः । मदनदहनः
शिवः । मस्तं मस्तकम् ।

अहौनः शेषनागः तस्य भोगः देहः । नभसि गेया कीर्त्तिर-
स्येति । नमन्तः विप्राः सिद्धाश्च यत्र । मुदे हर्षाय ते तव
अम्बुधारा अस्तु । हे बुधाराधिते ! पण्डिताराधे ! । दत्तः सन्तानः
वंशः भोगः सुखं च यथा ॥

१ 'मस्तके नमस्ते नमस्ते' ।

२ 'नेन्दुधारे' B.

नभोगे 'खलाशीविषातङ्कवौशः
 कवौशस्तवेमं स्तवं व्याततान ॥
 ततानन्तकीर्तिः कलाभाजनानां
 जनानां शिरोदाम देवेश्वरोपि ॥ २ ॥
 इत्यभिधाय विरराम ॥

इति तृतीयस्तवके गङ्गास्तुतिर्नाम द्वितीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

नभसि गच्छतीति हे नभोगे ! खलाः एव आग्नीविषाः सर्पाः
 तेभ्यः यः आतङ्कः भयं तत्र वौशः गरुडः । कवौशः कवौश्वरः ।
 व्याततान विस्तारयामास ।

तता विसृता अनन्ता कीर्तिरस्येति । कलाभाजनानां कला-
 पात्राणां शिरोदाम श्रेष्ठः इत्यर्थः । देवेश्वरः इन्द्रः । अथ च
 देवेश्वरनामा कविः ।

इति तृतीये द्वितीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

१ 'खलाशीविषातङ्कनिष्कवौशः' A. C.

२ 'तृतीयकथास्तवके' B.

अथ विहितस्तवस्य भ्रूसंज्ञया पुरुहताज्ञयेवाहताः
 सविनयमुचितोपचितामेतां वाचमवोचाम ॥ नमः
 'कमलाकामुकानुकारावतरणोभ्यः श्रीचरणोभ्यः । सम्प्रति
 प्रसादप्रासादतः 'संसारगु(म?)रुमरौचिकावौचिका-
 मृषातृषापगमभाजः 'सुधासागरमध्यमध्यगमाम ।
 एतर्हि बर्हिवाहनः कृतात्मसंवाहनः' ज्ञानदर्पणः

भ्रूसंज्ञया भूसूचनया । पुरुहताज्ञया इव आहताः इन्द्राज्ञयेव
 आज्ञानिताः । उचितोपचितां उचिता योग्या उपचिता प्रमेय-
 वज्जला । उपचितोपचितेति पाठे उपचिता पूजिता ।

कमलाकामुकः कृष्णः तदवतारस्वरूपेभ्यः ।

प्रसादः प्रसन्नता तस्य प्रासादः गृहम् । मरुः निर्जलस्थानम् ।
 मरौचिकावौचिका मृगहृषणा । मृषा वृथा । तृषा पिपासा
 तस्याः अपगमः क्षयः । अगाधमध्यं अतलस्थानम् । अगमाम
 प्राप्ताःसः ।

सत्सङ्गादत्यन्तसुखावाप्तौ वृद्धसम्वादमाह । एतर्हित्यादि ।
 एतर्हि एतादृशि काले । बर्हिवाहनः कार्तिकेयः । कृतं आत्मनः
 संवाहनं प्रुश्रूषा येन स तथा । ज्ञानमेव दर्पणः अनुप्रकाशः

१ 'कामुकावतरणोभ्यः' B.

२ 'गुरुमरुमरौचिका' B.

३ 'सा(सी?)धुसागरमगाधमध्य' B.

४ 'कृतात्मसंवाहनः' B., 'कृतात्मसंवाहनाज्ञान' A. C.

कृतनिजापणः सद्यो याज्ञवल्क्यवाक्यमाग्निश्रिये^१
 निःश्रेयसश्रेयसं । अधुना धुनाना पापानि सुरधुन्य-
 ध्वनीनतामयासीत् । अतोऽस्माकं न भविता भविता ।
 २ भगवन्भवन्मुखसुखावलोकनादुत्सारितातुच्छकृच्छ्रो-
 च्छ्रायनिकायस्य कायस्य फलमविकलमवापाम् ।
 भवानेको ३ भवानेकोपपातकव्रातकलभकूलनिराकुल-

यस्य । कृतं निजस्य आत्मनः अर्पणं अर्थात् गुरौ याज्ञवल्क्ये येन
 स तथा । आग्निश्रिये अश्रितवान् । निःश्रेयसश्रिये मोक्षात्मका-
 नन्दसम्पदे । मत्सङ्गादत्यन्तदुःखध्वंसेन परमानन्दाधिगमो भवतीति
 यदा ज्ञातवान् तदैव याज्ञवल्क्यादोष्यात्मवचनं (?) जयाह इत्यर्थः ।

विनयपुरःसरमाह । अधुनेति । धुनाना कल्पयन्ती सुरधुनो
 गङ्गा । अध्वनीनतां पान्यभावम् ।

भविता संसारित्वम् । न भविता न भविष्यति ।

उत्सारितः दूरीकृतः । अतुच्छः महान् । कृच्छ्रोच्छ्रायनिकायः
 दुःखोद्रेकसमूहः यस्य स तथा । अवापाम प्राप्ताः स्म ।

एकः श्रेष्ठः । भवान् एकः त्वमेकः । भवस्य संसारस्य अनेकं
 बहलम् । उपपातकं गोवधादि । व्रातः समूहः । कलभः

१ 'वाक्यैक्यमाग्निश्रिये निःश्रेयसश्रिये' B.

२ 'सुरधुनीहाध्व' B.

३ 'भविता भविता' B.

४ 'सुखावलोकनादनुच्छातिच्छ्रोच्छ्रायनिकायस्य फल' B.

५ 'शतकलभकुलकवलनकठोर' B.

कवलनकठोरकण्ठीरवः । भवदागमनप्रसङ्गो^१ गङ्गा-
प्रवाह इवाच प्रायेण प्रावर्त्तत । युष्मद्विजयव्याजेन
राजीवजन्मा^२ सन्मार्गोपदेशायस्मै समाजिहीते स्म ।
उन्निद्रश्चन्द्रो वाऽऽगत्य धरणीसरणीरमृतसारणीभिर-
भिषिषेच^३ । किं बहुना । भवादृशां दर्शनमेव दारुण-
दुरितदारणम्^४ । सम्भाषणमेव निखिलोपनिषन्निषेव-

करिशावकः । निराकुलकवलनं यथेष्टयासः । कठोरः निष्ठुराङ्गः ।
कण्ठीरवः सिंहः ।

प्रायेण वाङ्मलेन ।

विजयव्याजेन प्रस्थानच्छलेन । राजीवजन्मा ब्रह्मा । सन्मार्गस्य
सत्यधस्य । उपदेशाय प्रदर्शनाय । अस्मै प्रस्तुतदेशाय । प्रा (समा ?)
जिहीते स्म प्रस्थितवान् ।

उन्निद्रः उदितः । सरणी पदवी । अमृतसारणीभिः पीयूष-
नालिकाभिः । सारणी धरा वा । अभिषिञ्चति । 'षिचिर्
चरणे' इति । इदन्तवान्नुम् ।

उपनिषद् वेदभेदः ।

१ 'प्रसङ्गाद्गङ्गाप्रवाह इह प्रावर्त्तत' B.

२ 'राजवन्मानसंका(मा ?)र्गोपदेशाय देशायस्मै' (?) B.

३ 'रभिषिञ्चति' B., 'रभिषिषिञ्च' D.

४ 'दारुणम्' B.

णाम् । स्पर्श एव स्पर्शाश्मलाभः । शुश्रूषैव ब्रह्मशुश्रूषा ।
 सन्निधानमेव^१ सन्निधानम् । समाराधनमेव धनम् ।
 तदद्य निरवद्यं दिनम् । तिथिरतिथिः श्रेयान्मूर्तः सम-
 पद्यत । मातापितृभ्योः पवित्रोऽन्वयः प्रतिष्ठानिष्ठामवाप ।
 नित्यकृत्यानि^२ कृतकृत्यानि । नित्याभ्युदयभाजो वयम् ।
 यद्यपि कृपामृतस्पृशा दृशा मृशं कृताः कृतार्थास्तथापि
 वाचालता वाचालताकाण्डमकाण्डं ताण्डवयति ।
 भगवन् ! परित्यागादकृशक्लेशः कतमो देशः कृतः ।
 स्वच्छन्दमागच्छद्भिरच्छधीभिः के के वाऽऽश्रमा गतश्रमा

तत् स्पर्शाश्म यस्य स्पर्शनं सर्व्वे धातवः हिरण्ययतां प्रयान्ति ।
 तव शुश्रूषा सेवा ब्रह्मशुश्रूषा विधातुः निषेवणम्, वेद-
 श्रवणेच्छा वा ।

सन्निधानं सान्निध्यं, प्रशस्तधनं च ।

श्रवणः वंशः । प्रतिष्ठा महत्त्वं तस्य निष्ठा काष्ठा ।

वाचालता सुखरता । वाचालताकाण्डं वाग्लतानालम् ।

‘टापं चापि हलन्तानां चुधा वाचा दिशा गिरा ।’ इति ।

अकाण्डं अकस्मात् । ताण्डवयति नर्त्तयति ।

अच्छधीभिः निर्मालज्ञानैः । विश्रमात् निवसनात् ।

१ ‘सन्निधानं स’ B.

२ ‘श्रेयान्मूर्तः सुसुहृत्तः’ B.

३ ‘कृतकृत्या नित्या’ B.

विश्रमादक्रियन्त । क्वचिदुल्लाघापघनता घनतामात-
नोति बहुश्रेयसाम्^१ । अत्र पवित्रचरित्रैरयं कियन्ति
दिनानि यावदावसथः सनाथः^२ क्रियते । कियन्त्य-
हानि^३ पुण्यहानिरहितैरिहातिवाहनौयानि मान-
नौयैः । क्व वा यियासाऽऽयासातिशयदायिनी । भगवन्तः
कियन्तः श्रीमतामन्तिके ज्ञानामृतस्नातकाः^४ प्रति-
निवसन्ति । निषिद्धविरुद्धजनाधिकरणं किमधिकरणं

क्वचित् प्रश्ने । उल्लाघः निर्गतः गदात् । अपघनं अङ्गम् ।
घनतां नैविद्यम् ।

आवसथः आवासः ।

अतिवाहनौयानि प्रापणीयानि ।

यियासा गमनेच्छा । आयासातिशयदायिनी अतिशयखेद-
कारिणी ।

ज्ञानं एव अमृतं जलं तेन स्नाताः एव स्नातकाः । स्वार्थं
कः । स्नातकाः त्रिसन्ध्यस्नायिनः व्रतिनः । तथा च— 'स्नातकस्वा-
ङ्गतम्रतो ।' कति कियन्तः । सन्तः साधवः ।

विरुद्धजनः नास्तिकलोकः । अधिकरणं अधिकारः, अधि-

१ 'घनतामातनोति । अत्र' B. २ 'सनाथीक्रियते' B.

३ 'कियन्त्यहानि वा पुण्य' B.

४ 'मृतस्नातकाः स्नातकाः कति प्रतिवसन्ति सन्निधौ' B.

व्याख्यायते विख्यातव्यातिवादैः श्रीपादैः । किञ्चित्सङ्ख्याः
 सङ्ख्यावन्तः श्रीत्रिधाः श्रोतारः । प्रशस्तसमस्त-
 पुस्तकसङ्ग्रहोऽस्ति न समस्ति वा । सन्ध्यासात्रागेव
 गेयचरितैरधिजगे खगेन्द्रवाहनावाहनाऽमलमतिभिः ।
 उत सन्ध्यास्य 'गुणराशिभिः प्रथमाश्रमादेव देवता-
 वतारैः सन्ध्यास्तम् । अथ' पृथुलश्रमाद्वितीयाश्रमात् ।
 विश्वाभयदानदक्षदक्षिणहस्तानां सन्ध्यास्तानां काको-
 दरनाथकोदरसुप्तदामोदरदृढाश्लेषोक्तासितरमास्यानि

करणधन्यश्च । ख्यातिवादैः ख्यातिपञ्चकवादिभिः । प्रसिद्धैर्वा ।
 श्रीपादैः कृतसन्ध्यासैः ।

सङ्ख्यावन्तः पण्डिताः । श्रीत्रिधाः वेदसुताः ।

न समस्ति न सन्ध्यास्तम् अस्ति ।

गेयचरितैः प्रशस्तचरितैः । अधिजगे पठितम् । खगेन्द्रवाहनः
 कृष्णः । आवाहनं तत्सपर्या ।

उत पचान्तरे । सन्ध्यास्य सन्ध्यासं कृत्वा । प्रथमाश्रमात्
 [ब्रह्मचर्यात् ?] ।

द्वितीयाश्रमात् गार्हस्थ्ये । प्रभृतश्रमात् महाखेदात् ।

काकोदरः सर्पः तस्य नाथकः शेषनागः । उदरशब्देनाच

कति चातुर्मास्यानि । सम्प्रति निःप्रतिमप्रज्ञवज्जात-
सुरगुरवः श्रीगुरवः कस्मिन्नुपवर्तने वर्तन्ते । कियतो
यतौश्वराणामजनि जनितः प्रभृति विमला वर्षमाला ।
अद्य वन्द्यपादानां साधुमाधुकरौ भिक्षा पीयूषकक्षा-
मनूचानचयगृहेषु यद्दृश्यति, किमु कस्यापि भाग्य-
भाजो भवने भवनेपथ्यभूताभिख्या भविष्यत्ये-
कभिक्षा ।

गात्रमात्रमुपस्थितम् । रमा लक्ष्मीः, तस्याः आस्यं सुखम् । कति
कियत्परिमाणानि । चातुर्मास्यानि वार्षिकत्रतानि ।

उपवर्तने देशे । वर्तने जीवनोपाये ।

यतौश्वराणां सख्याश्चिञ्छेष्टानाम् । जनितः प्रभृति जन्मादितः ।
वर्षमाला वत्सरश्रेणी ।

प्रतिपद्यं मधुकराः इव प्रतिगृहं ओच्छिद्याणां यतयः यां
कामयन्ते सा माधुकरौ भिक्षा । पीयूषकक्षां अमृतसादृश्यम् ।
अनूचानाः साङ्गवेदाश्रितारः । भवने गृहे । भवनेपथ्यभूता
जगदलङ्काररूपा । प्रभृताभिख्या प्रचुरा शोभा । 'अभिख्या
नामशोभयोः' । इत्यमरः । प्रभृता भवेतिपाठे एकभिचेति
विशेषणं भिक्षायाः । एकं एकवारं भिक्षा याचनं यस्याः सा
तथेत्यर्थः ।

अन्यच्च, श्रीमतां^१ वेदान्ते वेदान्तेवासिप्रसिद्धिभिरेव
 जनो भगवन्महिमानम् । मीमांसां^२ निस्सीमां साम्प्रतं
 प्रतिपद्यामहे महेच्छानाम् । भवदुपन्यासाद्विहित-
 कणादानुवादा अक्षपादानुवर्तिन्यो विद्याः प्रसिद्ध-
 बौद्धप्रयुक्तकर्तृकर्कशशरेभ्यो न विभ्यतीत्यभ्यर्हिताः
 प्रकाममामनन्ति । साङ्ख्ये^३ त्वसङ्ख्येयसङ्ख्यावत्सङ्ख्ये मुख्य-

वेदान्ते वेदान्तदर्शने । वेद जानाति । अन्तेवासिनां गिथ्या-
 णाम् । प्रसिद्धिभिः ।

मीमांसा जैमिनिमुनिप्रोक्तशास्त्रम् । निस्सीमां निरवधि-
 भूताम् । साम्प्रतं इदानौम् । प्रतिपद्यामहे जानीमः ।

विहितः कणादस्य कणादमुनिप्रोक्तस्य वैशेषिकदर्शनस्य
 अनुवादः अनुकारः याभिः ताः तथा । न्यायममानतन्त्रं वैशेषिक-
 दर्शनमिति प्रसिद्धमेव । अक्षपादानुवर्तिन्यः विद्याः न्याय-
 शास्त्राणि । न विभ्यति न भ्रम्यन्ते इत्यतः कारणात्, अभ्यर्हिताः
 पूजिताः । अर्थान्तचैव विद्याः जनाः यथेष्टं आमनन्ति सम्यक्
 आमन्यन्ते ।

साङ्ख्ये कपिलमुनिप्रोक्ते शास्त्रे । असङ्ख्येयानां सङ्ख्यावतां

१ 'श्रीमन्तो वेदान्ते वेदायन्ते वेदान्तेवासिप्रसिद्धेरेव' B.

२ 'मीमांसामसीमां' B.

३ 'साङ्ख्येऽसङ्ख्येय' B.

तथा लिखन्ते^१ लेखैरपि युष्मादृशाः । आपातप्राञ्जल-
पातञ्जलजलधिरञ्जलिना कलितः कलितमोहारिभिः ।
गुणानां^२ साहित्यं साहित्यमादधाति धातृगुल्यानाम् ।
तत्तद्रसप्रसवित्वं कवित्वं विभर्त्ति क्रीर्त्तिमतामित्यनु-
शुश्रुम । अतएव युष्माभिरनूष्माभिषङ्गैः समं
सविस्मयाः समगंस्महीत्यभिहिते विहितयथोचितानु-

पण्डितानां, सङ्ख्यायां सम्यक् कथने गणनायां वा । मुख्यतया
श्रेष्ठतया । लेखैः देवैरपि भवन्तः लिखन्ते ।

आपातप्राञ्जलः अविचारतः अगमः । पातञ्जलं शास्त्रं
षष्ठं दर्शनं तदेव जलधिः । कलितः गृहीतः । कलितमोहा-
रिभिः । कलिजन्याज्ञानध्वंसकैः ।

साहित्यं सङ्घातः । साहित्यं काव्यादि ।

तत्तत् प्रसिद्धम् । रसप्रसवित्वं रसजनकत्वम् । कवित्वं
कर्तृ । विभर्त्ति ।

ऊष्मा गर्वः, तस्मात् यत् अभिषङ्गः अभिभवः तद्रहितैः ।
समगंस्माद्भिः सङ्गताः स्म । विहितयथोचितानुवादे दत्तोत्तरानु-
रूपप्रत्युत्तरे । सप्रसादे प्रसन्ने । प्रसादे सत्यासिनि । तदनु-

१ 'लिखन्ते युष्मादृशाः' B.

२ 'गुणसाहित्यं च साहित्यं न दधाति' B.

वाङ् 'प्रदक्षिणाचरणप्रणामादिना संप्रसादे प्रसादे
तदनु तदनुज्ञया ततस्तीव्रमात्राजिष्ण ॥

इति 'तृतीयस्तबके भगवदौरणं नाम तृतीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

तस्यानन्तरम् । तदनुज्ञया तस्याज्ञया । ततः तस्मात् स्यानात् ।
तीव्रं शीघ्रम् । मात्राजिष्ण आगताः स्म ।

इति तृतीये तृतीयं कुसुमम् ॥ २ ॥

१ 'प्रदक्षिणाचरणचरणप्रणामादिना संप्रसादे तदनुज्ञया' B.

२ 'तृतीयकथास्तबके भगवदाभाषणं नाम' B.

अथ दक्षिणेन क्षोणीपतिमार्गं भार्गवमिव परशु-
भोक्तासितम् । अमृतसम्भारमिव कुण्डलसल्लक्ष्मीकम् ।
वशिष्ठमिव वशिष्ठेष्टम् । पराशरमिव पराशयज्ञम् ।
वेदव्यासमिव वेदव्यासक्तम् । शुक्रमिवाशुकलितपर-
मार्थम् । दुर्वाससमिव दुर्वासनाशून्यम् । जमदग्नि-
मिवा^१नमदग्नितेजसम् । ^२गर्गमिव भर्गभाजम् ।

दक्षिणेन क्षोणीपतिमार्गं राजवर्त्मना दक्षिणभागे ब्राह्मण-
सुपागम्य इदं अवादिषम् इत्यन्वयः । मार्गं इति 'एनपा द्वितीया'
२।३।२१ इति द्वितीया । भार्गवं परशुरामम् । परेषां
शुभया उक्तासितम् । परशोः परश्वधस्य भा दीप्तिः तथा
उक्तासितं च ।

कुण्डलाभ्यां सन् लक्ष्मीः यस्य तं तथा । पक्षे कुण्डे लसन्तौ
लक्ष्मीः यस्य ।

वशिष्ठेष्टं जितेन्द्रियेष्टम् । पराशयज्ञं परेषां अभिप्रायत्रिदम् ।

वेदे व्यासक्तं अनुरक्तम् ।

आशु शौघं कलितपरमार्थं प्राप्ततत्त्वज्ञानम् ।

आनमदग्नितेजसं आनमत् नम्रीभूतं अग्रेरपि तेजः यतः तं
तथा ।

भर्गभाजं शिवभक्तम् ।

१ 'मिव(वा)शुकलित' B. २ 'दमदग्नितेजसम्' A.

३ 'भार्गवमिव' B.

कश्यपमिव 'वश्यपरमेन्द्रियवर्गम् । गौतममिव 'श्रौत-
मतप्रवर्त्तकम् । विश्वामित्रमिव विश्वमित्रम् । अत्रिमिव
सत्रिप्रवरम्^१ । क्रतुमिव क्रतुक्रियाकोविदम् । कुत्स-
मिव अकुत्सचरितम् । वत्समिव वत्सलम् । जावाल-
िमिव जौवालिदयालुम् । त्रयीपथप्रथमपान्यम् । तरु-
णायमानकरुणारसनिर्घासपीयूषवर्षिभिर्दृगञ्चलैरुदञ्च-

वश्यपवनेन्द्रियं स्वाधौनप्राणचक्षुरादिकम् ।

श्रौतमतं वेदहितं कर्म तस्य प्रवर्त्तकम् ।

सत्रिप्रवरं श्रौत्रियश्रेष्ठम् ।

क्रतुक्रियाकोविदं यज्ञक्रियाभिज्ञम् ।

अकुत्सं अनिन्द्यं चरितं चरित्रं यस्य तं तथा ।

वत्सलं दयालुम् ।

त्रयीपथः वेदमार्गः ।

तरुणायमानः वर्द्धमानः करुणारसनिर्घासः आनन्दाश्रुप्रवाहः
तदेव पीयूषं अमृतं तद्वर्षिभिः दृगञ्चलैः अपाङ्गैः उदञ्चयन्तं
उद्गमयन्तं चन्द्रचक्रवालं इन्दुबिम्बम् ।

१ 'वश्यपवनेन्द्रियम्' B

२ 'श्रौतमतप्रवर्त्तकम्' B.

३ 'सत्रिप्रवरम्' B.

यन्तमिव चन्द्रचक्रवालम् । ईषदुन्मिषदृशनदीधितिच्छ-
लेन स्वच्छमाशयं प्रकाशयन्तम् । उपमठपठदकुण्ड-
कण्ठवैकुण्ठभक्तविरक्तप्रव्यक्तोक्तसूक्तसंसक्तचेतसमूर्द्धरेत-
समजिह्वां 'ब्रह्मानिष्ठं' ब्राह्मणं सम्यगुपागम्य^१ एतद-
वादिष्य ॥

श्रीमन्मस्कुमंहे महेशमहसामचभवतां भवतां
विहिततीर्थसार्थसञ्चरणौ चरणौ । भवांश्च^२ चतुरान-
नोप्यनष्टश्रुतिः । पुरुषोत्तमोऽपि न मायावल्लभः ।

ईषत् अल्पं उन्मिषन्तौ प्रभासमाना दृशनदीधितिः दन्तच्छटा
तच्छलेन अर्च्छं शुभ्रं आशयं अन्तःकरणं प्रकाशयन्तम् ।

उपमठं मठसमीपे । अकुण्डः अमन्दः । वैकुण्ठभक्ताः
वैष्णवाः । विरक्ताः निर्विषाः । सूक्तं शोभनं उक्तं सूत्रादि ।
ऊर्द्धरेतसं योगिनम् । अजिह्वा [ब्रह्म]निष्ठं अद्वैतपरम् ।

[महेशमहसां]महेशस्य महः येषां ते तथा । अचभवतां
पूज्यानाम् ।

चतुराननः धाता वक्ता च । न अष्टमञ्छ्यातकर्णः । अनष्टवेदश्च ।

पुरुषोत्तमः कृष्णः, पुरुषश्रेष्ठश्च । न मायावल्लभः न लक्ष्म्याः
प्रियः । न कपटप्रियश्च ।

१ 'मजिह्वाब्रह्मनिष्ठं, टीकाकारसम्मतः पाठः ।

२ 'सुपगम्येदमवादिष्य' B. ३ 'भवांश्चतुराननो' B.

‘गिरि शोऽपि नास्थिरचितशोभः । ततो न कस्य नमस्यः ।
भवतः कलानिधेरनुपाधिरियं चातुरी, यच्चतुरचन्द्र-
कान्ताननांशुरोचितं वचनपीयूषं वर्षतीति निर-
वद्यालापपद्यामनुसरामः । एकः सातिरेकविवेकः
केषां विदुषां परिषदि न गण्यसे पुण्यश्रेमुषोकः’ ।

गिरौशः शिवः, गिरः वाण्याः ईशश्च ।

‘गिरिशो गौरिशो वापि गिरौशश्च प्रकीर्तितः ।’

इति शब्दमहासूत्रः ।

नास्थिरचितशोभः न अस्था कौकसेन रचितशोभः । न
अस्थिरा चिता शोभा यस्येति च ।

भवतः तत्र । कलानिधेः चतुःषष्टिकलानिवासस्य, अथ च
चन्द्रस्य । अनुपाधिः नैसर्गिकी । चातुरी चतुरता । इयं हि,
चतुरः दक्षः, यच्चातुरी कर्त्री । चन्द्रकान्ताननस्रवोचितं चन्द्रवत्
कान्तं यत् आननं तस्मात् स्रवणं निःसरणं तदचितम् । अथ च
चन्द्रकान्तः मणिभेदः तदाननस्रवोचितम् । वचनपीयूषं वागमृतं
वर्षति । आलापपद्यां वाक्पद्वीम् ।

सातिरेकः सातिशब्दः ।

परिषदि गोष्ठ्याम् ।

१ ‘गिरौशोऽपि’ B.

२ ‘ननाऽतिसुरोचितं’ B.

३ ‘समुखीकः’ B.

'आसीद्यास्मदीया दिदृक्षा प्रेक्षावन्तं भगवन्तं' प्रति सम्प्रति^१ सा पूर्णा । न किमप्यपेक्ष्यमपेक्षते । यदनवद्यविद्याविद्युद्युतो द्योतितमेदिनीमण्डलानामविकलां^२ कलां कलयामः कुशलतां कुशलतां दधतां श्रीमताम् । तथापि मुदा सदाचारस्वच्छा पृच्छासौ विधीयते 'भव्यमव्यवहितमव्याहृतचित्तानाम् । कच्चिदाचारचातुरौतुलितविरल^३पुरुषरत्नानामियमेव नगरी गरीयसी, सदावदातभगवद्वस्थानात्^४ । उत कुतोऽप्यागतं वतंसभूतैर्भूतलस्य । कियन्तः श्रीमतामि-

आदीया (?) अस्मदीया आद्या (?) । दिदृक्षा दर्शनेच्छा । प्रति लचीकृत्य । पूर्णापूर्णा अतिशयेन पूर्णा ।

विद्या एव विद्युतः तस्याः उद्योतः प्रकाशः । अविकलां अप्रतिहताम् । कुशलतां दर्भलताम् ।

पृच्छा प्रश्नः । भव्यं कुशलम् । अव्यवहितं व्यवधानशून्यम् । कच्चित् प्रश्ने । चिरत्नं पुरातनम् । पुरुषरत्नं पुरुषश्रेष्ठम् । वतंसभूतैः भूषणरूपैः ।

१ 'अद्य यावन्मदीया दिदृक्षा' B. २ 'भवन्तं' B.

३ 'सम्प्रति पूर्णा पूर्णालापकमपेक्षते । यद्यप्यनवद्य' B.

४ 'मविकलां कलयामः कुशलतां दद्य(घ)तां' B.

५ 'मव्यवहितचित्तानां' B.

६ 'चिरत्नं' D.

७ 'भवद्वस्थाना' B.

हाग्रहारा 'धराग्रहाराः शालिशालिनः । कश्चिद्वि-
 पश्चिद्यजमानो भवन्मनोचितो वर्त्तते कीर्तिमताम् ।
 प्रतिग्रहं प्रति ग्रहं जहति महति यत्ने महितमहि-
 मानः । गृह एव निगृहीतेन्द्रियग्रामैरव्यग्रमवस्थीयते ।
 किं वा कापि कदापि 'गम्यतेऽनवगम्यतेजोभिः ।
 कस्मिन्नप्यवसरे नरेश्वरावासं 'प्रति सम्प्रति यात्रा
 क्रियते न्यक्क्रियते वा तत्सम्बन्धः । कति प्रतिदिनं
 स्नानानि 'सम्भवन्ति शुभवन्ति । माध्यन्दिनं कर्म निर्ममे

अग्रहाराः ललाणि । धराग्रहाराः पृथ्व्याः श्रेष्ठहाररूपाः
 शालिशालिनः कलमादियुक्ताः ।

प्रतिग्रहं दानम् । प्रति लक्ष्मीकृत्य । ग्रहं ग्रहणामक्तिम् ।
 जहति त्यजन्ति । महितमहिमानः पूजितप्रभावाः ।

निगृहीतेन्द्रियग्रामैः जितेन्द्रियचयैः ।

न्यक्क्रियते दूरीक्रियते । तत्सम्बन्धः नरेश्वरावासयात्रासम्बन्धः ।

शुभवन्ति शुभयुक्तानि ।

१ 'धनाग्रहाराः' B. २ 'प्रतिग्रहं प्रतिग्रहं जहति यत्नेन' B.

३ 'गम्यतेऽगम्य' B.

४ 'प्रति यात्रा' B.

५ 'भवन्ति' B.

निर्ममेहितैः । भोजनमजनि रजनि[जानि]करनिकर^१-
निभशुभयशसाम् । उत^२ विचक्षणानां क्षणादुपरि
परिस्थितिर्भवित्रौ भोजनस्य । ^३कस्मिन् वादिगिरि-
विदारणदारुणकुलिशास्त्रे शास्त्रे मेदुरः स्फुरत्यादरो
दरोन्निद्रतामरसोदरसोदरनेचाणाम् । ^४क्वापि व्याक्रि-
यते व्याख्या । उत न व्याक्रियते किमपि । ^५प्रत्यह-
महं यथा भवदवलोकनादामोदमासादयामो^६ दया-
मोदितमनोभिः सुमनोभिस्तथा विधेयम् । इत्य-

निर्ममेहितैः कृतम् । निर्म्ममेहितैः निर्म्ममत्वचेष्टितैः ।

रजनिचरः चन्द्रः ।

भवित्रौ भविष्यति ।

कुलिशास्त्रे वज्ररूपास्त्रे । मेदुरः स्नेहनिबद्धः । दरोन्निद्रं
ईषद्विकसितं तामरसं पद्मं तस्य उदरपत्रं अन्तःस्थपत्रौ तस्याः
सोदरं सदृशं नेत्रं तेषां तेषां तथा ।

व्याक्रियते वितन्यते ।

महं उत्सवम् । आसादयामः प्राप्नुमः । दयामोदितमनोभिः
कृपाद्रहदयैः । सुमनोभिः पण्डितैः । विधेयं करणीयम् ।

१ 'रजनिजानिनिभशुभयशसाम्' B.

२ 'उत रुचितक्षणादुपरि' B.

३ 'कस्मिन् कस्मिन् वादिगिरिविदारणदारुणि शास्त्रे' B.

४ 'क्वापि न व्याक्रियते व्याख्या' B.

५ 'प्रत्यहमिह' B.

६ 'दवलोकनामासादयामो' B.

स्माकमाकर्ण्य कर्णरसायनं^१ वचनं तैरपि कपिल-
 मुनिकल्पैरनल्पजल^२धरध्वनिमधुरगम्भीरतारभारती^३-
 प्रतिशब्दमुखरितमन्दि(न्द ?)रोदरमिदमुदौरयामासे ।
 सुचिरमपरिचयवशादसाम्प्रतं^४ साम्प्रतपौर्वापर्यविपर्य-
 योद्यदकस्मादस्माभिरधीयते । तत्र पवित्रगुणगणै-
 र्दूषणग्रहणग्रहिलैर्न भाव्यं^५ भावव्यञ्जितमहित-
 महिमभिर्महाशयैः । नयनयोरमितममृतद्रवं स्ववत्तः के
 भवन्तः । अभिवाद्ये^६ दयेन्द्रिरामन्दिरायमानहृदया-

कर्णरसायनं श्रोत्राप्यायनम् । मन्दिरोदरं इति क्रिया-
 विशेषणम् । उदौरयामासे उक्तम् ।

असाम्प्रतं अयोग्यम् ।

भावव्यञ्जितमहितमहिमभिः स्वप्रकाशेनैव व्यक्तीकृतपूजित-
 महत्त्वैरित्यर्थः ।

अमितं अपरिमितम् ।

अभिवाद्ये नमस्करोमि । दयेन्द्रिरा दया एव इन्द्रिरा-
 सन्तोः । अनुश्रायितान् अगर्भितान् ।

१ 'रसायनं तैरपि' B.

२ 'रनल्पजलजलधर' B.

३ 'गम्भीरभारती' B.

४ 'दसाम्प्रतं पौर्वापर्य' B.

५ 'यत्किञ्चिदकस्मा' B.

६ 'दूषणग्रहणग्रहिलैर्भाव्यम्' B.

७ 'भाव्यं जितमहिमभि' B.

८ 'दयेन्द्रिरासनायमानहृ' B.

रविन्दान्युष्माननूष्मायितान् । सम्यगागम्यतां नितान्त-
पवित्रचरिचैः । इहोपविश्यतां दृश्यतां दधानैर्गुण-
निधानैः । सर्वतः शर्म 'स्वधर्मनिर्मलमनसां सुमनसाम् ।
कुतः कुतर्कसम्पर्करहितैरिहायातम् । 'गृहादिहागम्यते
रम्यतेजोभिः श्रीमद्भिः, उत कुतश्चिद्विपश्चिद्वरेण्यैर-
न्यतः । अत्रागमनेनायं ग्रामो गुणग्रामोचितः^१ कदा विर-
चितः परिचितकलाकलापैर्मधुरालापैः । किं नाम नाम
निकामनिर्मलमतौनाम् । विहितविद्वज्जनवृजिन-
निर्वासः^२ क्व वासः कृतः कृतज्ञैः । अयं संवसथः सनाथः
क्रियन्ति वासराणि करणीयः । किं किमधीतं
सुधीभिः । किं किञ्चन^३ पुस्तकमस्ति स्वस्तिमताम् ।

दृश्यतां मनोज्ञताम् ।

शर्म सुखम् ।

विपश्चिद्वरेण्यैः पण्डितश्रेष्ठैः ।

नाम सम्भावनायाम् । नाम संज्ञा च ।

वृजिननिर्वासः पापनिराकरणम् ।

संवसथः वासः ।

१ 'स्वधर्मकर्मनिर्मलमनसां' B.

२ 'गृहादागम्यतेऽगम्यतेजोभिस्त' B.

३ 'ग्रामोपचितः' B.

४ 'निर्वासोऽयं वासः क्व कृतः' B.

५ 'किं किं च' B.

निर्मितामितखेदच्छेदः^१ को वेदः कोविदैः पद्यते ।
 का वा शाखा विशाखानुकल्पानाम् । को देशः पेशल-
 प्रकृतीनाम् । अदृष्याः पोष्याः कति सन्ति भवताम्^२ ।
 कति भार्या आर्याणाम् । ^३बहवः पुत्राः, किं द्विजा
 एव देवकल्पानाम् । कियत्यः कन्या विश्वाधिकन्याय-
 भाजाम् । जनयित्रीजनकौ ^४जनकौतुकदायिचरितौ
 किमासाते, वसाते वा कौर्त्तिशेषपटं निष्कपटम् ।
 इयन्ति दिनानि धावदावयोः किमिति दर्शनजनिर्ना-
 जनि । ^५अयाचितं भृशं बलं शम्बलं किञ्चनाऽस्ति

शाखा वेदशाखा, काण्व-कुथुमि-माध्यन्दिनादि । विशाखः
 कार्त्तिकेयः । तदनुकल्पानां तत्सदृशानाम् ।

द्वौ वा त्रयो वा इति द्विजाः ।

जनयित्रीजनकौ मातापितरौ । आसाते विद्येते । वसाते
 परिदधाते वा । कौर्त्तिशेषः एव पटं ।

दर्शनजनिः दर्शनप्रसङ्गः ।

भृशं बलं महद्बलम्, तेजःस्वरूपम् । किञ्चन किञ्चित् ।

१ 'मितकर्मच्छेदः को वेदः कोविदैः पद्यते' B.

२ 'भवतां शुभवताम्' B.

३ 'भवतः पुत्राः किं द्विजा एक एव वा देवकल्पः' B.

४ 'जनकौ कौतुकदायिचरितौ किमावमथे वसाते' B.

५ 'अयाचिनां भृशं' B.

नास्ति वा । कथं निर्वाहो हव्यवाहोपमतीव्रतेजसां
 बोभवतीति भवभीतिजुषां विदुषाम् । नित्यं कर्म
 हर्म्य एव निर्मायते निर्मलमनोभिः । अथवा पुष्कल-
 पुष्करे^१ पुष्करिणीतटे । एकवारमाहारः सारभृतः
 प्रभृताज्यः प्राज्यव्यञ्जनो भवति भवतां द्विर्वा । प्रथमं
 सन्तर्पितनभोजनं^२ भोजनं कियत्यां वेलायां सम्यनी-
 पद्यते । अथ मैत्री धात्रीदिविषदां केन केन समम् ।
 समन्ततो विशदपदकदम्बबन्धोपसंस्कृतं^३ संस्कृतं श्रीमतां
 श्रुतमेव स्वच्छन्दममन्दच्छन्दः^४ सन्दानितनितान्तकान्त-

बोभवतीति पुनः पुनः भवति । वः युष्माकम् । भव-
 भीतिजुषां संसारौति क्त्वा भयं आप्नुवताम् ।

पुष्कलपुष्करे वहलपद्मयुक्ते ।

प्रभृताज्यः प्रचुरष्टतः । प्राज्यव्यञ्जनः । भूरितेमनः । द्विर्वा

वारद्वयम् ।

नभोजनः देवजनः । सम्यनीपद्यते भृशं सम्यन्नो भवति ।

मैत्री मित्रता । धात्रीदिविषदां ब्राह्मणानाम् । कन्दः
 खग्धरादि, रज्जुभेदश्च । सन्दानिता बद्धा । गौः वाणी, पशुश्च ।

१ 'पुष्करेषु पुष्करिणीतटेषु' B.

२ 'सन्तर्पिते सन्तर्प्याणां भोजनं' B.

३ 'सम्बन्धोपस्कृतं श्रीमतां' B.

४ 'च्छन्दःसम्यदातिपातिनितान्त' B.

कविताकान्तारे गौश्वरति । आत्मकृतिः कृतिव
सापि^१ पद्यताम् । ^२अव्यग्रसमग्रगुणग्रामैर्ग्रामान्त
गतमासीत् क्षमासीमन्तमणिभिः । अथवाऽत्रैवास्था
स्थाधिकीर्त्तिभिः । कियन्ति तीर्थानि प्रज्ञाऽवज्ञा
गौर्वाणगुरुभिरभिवीक्षितानि । कियन्ति वाऽतिमा
पवित्रया यात्रया निर्दम्भैः सम्भावनीयानि । भव
भक्तिः शीतकिरणाभरणे भृङ्गणमवगणयति । किमु
कौस्तुभभूषणे^३ विभीषणं विशेषयति । सम्प्रति प्रति
भाजुषां जिगमिषेव^४ लक्ष्यते ^५बलवलक्ष्ययशसाम्

आत्मकृतिः स्वकरणं, कवित्वादि ।

क्षमासीमन्तमणिभिः पृथ्व्याः भूषणरूपैः इत्यर्थः ।

अस्याधि स्थितम् । स्थाधिकीर्त्तिभिः अविनष्टयशोभिः ।

अतिमात्रं अतिशयम् ।

शीतकिरणाभरणे महादेवे । भृङ्गणं भृङ्गरोटनामा
शिवानुचरम् । अवगणयति तिरस्करोति ।

विभीषणं राक्षसेश्वरम् । विशेषयति जयति । सद्गुणयतीति
यावत् ।

बलवलक्षं बलभद्रवत् शुक्लम् ।

१ 'कापि' B.

२ 'अद्यद्य(?)ग्र' B.

३ 'विभूषणे' B.

४ 'जिगमिषैव' B.

५ 'बलक्षयशसाम्' B.

अस्मन्मनीषितमखिलमेव सम्पूर्णमासीत्यौर्णमासीहि-
मांशुमांसलकीर्तिमतां भवतामवलोकनेन, इति निः-
प्रतिममतिभिरभिहिते यथाप्रश्नं लोकोत्तरैरुत्तरैरनु-
मोद्याभिवाद्य च वाद्यवेक्षणाकाङ्क्षया निरगामि,
समागामिं च स्वामिसमौक्षणप्रतिक्षणविजृम्भमाण-
कल्याणभरैरस्माभिः ॥

इति तृतीयस्तवके विप्रसभाषणं नाम चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

मनीषितं मनोरथः । मांसलः महान् । यथाप्रश्नं प्रश्नं अनति-
श्रम्य । लोकोत्तरैः लोके प्रधानैः । उत्तरैः प्रतिदूचनैः । अनु-
मोद्य अनु पश्चात् मोदयित्वा । अभिवाद्य नमस्कृत्य । वाद्यवेक्षणा-
काङ्क्षया वादिनः अवेक्षणवाञ्छया । निरगामि निर्गतम् ।
समागामि सङ्गतं च ॥

इति श्रीसूर्य्यकविराजविरचितायां बालबोधिकायां कविकल्प-
लताटीकायां तृतीये स्तवके चतुर्थं कुसुमम् ॥ ४ ॥

१ 'भिवाद्य चेक्षणाका' B.

२ 'समागामि च' A. C., 'समागामि स्वा' B.

३ 'तृतीये कथास्तवके ब्राह्मणभाषणं नाम चतुर्थं कुसुमं समाप्त-
मिति ।' B.

१.

२.

३.

४.

५.

६.

७.

८.

९.

१०.

११.

१२.

अथ क्वचित्कुवल्यावलीमिति
 व्याजविजृम्भमाणप्रयागपरभागं
 क्षमाणाः, कुचापि करकमलव
 कलशकलविलासधरपयोधरभर
 रीयःस्वेदच्छेदमेदखिनोरसमीर
 नेचपाचीकुर्वन्तः, क्वापि क्लृपा
 पाचेभ्यः पावनजीवनदायिनो
 कुतश्चित्पार्वतीपतिपादपयोजपूज
 निर्वासिताऽशेषकल्मषोपसर्गं दुः

खण्डं समूहः । परभागः अन्यतः ३
 कस्यः कमनीयः । मेदस्त्रौ महान् ।
 चपाचीकृतवन्तः पश्यन्तः इत्यर्थः ।
 पावद्वाः, रज्जुयुक्तेभ्यश्च । पाचेभ्यः
 नेभ्यश्च । पावनं पवित्रम् । जीवनं
 पयन्तः । पदपयोजं पदपद्मम् । अत्रि
 निराकृतः । कल्मषं पापम् । उपसर्गः

१ 'खण्डव्याजव्याजृम्भमाण' B.

२ 'साकाङ्क्ष(मीक्ष)मीक्षमाणाः' B

३ 'नीरसमीहित' B.

५ 'पूजनप्रयोजनशुद्धाभिजनजननिवा

अपरत्र च^१ भवद्वक्षस्तटप्रतिभट्टाटककपाटरचनास-
नाथं गोपुरं च परिचिन्वन्तः, अन्यत्र सुपर्वपर्वत-
गर्वसर्वङ्गषानिभान् निभालयन्तः, इतरत्र जवविजित-
कुरङ्गान् तुरङ्गान् रङ्गगतान् नटानिव नृत्यतो बौद्ध्यं
वीक्षणयुगलं सफलयन्तः, 'कुत्रचिद्धजवस्त्रिवेक्षणोक्ता-
सितभास्वत्तुरङ्गमगमनानि भवनानि नयनमीनयो-
रानायतां^४ नयन्तः, कचन काञ्चनवर्णां कर्णान्तविभ्रा-

स्थानम् । प्रतिभट्टः समः । हाटकं सुवर्णम् । गोपुरं पुर-
द्वारम् । परिचिन्वन्तः पश्यन्तः । सुपर्वपर्वतः सुमेरुः । गर्व-
सर्वङ्गषः गर्वस्य सम्यक् उन्मूलकः । इभान् हास्तिनः । निभा-
लयन्तः पश्यन्तः, भाललोचने धत्तः (यन्तः ?) । कुरङ्गाः हरिणभेदः ।
रङ्गः नृत्यस्थानं, युद्धं च । ध्वजवल्ली पताका तस्याः वेक्षणं
कम्पनम् । उक्तासितः उत्क्षिप्तः । भास्वान् सूर्यः तस्य तुरङ्गः
वाहनः । भवनानि गृहाणि । नयनमीनयोः नयनमत्स्ययोः ।
आनायतां जास्यताम् । नयन्तः प्रापयन्तः पश्यन्तः इत्यर्थः ।
काञ्चन काञ्चित् अनिर्वचनीयाम् इत्यर्थः । लोचनाञ्जलः अपाङ्गम् ।

१ 'अपरत्र या(भ)वद्वत्त' B.

२ 'निरीक्ष(्य)' B.

३ 'कुत्रचिद्धजवस्त्रिवेक्षणोक्तासितभास्व' B.

४ 'मीनयोः(ः)राजीवनीयतां' B.

(आ?)न्तचारुलोचनाच्चलां 'चरणसिञ्जानमञ्जुमञ्जु
नाद(न)नेदीयसां हृदयमदयमपहरन्तीं' कामि
मश्लिलश्लोकुर्वाणाः, निर्वाणाय निर्वाणाङ्गारला
द्राघयन्तः, वसुमतीसारं देवद्वारं समासाद्य 'म
दन्तःकरणाः समवर्त्तिष्महि ॥ अनन्तरं निरन्तर
पक्रमन्निष्क्रामदनेकसेवकनिकायकायसम्बन्धं सर्
वबन्धं परितः परिहरन्तः सन्तमसैराशिनाशि प्रच

सिञ्जानः शब्दाद्यमानः । मञ्जौरः नूपुरम् । नेदीयसां अन्ति
स्थानाम् । अदयं निर्दयं यथा स्यात् । अश्लिलश्लोकुर्व
पश्यन्तः । निर्वाणाय सुक्तये । निर्वाणाङ्गारलाघवं निः
तानलजघुत्वम् । द्राघयन्तः दीर्घीकुर्वन्तः वर्द्धयन्तः इत्य
देवद्वारं राजद्वारम् । आसाद्य प्राप्य । आद्यदन्तःकरणाः क
न्धानसाः । समवर्त्तिष्महि अभवाम् ।

निरन्तरं निविडं यथा भवति । अपक्रमं एकदैव । निघ
मन्तः निर्गच्छन्तः । सेवकाः राजभृत्याः तेषां निकायः समूह
सर्निर्वन्धं सयत्नं यथा स्यात् । परितः सर्वतः । सन्त

१ 'चरणासञ्चरणसि' B.

२ 'हरन्तीमश्लिलश्लोकुर्वाणाः' B.

३ 'दान्तकरणाः' B.

४ 'निरन्तरपक्रमपक्रामदनेक' B.

५ 'निर्वन्धं' B.

६ 'राशि[नाशि]प्रचक्षते'

मार्त्तण्डमण्डलसम्प्रकाशसंकाशं^१ देवसकाशमनायास-
मायामिष ॥ सम्प्रति च न कं प्रति^२ प्रतिभावि-
भासितवदनो वादौ । आवर्जिताऽजर्जरकर्णकलश्रीका-
प्रेक्षावन्तः प्रतीक्षन्ते^३ चास्मद्प्रह्वजिह्वाशुक्तिमुक्तां
वाचोयुक्तिमुक्तावलौम् । तदचिरस्य निरस्य गर्वमेः
तस्य भगवतौ भारतीं कण्ठपौठाधिष्ठाचौ^४ निर्माय

सर्वतः व्यापि ध्वान्तम् । 'अवसमन्वेभ्यस्तसमः' (५ । ४ । ७८ ।)
इत्यच् समासान्तः । मार्त्तण्डः सूर्यः । सङ्काशं सदृशम् । देव-
काशं राजसान्निध्यम् । आयामिष आगताः स्म ।

अजर्जरः अभङ्गः । प्रेक्षावन्तः पण्डिताः । अप्रह्वः अनस्राः ।
जिह्वैव शुक्तिः मुक्तास्फोटः ततः मुक्तां निःसृताम् ।

तत् तस्मात् । अचिरस्य अचिरेणैव । निरस्य विनाशः ।
एतस्य वादिनः । निर्माय कृत्वा । निर्मायं निष्कपटं यथा
स्यात् । उपास्य संसेव्य । द्विपास्यं गणेशम् । ऋध्ववस्त्रामि

१ 'सप्रकाशकोशसंकाशं' B.

२ 'प्रति वचनकं प्रति प्रतिभाविभासितवदवादि' B.

३ 'चाप्रह्व' B.

४ 'धिष्ठायिनीं निर्मायमुपास्य' B.

निर्मायमुपास्य च द्विपास्यमध्यवस्यामि पुरा पुरार
 पुरुषोत्तमस्य^१ देवस्य विचित्रां स्तोत्रावलीम् ॥

इति तृतीयस्तवके तडागादिवर्णनं नाम पञ्चमं कुसुमम् ॥

रचयिष्यामि । पुरा पूर्वम् । 'अध्यवस्यामि' इति पुरा
 भविष्यति लट् ।

पुराणपुरुषोपमस्य हरिसदृशस्य । देवस्य राजः ।

इति श्रीसूर्यकविराजविरचितायां बालबोधिकायां
 तृतीये पञ्चमं कुसुमम् ॥ ५ ॥

इत्यादिवादिमान्द्याय वचांस्युच्चार्य धैर्यवान् ।
 प्रतीक्षेत विपक्षस्य भारतीं प्रातिकूलिकीम् ॥ १ ॥
 ततः सरम्भसम्भारगम्भीरारम्भनिर्भराम् ।
 विपक्षं क्षिप्रमाक्षिप्य वाचमुच्चारयेदिमाम् ॥ २ ॥
 यन्मया सह दुर्बुद्धे ! वाग्युद्धं कर्तुमिच्छसि ।
 तत्पङ्गुः शृङ्गमुत्तुङ्गं मेरोरारोढुमिच्छसि ॥ ३ ॥
 सुप्तसिंहसटाकाष्टिमष्टापदपदच्छिदाम् ।
 व्याघ्रं शीघ्रं समाघ्रातुं शशकः सन्समीहसे ॥ ४ ॥
 शुकशावः शशादस्य चञ्चुं चुम्बितुमिच्छसि ।
 सर्पं 'सदर्पमङ्घ्रिभ्यां निष्पेष्टुं दुष्ट ! वाञ्छसि ॥ ५ ॥
 मण्डूकश्चण्डतां धत्से 'कुपिते(तो) नागसंसदि ।
 श्रीखण्डखण्ड एरण्डः 'सौरभं तुच्छ सेवसे ॥ ॥

- (१) प्रातिकूलिकीं अनतुकूलाम् ।
 (२) सरम्भः क्रोधः । क्षिप्रं शीघ्रम् ।
 (३) सटाः कन्धरालोमानि । अष्टापदः शरभः ।
 (४) शशादः श्येनः । चञ्चुः पक्षितुण्डम् ।
 (५) श्रीखण्डः चन्दनः । सौरभं मौगन्धम् । स्वर्षे प्रस-
 वसि । स्वर्षे क्रोधाय । 'निषेवसे' इति च पाठः ।

१ 'सदर्पमङ्घ्रिभ्यां' B. २ 'खण्डनां' B.
 ३ 'कुम्बितो' B. ४ 'स्वसौरभं स्वर्षे स्वर्षे' B. A.

सम्पृहर्तुं विषाणाभ्यां शक्रेभं वृषभेच्छसि ।

गिरिं पातयितुं दन्तौ दन्ताभ्यामभिवाञ्छसि ॥ ७ ॥

दुर्बुद्धे! स्पृहसे कौटः^१ प्रकटं कैटभारिणा ।

आखुर्विडालदशनानुत्पाटयितुमिच्छसि ॥ ८ ॥

इदं पाषाणदलनमन्यस्यालेख्यदर्शनम् ।

मृगतृष्णाभसि स्नानं कृष्णाहिमुखचुम्बनम् ॥ ९ ॥

तुलया तोलनं मेरोः करेण स्थगनं रवेः ।

खङ्गधाराग्रसञ्चारः शिरसा गिरिभेदनम् ॥ १० ॥

नभसोऽङ्गुलिनिर्मानमयश्चणकचर्वणम् ।

अङ्गारशयनस्वापो मज्जयोऽयं त्वयेष्यते ॥ ११ ॥

(७) विषाणाभ्यां प्रटङ्गाभ्याम् । शक्रेभं ऐरावणम् ।

(८) कैटभारिणा विष्णुना । आखुः मूषिकः ।

(९) आलेख्यं चित्रम् । मृगतृष्णा मरीचिका । कृष्णाहिः
कालसर्पः ।

(१०) तुलया तुलादण्डेन । तोलनं परिमाणं उत्तोलनम् ।
स्थगनं आच्छादनम् ।

(११) मानं परिमाणम् । अयश्चणकः लौहकलायः* । शयनं

१ 'कौट' B.

* 'चणको हरिमशकः' इत्यमरोक्तेः 'कलायः' इति कल्पनम-
युक्तम् । कलायस्तु लोकख्यात-मटरवाचकसतीनकापरपर्यायः । 'कला-
यस्तु सतीनकः' । 'हरेणुरेणकौ' इत्यमरः ।